IM

РЕЧНИК ПО АТЕИЗЪМ

Под общата редакция на
проф. НИКОЛАЙ МИЗОВ

ПАРТИЗДАТ • СОФИЯ 1980

Съставители:

проф. *Николай Мизов*,
ст. н. с. *Кръстю Кръстев*,
Мария Цветанова

Понятията, включени допълнително в българското издание, са написани, както следва:

А — З — *Мария Цветанова*
И — О — *Кръстю Кръстев*
П — Я — *Николай Мизов*

РЕЧНИК ПО АТЕИЗЪМ. Първо българско адаптирано издание. Рецензент проф. д-р Тодор Стойчев. Под общата редакция на проф. Николай Мизов. Художник Валери Александров. Художествен редактор Александър Хачатурян. Технически редактор Борис Въжаров. Коректор Петрана Медникарова. Издателски № 6513. Дадена за набор на 14. VIII. 1980 г. Подписана за печат на 15. X. 1980 г. Излязла м. ноември. Печатни коли 16. Издателски коли 9,34. УИК 12,43. Формат 70х90/32. Тираж 11 115. Цена 1,72 лв.
Код 22/95312/0442—4—80.

Партиздат — София, бул. «В. И. Ленин» № 47
ПК «Д. Благоев» — София, ул. «Н. Ракитин» № 2

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

Във вашите ръце е първото по рода си в нашата страна издание на ***„Речник по атеизъм“****. По обем и начин на разработка неговото съдържание е съобразено с читателския му адресант — пропагандистите, лекторите и организаторите на атеистичната дейност и всички интересуващи се от проблемите на атеизма.*

В настоящия си вид ***„Речник по атеизъм“*** *е в основата си превод на съветския* ***„Карманный словарь атеиста“*** *(Издание второе, исправленное и дополненное, Москва, Издательство политической литературы, 1979). В същото време той се характеризира и с редица особености, които му придават и наш български облик. Става дума най-вече за това, че в сегашното издание на речника:*

първо, *отпаднали са ония термини и понятия, които нямат минала (историческа) и особено съвременна (актуална) значимост за религията и атеизма в нашата страна;*

второ, *не са преведени ония места от поясненията на различните термини и понятия от руския речник, които имат значение само за религиозната и атеистичната действителност в Съветския съюз;*

трето, *към съответните общи термини и понятия, имащи отношение към историята, теорията и съвременната практика по атеизъм в нашата*

страна, са дадени допълнителни разработки, разкриващи състоянието и постиженията в нашата страна, и

ч е т в ъ р т о, *включени са термини и понятия, характерни за миналата и актуалната религиозност и атеистичност в България.*

„Речник по атеизъм“ не съдържа всички термини и понятия, които се срещат в теорията и практиката на атеизма изобщо. Неговото предназначение е по-тясно — да запознае читателите с най-срещаните и значими термини и понятия в религиозния и атеистичния живот, с които пропагандистите, лекторите и организаторите на атеистичната дейност у нас се «срещат» при своята работа за атеистичното възпитание на трудещите се.

Трябва да се отбележи и обстоятелството, че характерът и предназначението на речника наложиха в него да не се включват т. нар. персоналии — т. е. обяснения за дейността на лица с общосветовна и национална известност и значимост в областта на атеизма и религията.

В речника се употребяват съкращения и препратки, които са общоприети в такъв род издания.

Работата над речника бе извършена съвместно от секция «Научен атеизъм» на Института по философия «Акад. Тодор Павлов» при БАН и Издателството на Българската комунистическа партия. По-конкретно колективът на секция «Научен атеизъм» разработи необходимия словник, върху основата на който бяха извършени съответният превод, адаптация и допълнителни разработки към речника. В случая както колективът на секцията, така и съставителите и авторите имаха за ръко-

воден принцип при изработването на словника и неговата реализация в речников план не само историята и теорията на марксистко-ленинския атеизъм изобщо, но и ония конкретни потребности, които се формираха и функционират в сегашната теоретическа и особено практическа атеистична дейност в нашата социалистическа родина.

Естествено е да се предполага, че като пръв опит в това отношение **„Речник по атеизъм"** *има и слабости, и пропуски, поради което всяка критична бележка и творческо пожелание в тази насока ще бъдат приети с благодарност, за да може при евентуално второ издание речникът да бъде съответно подобрен.*

От съставителите

ПРИЕТИ СЪКРАЩЕНИЯ

араб.	— арабски
антиимп.	— антиимпериалистически
бълг.	— български
БПЦ	— Българска православна църква
гръц.	— гръцки
демок.	— демократичен
древ.	— древен
европ.	— европейски
експл.	— експлоататорски
идеал.	— идеалистически
истор.	— исторически
капит.	— капиталистически
катол.	— католически
кл.	— класов
комун.	— комунистически
матер.	— материалистически
мюсюл.	— мюсюлмански
нар.	— народен
общ.	— обществен
нац.	— национален
работ.	— работнически
револ.	— революционен
робовл.	— робовладелски
соц.	— социалистически
социал.	— социални
съвр.	— съвременен
СВБ	— Съюз на войнствуващите безбожници
СПС	— Съюз на пролетарските свободомислещи
ССЦ	— Световен съвет на църквите
христ.	— християнски
църк.	— църковен

А

АБАТСТВО — католически манастир, възглавяван от управител — абат (жена — абатиса). През средните векове А. владеели обширни земи, имали значително политическо и икономическо влияние, били разсадник на религ. фанатизъм. Част от А. били ликвидирани през периода на *Реформацията* и по време на буржоазните революции. Запазените днес продължават пропагандата и защитата на идеите на *католицизма*.

АВГУСТИНИЗЪМ — течение в христ. философия, което развива представата за вярата като вътрешно общуване на човека с бога, за познаването на бога по ирационален път. Основател на А. е богословът Августин Аврелий (354—430). В продължение на векове А. бил господстващо учение в католич. църква. След XIII в. А. отстъпва своето влияние на *томизма*. Понастоящем, без да бъде официална философия на католицизма, А. обаче има забележимо влияние сред катол. кръгове.

АВЕРОИЗЪМ — направление в средновековната философия, чийто основател е арабският мислител от XII в. Ибн Рошд (Авероес). А. разработва матер. тенденции в учението на Ибн Рошд като: идеята за вечността (несътворимостта) на света, за смъртността на душата, за двойствеността на истината. Отделяйки знанието от вярата, противопоставяйки философията на теологията, А. набелязва антитеологическа тенденция — онова «най-жизнерадостно свободомислие», по израза на Енгелс, което преминало от арабите към романските народи. Произведенията на Ибн Рошд били преведени на латински език, благодарение на което А. се разпространил в Зап. Европа с главен представител Сигер Брабантски. Влиянието му върху европ. философия се запазило чак до XVI век.

АВТОКЕФАЛИЯ (гръц. autos — сам, и kephiale — глава) — в православието — независимост на една местна църква от друга. Първите автокефални църкви възникнали на територията на Римската империя и съседните ѝ държави. През IV в. се образували четири автокефални църкви: Константинополска, Александрийска, Антиохийска, Ерусалимска. По-късно от Антиохийската се отделили Кипърската и Грузинската. Днес съществуват 15 автокефални православни църкви: Албанска, Александрийска, Американска, Антиохийска, Българска, Грузинска, Ерусалимска, Кипърска, Константинополска, Полска, Румънска, Руска, Сръбска, Чехословашка и Гръцка.

АВТОНОМИЯ на църквата — самостоятелното избиране на всеобщ събор на глава на църквата, с последващото му утвърждаване от патриарха на автокефалната църква, в чиито граници съществува А. ц. А. ц. на православната църква днес са Финландската и Японската православна църква.

АГНЕЦ — агне, жертвено животно. В християнството обикновено се употребява изразът «агнец божи» (лат. Agnus Dei). Той означава *Исус Христос,* изкупил със своята смърт греха на хората. В катол. литургия «Agnus Dei» е название на молитва, която се чете от края на VI в. по заповед на папа Григорий I.

АГРАРНИ (ЗЕМЕДЕЛСКИ) КУЛТОВЕ — съвкупност от религиозно магически вярвания и обреди у древните земеделски народи, предназначени да въздействуват по свръхестествен път на природните стихии, за да се повишат добивите от труда им. В А. к. има магически действия, насочени против опасностите, застрашаващи реколтата или домашните животни (суша, градушка, скакалци, мор по добитъка и др.). Исторически в А. к. се различават матриархален и патриархален комплекс от черти. Най-древен комплекс в А. к. е матриархалният, възникнал през епохата на ранното мотично земеделие. За този комплекс е характерен женският състав на божествата, отсъствието на жреческо съсловие. Като пример за матриархални А. к. може да се посочи религията на северноамериканските индианци — ирокези, която почита духа на онзи, който хра-

ни — духа на царевицата, духа на боба, на тиквата. Разпадането на матриархалния родов строй и установяването на патриархалния обусловили появата на мъжки божества, които заели мястото на женските. Пример за патриархална цялост от А. к. могат да бъдат древнославянската религия и нейният пантеон: Велес, Ярило, Дажд-бог, Перун и т. н. Патриархална цялост от А. к. в чист вид не се среща, в нея винаги се откриват остатъци от матриархални А. к.

АД (гръц. Aides — подземно царство) — според религиозните представи място, където душата на грешниците се подлага на мъчения. Представите за А., за посмъртно плащане за греха винаги са играли реакционна роля в обществото: от една страна, те са потушавали гнева на трудещите се против угнетителите, внушавайки им надеждата, че потисниците ще бъдат наказани след смъртта им, а от друга — въздържали експлоатираните от решителни действия, като им вдъхвали страх пред вечните мъки за отсъствието на смиреност, покорност, търпение.

АДАМ — в митологията на юдеизма и християнството се определя като пръв човек и баща на човешкия род. Според Ветхия завет бог е създал А. като венец на сътворението на света по свой образ и подобие от земния прах и го направил владетел на земята и всички същества.

Митът за А. намерил отражение и в Корана. Затова А. е първият човек и за мюсюлманите. С името и образа на А. са свързани много легенди и предания в литературата на юдеизма.

АДАМИТИ — последователи на ерес, разпространена в средновековна България в средата на XII век. Начело на А. стои Лазар, а по-късно монахът Теодосий. А. проповядват, че всички хора са равни помежду си и на това основание изискват от привържениците си да ходят голи, за да се премахне всяка външна разлика между бедни и богати и да се възстанови някогашното «райско състояние» на Адам и Ева. Адамитството е своеобразен израз на недоволството от социалните противоречия в бълг. община и на опозиционните настроения, които се шириат в Б-я в навечерието на османското завладяване. А. са гонени и

преследвани от светската и църковната власт. На църковен събор в Търново (1350 г.) Лазар и Теодосий били принудени да се отрекат от възгледите си. Адамитството имало привърженици не само в България, но и в други страни в Централна и Западна Европа през XIV век.

АДАТ (араб. — обичай) — обичайно, неписано (за разлика от шериата) право у редица народи, изповядващи *исляма*. Много от нормите на А. (кръвното отмъщение, побратимяването, крадeнето на невеста и др.) са се създали в условията на родово-племенните отношения. Независимо от това, че А. съдържа някои прости нравствени норми — уважение към възрастните, покровителство и помагане на слабите и др., той играе реакционна роля, тъй като поддържа отживели патриархално-родови и феодално-съсловни отношения, влияе отрицателно върху регулирането на семейно-брачните отношения, реда на наследяването на личното имущество в съответствие с нормите на гражданското право; пречи за осъществяване на правилата и нормите на социалистическото общежитие.

АДВЕНТИСТИ (лат. adventus — пришествие) — последователи на християнско течение, възникнало в недрата на *протестантизма* в САЩ през 30-те години на XIX век. Негов основател е баптистът Уилям Милер (1782—1849). В процеса на своето развитие адвентизмът се разпада на редица клонове, създаващи самостоятелни църкви. Най-голяма от тях е църквата на А. от седмия ден. Главни точки в тяхното вероучение: вярата в близкото «второ пришествие» на Христа, страшния съд, хилядолетно царство на небето *(вж. Хилиазъм)*. Човешката история разглеждат като извечна борба на Христос със сатаната, която ще завърши с гибел за сатаната и неговите последователи. А. признават смъртността на душата, като заявяват, че тя умира заедно с тялото, за да възкръсне в деня на «второто пришествие». Особено значение придават на «моралното обновление» на личността, като необходимо условие към подготвянето за срещата с Христос. Проповядват т. нар. «санитарна реформа», налагайки забрана върху някои хранителни продукти (сланина, кафе и др.). Изискват от вярващите определен данък (десятък) и активна мисионерска дейност. А. от седмия ден признават за пророчица

Елена Уат, трудовете на която се почитат еднакво с *Библията*. По данни на 52-рата Световна конференция на А. от с. д. (1975 г.) в света се наброяват около 2,5 млн. привърженици на адвентистката църква. Тя има 494 висши и средни учебни заведения, 4299 основни училища, 386 медиц. учреждения, 50 издателства и други.

АЕТ (араб. — чудо) — стих в *Корана;* няколко А. съставят глава (сура) в свещената книга на мюсюлманите.

АЛИЛУЙЯ (евр. — възхвала на бога) — припев в християнско църковното богослужение. В православните църкви А. се произнася трикратно като символическо обръщение към всички лица от божествената *троица*.

АЛБИГОЙЦИ — участници в ерет. движение във Франция през XII—XIII в., насочено против господството на католическата църква в икономическия и духовния живот на средновековния град. В движението участвували предимно занаятчии, към които се присъединили част от селяните и дребни феодали. А. противопоставяли на материалния «свят на дявола» (т. е. на всякакъв земен живот) духовния «божи свят» и наричали католическата църква «дяволска сила», отричали триединството на бога, съществуването на чистилището, ада, църковните тайнства и обреди, почитането на кръста, иконите, мощите, не признавали властта на папата. А. били разгромени от кръстоносните походи, предприети от папа Инокентий III в началото на XIII в. и окончателно изтребени от *инквизицията*.

АЛЛАХ (араб. — албилах) — бог в *исляма,* създател на всичко съществуващо: небесно, земно и на човека, управител на света. Вярата в А. е основно изискване на мюсюлманската религия А. в исляма е надарен с всички онези качества, с които е надарен бог в монотеистическите религии. Между 99-те епитета, чрез които мюсюлманите изразяват качествата на А., са такива като всемогъщ, велик, мъдър, милосърден и др. Като обявява А. за управител на света, мюсюлманското духовенство учи, че той изцяло се разпорежда със съдбата на народите и отделните хора. Във вероучението на исляма тези фаталистически

възгледи са изразени особено ясно. Ислямът определя на вярващите ролята на безропотни роби, задължени сляпо да се подчиняват на волята на всевишния, заради което им се обещава райско блаженство на небето. За непокорност ислямската религия заплашва с адски мъчения в задгробния свят. Така вярата в А. практически изпълнява ролята на юзда, която въздържа народните маси от каквито и да било самостоятелни действия, несъобразени с предписанията на духовенството, действуващо от името на бога.

АМВОН — височина пред т. нар. царски врати в православния храм, въвеждаща в *олтара*. От амвона се произнасят проповеди и молитви (ектении), чете се евангелието по време на богослужение.

АМИН (евр. — истинно, вярно) — дума, която се употребява в края на християнските молитви като израз на пълното съгласие с истинността на казаното, потвърждение на верността към бога.

АМУЛЕТ (араб. Hamala — нося) — предмет, обладаващ чудотворна сила и способен да придава на неговия владетел свръхестествена власт над другите хора и природните явления, а също и да предпазва човека от болести и нещастни случаи, «зъл чар» и т. н. Представите за мистичните свойства на А. възникнали през първобитната епоха. Вярата в неговата чудотворна сила се запазила и в съвременните религии (например носенето на златен кръст, на кесийка с тамян в християнството).

АНАБАПТИСТИ (гръц. anabaptizo — отново потапям, кръщавам или «християнски братя» — представители на селско-плебейското крило на *Реформацията*. А. проповядвали не само религиозно, но и гражданско равенство. Смятали озарението от «светия дух» като решаващо условие за правилното разбиране на Библията, вярвали в близкото «второ пришествие» и в «хилядолетното царство на Христа». А. отричали учението за предопределеността и фаталната греховност на хората и твърдели, че човек сам е способен да измени себе си. Те се отказвали от кръщението през младенческа възраст, което според тях противоречало на принципа за спасение на личната вяра, и

кръщавали само възрастните (първото поколение А. трябвало да се кръсти повторно, затова ги наричали «прекръстени»). А. искали установяването на свободно владеене на земята. Представители на революционно крило, те се опитали на практика да осъществят принципите на уравнително-потребителския комунизъм, за което били жестоко преследвани и избивани. Движението на А. било разпространено най-широко в Германия, Швейцария и Холандия през 20—30-те години на XVI век. Към средата на XVI в. анабаптизмът престанал да съществува в своя първоначален вид — разпаднал се на редица секти, които се отказали от социалната борба.

АНАЛОЙ, аналогий — в православната църква — висока масичка, която по време на богослужение служи като подставка на икони, за кръста, използва се при четенето на религиозни книги. При църковното бракосъчетаване новобрачните обикалят около нея.

АНАТЕМА (гръц. anathema — проклятие) — църковно проклятие от името на бога, «велико отлъчване» от църквата, което се смята за най-голямо наказание в християнството. Взема се с решение на съборите, а при католицизма — от римския папа. А. се използвала като средство за заплаха и разпалване на религиозен фанатизъм.

АНГЕЛИ (гръц. aggelos, лат. angelus — вестоносец, пратеник) — в юдеизма, християнството, исляма — безплътни същества, населяващи свръхестествения «невидим свят», посредници между бога и хората. В някои религии се е запазило «падащи А.» — слуги на сатаната или на дявола: беси, дяволи, демони (в исляма — джинни). Вярата в А. по същество с нищо не се отличава от т. нар. «езическа» вяра в добри и зли духове, възникнала в древността вследствие олицетворяването на природните явления от хората (вж. *Анимизъм*).

АНГЛИКАНСКА ЦЪРКВА — една от протестантските църкви, в чийто култ и организация е запазено много от католицизма. А. ц. е господствуваща църква в Англия, възникнала през периода на *Реформацията* — XVI век. В 1534 г. парламентът с «Акт за върховенство» обявил

крал Хенрих VIII за глава на англиканската църква; църковните отношения с Ватикана били скъсани, манастирите закрити, а земите им конфискувани, мощите и иконите изгорени. В 1549 г. бил въведен нов молитвеник, безбрачието на духовенството отменено; в 1571 г. бил утвърден символът на англиканската вяра от 39 статии (членове). В англиканството еклектически са съединени протестантският догмат за спасяването с лична вяра и католическият — за спасяващата сила на църквата, запазила се църковната йерархия, пищният култ и свещеническото облекло. По своето устройство А. ц. е епископална. С назначаването на епископи и разрешаването на църковните въпроси се занимава специален парламентски комитет по църковните дела. Понастоящем в Англия има две църковни провинции: Кентърберийска и Йоркска. Примас (глава) на А. ц. е архиепископ Кентърберийски. Самостоятелни А. ц. съществуват в Шотландия, Ирландия, САЩ, Канада, Австралия, Нова Зеландия и други държави. От 1867 г. църквите, запазвайки своята самостоятелност, са обединени в Англикански съюз на църквите, висш орган на който е Ламбетската конференция — съюз на епископите на А. ц., който се свиква веднъж на десет години.

АНГЛОКАТОЛИЦИЗЪМ — направление в *англиканската църква,* зародило се през XVII—XVIII век. Привържениците на А. се обявяват за сближаване на англиканската църква с католицизма, за независимост на църквата от държавната власт. А. има поддръжката на онези слоеве от обществото, които са против нововъведенията както в държавата, така и в църквата и се стремят да запазят своето привилегировано положение.

АНИМАТИЗЪМ (лат. animatus — одушевен) — представа за безличната одушевеност на природата. Възникването на аниматическите представи, както доказва науката, се отнася към дълбоката древност. А. е очевидно първият опит на човека цялостно да осмисли света и е свързан със неговата склонност да приписва на окръжаващия го свят чертите на своя характер, психични преживявания и жизнена дейност.

АНИМИЗЪМ (лат. anima — дух, душа) — представа за съществуването на духовни (нематериални) същности и съ-

щества и вяра във възможността човек да общува с тях. Възникването на А. се отнася към епохата на първобитнообщинния строй. А. е предшествуван от по-прости форми на пренасяне човешките представи за самия себе си върху окръжаващия свят от вещи и явления и отношенията между тях: антропопатизъм и аниматизъм. Анимистичните представи са съставен елемент на всички съвр. религии.

АНТИКЛЕРИКАЛИЗЪМ — общ. движение, насочено към освобождаване на политическия и духовния живот, науката, културата и образованието от властта на религията и църквата. Отделни антиклерикални идеи са били изказани още от философите на древността. В средновековна Европа А. бил форма на борба против насажданите от църквата идеи за примата на духовната власт над светската. В идеологията на антифеодалните буржоазни революции А. е задължителен елемент. Това намерило свой израз в критиката на църквата от идеолозите на младата буржоазия, в приемането на закони от буржоазните правителства, предвиждащи конфискуване на църковната собственост и отделяне на църквата от държавата. Съвременният А. изобщо е масово прогресивно, но нееднородно движение. В антиклерикалната борба участвуват хора с различни философски, политически и религиозни убеждения. Много вярващи-антиклерикали разглеждат клерикализма преди всичко като резултат от злоупотребленията с религията от реакционерите, разграничават клерикализма от религията, отнасят всичко реакционно за сметка на войнствуващия клерикализъм, оставяйки религията настрана от критиката. А. на вярващите е ограничен на първо място затова, че той не е насочен против основите на експлоататорското общество, пораждащи клерикализма. Напълно последователен А. става едва с възникването на марксизма. Именно на основата на марксизма-ленинизма комун. и работ. партии разработват научна програма за борба с клерикализма. Комунистите не отъждествяват клерикализма със самата религия, като същевременно не скриват своите атеистични убеждения, свързват въпроса за преодоляването на религията и клерикализма с класовата борба на трудещите си, призвана да ликвидира експлоататор-

ското общество, пораждащо различните форми на социално угнетение на масите, в това число и клерикализма.

АНТИХРИСТ — според христ. вероучение — противник на Христа, който ще се възцари на земята преди «второто пришествие». В «Откровение на Йоан» се казва, че властта на А. ще бъде допусната от бога за изпитание на хората. Тя ще им донесе невиждани бедствия, като тотални войни, глад, епидемии и др. Всичко това ще се допълва с отстъпление от вярата в бога, гонения на праведните (християните), разпространяване на беззакония и всевъзможни нравствени пороци. Обаче властта на А. не ще просъществува дълго — отново явилият се на земята Христос ще победи. Изследователите на *«Откровение на Йоан»* са установили, че в изложените там пророчества се говори за римския император Нерон, след смъртта на когото се разпространявали слухове, че е жив и скоро ще се върне на трона. И макар че тези пророчества не се сбъднали, църквата настървено се обявила против мита за А. — използвайки го всеки път, когато искала да опорочи свои неудобни за нея деятели, да дискредитира ненавистно движение или да разпалва фанатизма на вярващите. Така по време на *Реформацията* А. се наричали един друг папата и Лутер.

АНТРОПОМОРФИЗЪМ (гръц. anthropos — човек, и morphe — форма) — уподобяване на природните явления на човека, а също и въображаеми, фантастични, свръхестествени същества (богове, добри и зли духове, от рода на горски дух, домашен дух, таласъми, воден таласъм и т. н.), т. е. пренасяне от човека на собствените му облик (форми), качества и способности върху външната природа и митическите същества.

АЛТРОПОСОФИЯ (гръц. authropos — човек, и sophia — мъдрост) — мистическо учение за човека, според което той, развивайки скритите у него божествени способности, може да постигне духовно господство над природата. А. се отделила от *теософията* по време на Първата световна война. Понастоящем има привърженици сред буржоазната интелигенция в САЩ, ФРГ, Франция, Англия.

АНТРОПОЦЕНТРИЗЪМ (гръц. anthropos — човек, и centron — център) — възглед, според който крайна цел и център на Вселената е човекът. Представлявайки разновидност на теологията, антропоцентристките твърдения са антинаучни: движението в природата се определя не от целта, а от обективните връзки между явленията от материалния свят.

АПОКАЛИПСИС — вж. *«Откровение на Йоан»*.

АПОКРИФИ (гръц. apokryphos— скрит, потаен) — отречени и преследвани от официалната църква религ. легендарни произведения, разпространявани тайно. По своето съдържание А. се делят на *старозаветни* («Слово за Адам и Ева», «Книга за Енох», «Видение Исаево» и др.) и *новозаветни* («Ходене на Богородица по мъките», «Томино евангелие», «Сказание за кръстното дърво» и др.). По съдържание А. принципно не се различават от признатите църковни книги на «свещеното писание». Отнасянето на част от библийската литература към А. отразява ожесточената вътрешноцърковна борба. Победените религиозни групировки се обявявали за еретически, а заедно с тях и произведенията, които се ползвали с най-голяма популярност сред тях. При канонизацията на Ветхия завет от него били изключени няколко десетки книги, голяма част с апокалиптично съдържание. От ветхозаветните А. до нас са дошли само малко. Част от тях във вид на фрагменти била открита през 1947 г. в пещерите край Мъртво море. При окончателната канонизация на *Новия завет* от Лаодикейския събор в 364 г. към А. били причислени около тридесет евангелия, около десет «откровения», редица послания, деяния на светиите и техните произведения. Голяма част от новозаветните А. не са запазени: като се започне от IV в., те се унищожавали от духовенството и са известни само по названието и фрагментите, използвани в съчиненията на *«отците на църквата»*. За преследване на А. литература официалната църква и светската власт създават «Индекс на забранените книги» (вж.). Съществена част от нашите А. съставят богомилските книги.

АПОЛОГЕТИКА (от гръц. apologetikos — защищаващ) — раздел от богословието (т. нар. основно богословие), чия-

то главна задача е защитата на христ. учение. А. се заражда в първите векове на християнството; до утвърждаването му като господствуваща религия на Римската империя апологетическите трудове били насочени против преследването на християнството, имали за цел да докажат превъзходството на новото учение пред другите религии. През средните векове главна задача на А. била борбата с ересите. Понастоящем, като се стреми да укрепи подкопаните от науката и социално-икономическите преобразования основи на религията, А. съсредоточава главните си усилия в борбата против матер. мироглед.

АПОЛОН — у старите гърци бог на слънцето; покровител на изкуствата; хубавец.

АПОСТОЛИ (гръц. пратеник, посланик) — в ранното християнство — странствуващи проповедници. Впоследствие А. наричали 12-те ученици на Христа, за които се разказва в новозаветните книги.

АРИАНСТВО — едно от теченията в христ. през IV—VI в., наречено по името на неговия основател александрийския свещеник Ария (ум. в 336 г.), който твърдял, че божият син Христос не е истински бог, а само «най-превъзходно творение» на бога-баща. А. било обявено за еретическо от Никейския събор в 325 г., а самият Ария, отлъчен от църквата. А. обаче дълго време се запазило в Римската империя и някои държави на Зап. Европа. В периода на *Реформацията* неговите идеи били възприети от редица протестантски секти.

«АРМИЯ НА СПАСЕНИЕТО» — международна христ. благотворителна организация, основана в Англия през 1865 г. от проповедника-методист У. Бутсъм за насаждане на религиозност сред низшите слоеве на обществото. По-късно разпространила своята дейност и в други страни. «А. на с.» с помощта на морално-религиозни проповеди и благотворителни подаяния се стремяла да отвлече вниманието на най-унижените и отчаяните хора от социалните и политическите въпроси, от борбата против експлоататорския строй. Използвайки финансовата поддръжка на буржоазията, «А. на с.» основала редица благотворител-

ни учреждения — приюти, училища, производствени колонии. Тя е организирана по военен образец и се състои от «войници», «офицери», възглавявани от «генерали». Понастоящем «А. на с.» наброява повече от 2 млн. членове и има свои организации в 86 страни. Ръководството на организациите се осъществява от Международен щаб, върховен и консултативен съвет, а в страните, в които има организации — от териториално командуване.

АРМЕНО-ГРИГОРИАНСКА ЦЪРКВА — една от древ. християнски църкви. Наречена така по името на епископ Григорий, който се борил за разпространение на християнството сред арменците. *Християнството* било обявено за господствуваща религия в Армения в 301 г. През VI в. арменското духовенство отказало да признае постановлението на Халкидонския всеобщ събор (451 г.) за двойствената (божествена и човешка) природа на Исус Христос и А. гр. ц. била провъзгласена за самостоятелна. Църковното обособяване е следствие от общия стремеж на господствуващите класи на Армения да скъсат с икономическата и политическата зависимост от Византия. Начело на църквата е пожизнено избиран патриарх — Католикос (днес Вазген I). Религиозен център на А. гр. ц. е манастирът в Ечмиадзин (град, близко до Ереван); тук се намира резиденцията на патриарха на всички арменци. По своето вероучение и култове А. гр. ц. е близка до православната църква (тя смята Христос само за бог, а не за бог и човек). Както и всички религиозни обединения, така и А. гр. ц. идеализира своята роля и място в историята, съсредоточава вниманието на съвременните вярващи към своето «изключително» значение в организирането на освободителната борба на арменския народ против чуждестранните поробители, в развитието на изкуството и културата. Издава религиозно-богословското списание «Ечмиадзин».

АРХЕОЛОГИЯ ЦЪРКОВНА (гръц. archailogia букв. — разказ за древното) — религиозна дисциплина, която изучава обредите, обичаите и устройството на древнохристиянската църква, като с помощта на археологически изследвания се опитва да докаже християнското разбиране за историята. Фалшифицирайки различните археологически

материали, църковни дейци се стремят да придадат на А. ц. научен вид.

АРХИЕРЕЙ (гръц. archiereus — ст. свещеник) — в православието по общо название на висшите църковни служители (епископи, архиепископи, митрополити, патриарси).

АРХИМАНДРИТ (гръц. archimandrites — управител на манастир) — в православието монашески чин, по-висш от епископския.

АСКЕТИЗЪМ (от гр. askesis — упражнение, подвиг) — отказ, отричане от жизнените блага, удоволствия, насилствено потискане у себе си на естествени желания и подбуди. Проповядването на А. е характерно за повечето от религиите. Според твърденията на православните автори, А. е «основен закон на живота на християнина», без който е немислимо «нравственото християнско съвършенство». Именно затова «подвигът» на отшелничеството, монашеството, бягството «от света», подавянето на «плътските вълделения» винаги са се разглеждали в християнството като «най-висш от подвизите». Църквата учила вярващите да подражават на «светиите», на самоизтезаващите себе си, на прекарващите дълги години в доброволно заточение, на измъчващите себе си с пост и лишения. Проповядването на А., от една страна, примирявало вярващите с участта им да живеят в нищета, постоянно недояждане, с липсата на елементарни условия на живот в експл. общества. От друга страна, то улеснявало проявата на крайни индивидуалистични настроения, било пречка за обединяване на трудещите се. Понастоящем църквата, като се съобразява с настроенията на вярващите, причислява А. към «областта на духовния живот», разглежда го като «духовна жертва на бога», отказвайки се от призива към физически А.

АСТРАЛНИ КУЛТОВЕ (гръц. astron — звезда) — обреди, церемонии, молитви, заклинания и други религиозни действия, свързани с обожествяването на небесните тела. А. к. са характерни (в различна степен) за всички древни и нови религии. Възникването на А. к. и по-специално

преклаиянето пред Слънцето и Луната се отнася към дълбока древност и очевидио е свързаио с формирането на първичиите религиозни вярвания и представи. С развитието на поливиото земеделие в долините на реките Нил, Тигър и Ефрат, Ганг и др. наблюдаването иа небесните тела и изучаването иа тяхното влияние върху земеделието придобили особено значение в Асирия, Вавилон, Египет, Древна Индия и други страни на древните земеделски цивилизации. Наред с ценните астрономически открития през този период възникнали и немалко суеверни представи. Остатъци от А. к. в съвремениото християнство са легендите за Витлеемската звезда, която била посочила на влъхвите мястото на раждането на Исус Христос, за седемте звезди в Апокалипсиса и др.

АСТРОЛОГИЯ (гръц. astron — звезда, и logos — дума, учение) — лъженаука за въздействието на небесните тела (звезди, планети, комети, метеорити и др.) върху живота и съдбата на хората, народите и държавите. Възникнала в древен Вавилон и Египет, А. се основава на представата, че влиянието на небесните тела върху съдбата на хората носи тайнствен мистико-магически характер, разбираем само от специално посветени и просветени във висша мъдрост жреци — «звездобройци», «астролози». Широко разпространение тя получила през средните векове в Зап. Европа. А. и днес се е запазила в капиталистическите страни, където се печатат астрологически предсказания (хороскопи), издават се бюлетини и списания с подобно съдържание. Остатъци от астрол. представи са запазени в народните поверия за «щастливи» и «нещастливи звезди».

АТЕИЗЪМ (гръц. а. — отрицателна частица, и theos — бог, букв. — безбожие) — система от възгледи, отричащи религ. представи, вярата в бога, в безсмъртието на душата, в задгробния свят, във възкръсването на мъртвите и т. н.) и религията като цяло. А. като система от възгледи не се свежда само до историческата, философската, естественонаучната критика на религията. А. разкрива спецификата и същността на религиозното отражение на действителността, матер. обяснява причините за възникването и източниците на вярата у масите, изучава социалната природа на религията, условията и начините за нейното

преодоляване. А. е една от важните страни на матер. мироглед. Той утвърждава научните възгледи за природата и обществото, освобождава човека от заблуди и предразсъдъци. А. възниква в дълбока древност на основата на развитието на обществено-икономическите и социално-класовите отношения, на успехите на науката и матер. философия. Той обикновено изразявал интересите на прогресивните обществени сили, борещи се против консервативните порядки и религиозната идеология, която ги е освещавала винаги. Обемът и съдържанието на понятието А. са се изменяли със смяната на епохите.

Първоначална, непоследователна и наивна форма на А. бил атеизмът на древното робовладелско общество. Най-голямо развитие той достига в Гърция и Рим. Гръцките философи материалисти Талес, Анаксимен, Анаксимандър, Парменид, Хераклит смятали, че в основата на света лежи материалното начало, че светът е вечен и не е създаден от никой от боговете, не се нуждае от какъвто и да било творец. Хераклит отхвърля религиозните представи за неизменността на света, Ксенофон — божествената идея за неговото създаване. Той изтъквал, че не бог е създал човека, а човекът е създал бога по свой образ и подобие. Античният А. достига най-висш разцвет в ученията на Демокрит, Епикур и Лукреций. Демокрит и Епикур, основавайки се на атомистичните представи, смятали, че в света няма нищо освен атоми и пустота. Движението на атомите е обусловено от естествени причини, извършва се без всякаква намеса на бога. Те отричат и безсмъртието на душата. Демокрит вижда причините за възникване на религиозните вярвания в страха на хората от небесните явления — гръмотевици, мълнии, слънчеви затъмнения и др. Епикур определя като основна причина за възникване на вярата в боговете страха пред смъртта. Атеист. традиции на древногръцките материалисти получили понататъшно развитие в поемата на Лукреций Кар «За природата на нещата». В това произведение се защищава идеята за обективното съществуване на материалния свят. Античният А. е огромен принос в историята на общ. мисъл. Независимо от наивността, ограничеността и непоследователността му той е оказал голямо влияние върху последвалото развитие на атеист. идеи.

В периода на феод. средновековие религията става гос-

подствуваща форма на идеологията. Църковната догма, по думите на Енгелс, била начален момент и основа на всяко мислене. Църквата използвала всички средства за борба против А. и свободомислието, но не била в сила да спре развитието на научната мисъл. Позициите на религията и църквата минирали масовите антиклерикални и еретически движения.

Зараждането и развитието на капит. начин на производство, борбата на народните маси и буржоазията против феодализма се съпровождали от изстъпления против феодалната идеология. Идеолозите на утвърждаващата се буржоазия определят като основен момент в своите учения освобождаването на личността от духовната диктатура на църквата. За италианския хуманист Пиетро Помпонаци (1462—1524) теологията е средство за заблуда на обикновените хора. Той поставя под съмнение христ. догми за безсмъртието на душата и задгробното възмездие. Великият мислител Дж. Бруно (1548—1600) показва неоснователността на вярата в триединството на бога. христ. тайнство, христ. учение за двойствената природа на Христос. През XVII в. критиката на христ. идеология се издига на по-висока степен в материалистическите учения на Т. Хобс, Дж. Лок, Б. Спиноза, А. Бейл. Своя връх буржоазният атеизъм достига във френския материализъм от XVIII в. и материализма на Л. Фойербах. Френските материалисти Дидро, Хелвеций, Холбах, Ламетри разкриват несъстоятелността на религията от философско, историческо, научно, политическо и нравствено гледище. Те смятат, че всяка религия се поражда от невежеството и простотата на масите, на чиято основа става възможна религиозната заблуда. Религията според тях принася на обществото непоправима вреда, възпитава страх и безнравственост, фанатизъм и престъпност. Френските материалисти разкрили реакционната роля на църквата и духовенството в борбата с науката, просвещението, освободителните движения. Тяхната критика на религията не е загубила своето значение и днес. В. И. Ленин препоръчва да се използва бойката, живата и талантлива атеист. пропаганда на френските материалисти. По-нататъшната крачка в развитието на буржоазния атеизъм била направена от немския философ Л. Фойербах. Той разкрил земните основи на религиозните вярвания, възникнали като резултат от от-

чуждаването на човешките качества и пренасянето на тия качества в отвъдния свят. Чувството на зависимост на човека от природата той смята за причина за удвояването на света и възникването на религията като «безсъзнателно самосъзнание». Той разкрил гносеол. корени на религията, нейното родство с идеализма. На основата на богат фактически материал Фойербах разкрил истор. условия, при които възниква религията, противоречивостта на богословските доказателства за битието на бога и божествения характер на самата религия. Особено място в домарксовия атеизъм има атеизмът на руските революционни демократи В. Г. Белински, А. И. Херцен, Н. Г. Чернишевски, Н. А. Добролюбов, Д. И. Писарев. Революционните демократи ярко и убедително разкрили реакционната социална роля на религията в обществото, същността на фидеизма, защищавали идеята за освобождаване на народните маси от религията. Независимо от големите заслуги на домарксисткия А. по силата на историческата и класовата ограниченост той не успял да разкрие главното — социалните причини за възникване на религията. Затова той предлагал утопични средства за преодоляване на религиозните вярвания. Домарксисткият А. е просветителски. Разглеждайки религията като следствие от невежество и заблуда, той смята, че е възможно народът да се освободи от заблужденията по пътя на грамотността и просвещението. Някои домарксови атеисти предлагат старата религия да се замени с религия на «човешките отношения».

Висша, напълно последователна форма на атеизма е марксисткият атеизъм.

АТЕИЗЪМ МАРКСИСТКИ — висша форма на атеизма. Класиците на марксизма-ленинизма, преодолявайки ограничеността и непоследователността на буржоазния атеизъм, изградиха атеизма на истински научна основа. Като характеризира същността на А. м., В. И. Ленин пише: «Марксизмът е материализъм. Като такъв той също тъй е безпощадно враждебен на религията, както материализмът на енциклопедистите от XVIII в. или материализмът на Фойербах. Това е несъмнено. Но диалектическият материализъм на Маркс и Енгелс отива по-далеч от енциклопедистите и Фойербах, прилагайки материалистическата философия в областта на историята, в областта на обще-

ствените науки. Ние трябва да се борим с религията. Това е азбуката на *целия* материализъм и следователно на марксизма. Но марксизмът не е материализъм, който се е спрял на азбуката. Марксизмът отива по-нататък. Той казва: трябва да *умееш* да се бориш с религията, а за тая цел трябва *материалистически* да обясниш източника на вярата и религията в масите» (Съч. Т. 15, IV изд., с. 411).

Завоевание на А. м. е разкриването на социалните корени на религията като решаващо условие за обясняване на нейното възникване. За разлика от домарксовия атеизъм А. м. не се ограничава със свеждането на религията към нейната земна основа. По думите на К. Маркс тази земна основа сама «трябва най-напред да бъде разбрана в нейната противоречивост, а след това да бъде практически революционизирана чрез отстраняването на това противоречие» (т. 3, с. 4).

А. м. е свободен от кл. ограниченост, насочен е не към отделни образовани представители на обществото, а към широките народни маси, без да оставя никаква пролука за фидеизма и различните рафинирани форми на попщината. Той е идеология на работ. класа, изразява нейните интереси и стремежи, служи на духовното освобождаване на трудещите се маси от товара на отживелиците и заблужденията на миналото, прави социологически, гносеологически и психологически анализ на религията. Социол. анализ на религията разкрива социалните причини за нейното възникване, развитие и отмиране, нейното място и роля в общ. живот и социалните ѝ функции. Гносеологическият анализ дава възможност всестранно да се обяснят особеностите на религ. съзнание, «механизмът» на илюзорното попълване на действителността, познавателните корени на формирането на религиозните вярвания. Психологическият анализ позволява да се разберат особените въздействия на религията върху човешката психика, да се изяснят същността и особеностите на религиозните чувства и ролята им при формирането на мирогледа и поведението на личността.

При анализа на религията А. м. се опира на цялата предшествуваща атеистична мисъл. Той е усвоил всичко ценно, натрупано в процеса на многовековното развитие на културата. Същевременно А. м. е преодолял истор. и клас. ограниченост на предшествуващите го атеистични

учения. Той матер. обяснява източниците на религиозните вярвания, поставя борбата с религията в пряка връзка със задачите на социалното и духовното освобождаване на трудещите се маси, сочи реалните пътища за преодоляване на религ. илюзии. Класиците на марксизма подчертават, че религията трябва да бъде «преодоляна и научно, т. е. обяснена исторически. . .» (т. 18, с. 547). С тази задача може да се справи само такава теория, която се изгражда върху здравия фундамент на диалектико-материалистическата философия.

Основни принципи на А. м. са: 1) оценяването на религията като съвкупност от идеи, породени от зависимостта на човека от стихийните природни сили и чуждите му социални условия на живот; 2) изясняване връзката между религията и интересите на реак. класи, заинтересовани от увековечаването на религиозните и социалните илюзии», 3) изясняване на факта, че борбата с религията на първо място е борба с онези обществено-икономически порядки, чието превратно отражение се явява тя; 4) изводът, че премахването на религията е една от решаващите предпоставки за освобождаване на творческата активност на масите за борба за изменяне условията на земния живот.

А. м. си поставя задача не само да освободи съзнанието на човека от заблуждения и предразсъдъци, но и да разкрие истинската картина на света, свободна от всякакво «отвъдно» и свръхестествено. Основна задача на А. м. е да формира такива научни представи, духовни ценности и нравствени идеали, които могат да обогатят човешките културни ценности, да издигнат неговата политическа съзнателност. А. м. се основава на постиженията на естествените и общ. науки, утвърждава такъв възглед за смисъла на живота, такива перспективи за истор. развитие, за човешкото съществуване на земята, които, от една страна, отхвърлят религиозно-богословската интерпретация, а от друга — дават научнообосновано решение на тези фундаментални проблеми на битието, възпитават у човека увереност в собствените му сили, повишават достойнството на личността, предпазват го от напразно изразходване на неговите сили и способности. Хуманистичната същност на А. м. се състои в това, че за него «критиката на религията завършва с учението, че човекът е най-висше същество за човека» (Маркс).

А. м. формира у трудещите се маси матер. мироглед, който по своето съдържание и обществена значимост е важен фактор за съзнателното изменяне на действителността, утвърждава комунистическа съзнателност и убеденост. А. м. е теоретическа основа на атеист. възпитание, позволява точно да се определят изборът на средства, формите и методите за идейно въздействие върху вярващите.

«АТЕИСТИЧНА ТРИБУНА» — научно теоретично и методическо списание, орган на Републиканския съвет на д-во «Г. Кирков». Ат. т. излиза от 1973 г. като продължител на делото на легалния орган на БКП — Съюза на пролетарските свободомислещи. Разработва и популяризира общата теория и история на атеизма; помага методически на атеист. дейност в страната; популяризира опита — теоретически и практически — на СССР и страните от соц. лагер. Обслужва лекторските кадри, партийните, комсомолските, профсъюзните и други активисти и пропагандисти.

АТЕИСТИЧНО ВЪЗПИТАНИЕ — съставна част на комун. възпитание, целенасочено въздействие върху хората за изграждане у тях на научноматер. мироглед, атеистична убеденост. Необходимостта от А. в. в условията на социализма се обуславя от една от най-важните задачи на комунист. строителство — възпитаването на нов човек. Този процес е неразривно свързан с преодоляването в съзнанието и поведението на хората на отживелиците от миналото, в т. ч. и на религиозните предразсъдъци. Научна основа на А. в. е марксизмът-ленинизмът. Обективните условия, създаващи възможност за широка възпитателна работа, свързана с преодоляването на религ. отживелици, формирането на атеистична убеденост, възникват в резултат на революционните преобразования на обществото, на утвърждаването на новите соц. отношения. Социалните корени на религията са подкопани. Преодоляването на обективните закони на отмирането на религията не протича стихийно. К. Маркс пише: «. . .нашето мнение е такова: *религията ще изчезва* в такава степен, в каквато ще се развива социализмът. Нейното изчезване трябва да стане в резултат на общественото развитие, в което огром-

на роля принадлежи на възпитанието.» Голямо значение в А. в. имат такива фактори като културната революция, повишаване общообразователното равнище на народа, марксистко-ленинско образование на трудещите се и др. В практиката на възпитателната работа са изработени различни форми и методи на А. в. Сред тях: възпитаване на децата и подрастващите в семейството и училището, научно-атеистична пропаганда, идейно въздействие чрез средствата на масовата информация и пропаганда, участие на различните обществени организации във формирането на атеистични убеждения, внедряване на нови социалистически празници и обреди, преодоляване на религиозната обредност и др. При възпитателната работа сред вярващите трябва да се използва диференциран подход към различните групи от населението. Като се има предвид, че част от вярващите не са свързани с общественополезен труд, важно е да се осъществява А. в. по местоживеене. Във всички случаи обаче е необходимо да се отнасяме към вярващите с голям такт, без да оскърбяваме техните религиозни чувства. Важна роля в А. в. имат конкретните социологически изследвания на религиозността на населението, ефективността на атеистичната работа, което позволява да се изработят най-действени методи за влияние върху хората. А. в. предполага не само критика на религията, религиозния морал, но и утвърждаване на позитивна жизнена програма, научно матер. възгледи и представи, норми на комун. нравственост. Това обуславя необходимостта да се използват в А. в. постиженията на науката и обществената практика. Обаче главно за откъсване на хората от религията, за формиране на атеистични убеждения у тях е въвличането им в активна производствена и обществена дейност. В дадения случай важна възпитателна функция имат производствените трудови колективи. Формирането на марксистко-ленински мироглед е сърцевина на цялата идейно-възпитателна работа на БКП, затова всички партийни и обществени организации трябва да разглеждат А. в. като една от най-актуалните задачи на изграждането на комун. общество.

АТИНА — в гръц. митология дъщеря на Зевс, богиня на мъдростта, изкуствата и науките.

АТОН (СВЕТА ГОРА) — планински масив в югоизточния край на Халкидическия п-ов на Егейско море. Монашеско обединение от 20 манастира под суверенитета на Гърция. Първият манастир бил основан от монаха Атанасий в средата на X век. През следващите векове се създават манастири на руси, българи и др. А. м. се управляват от общ съвет — Протатон, начело с един ръководител (протос). През средновековието имат значителни привилегии и получават от византийски, български и сръбски владетели големи поземлени дарения. През епохата на турското робство А. м. са сравнително добре поставени, което дава възможност на монасите да живеят и работят спокойно, а самите манастири да се превърнат в средища на оживена книжовна дейност и да играят важна роля в живота на балканските народи. В Хилендар, а после в Зограф работил Паисий Хилендарски, а във Великата лавра в 1851—1852 г. Захари Зограф.

Тук се намират повече от 10 000 гръцки, славянски и други ръкописи, множество грамоти на византийски императори, на сръбски, руски и български царе; много стенописи, икони, мозайки, миниатюри, резби и други паметници на изкуството — създадени в манастирите или донесени като подаръци.

Атон — в древноегипетската религия бог на Слънцето, обикновено изобразяван във вид на слънчев диск.

АУТОДАФЕ (порт. auto da fe — «акт на вярата») — обявяване и тържествено изпълняване присъда на инквизицията — обикновено изгаряне на клада на еретици и техни книги. Едно от най-жестоките наказания през средновековието, широко прилагано в Испания, Португалия и техните колонии. В Испания е и средство за разправа с противниците на феодалния абсолютизъм. Обикновено се извършвало в присъствието на знатни духовни и светски личности. Последното А. било извършено през 1826 г. в испанския град Валенсия.

Б

БАБИЗЪМ (от араб. — врата) — сектантско течение в *исляма,* отразяващо масовото демокр. движение в Иран през 1848—1852 г., насочено против феодализма, шахското самодържавие и засилването на чуждестранния капитал. За основател на Б. се смята Али Мохамед. Използвайки учението за скорошното пришествие на мюсюлманския месия — махди, и идеята за периодичното превъплъщаване на божествата в пророците, Али Мохамед обявил себе си в 1844 г. за Баба, т. е. за въплъщение на божеството, врата към божественото откровение, посредник между бога и хората. Принципите на своето учение Баба изложил в книгата «Беян» («Откровение»). Неговото учение е своеобразна реформа на исляма, допълнение към *Корана* и напомня учението на шиитските секти. Б. проповядва пантеистичната концепция за божеството (вж. *пантеизъм*), идеята за възникването на света по пътя на еманацията, т. е. мистичното изтичане на творческата енергия на божеството, и идеята за възкръсване от мъртвите чрез преселване на душите.

БАЙРАМ (курбан-байрам) араб. тур. — празник на жертвоприношението — голям религ. празник на мюсюлманите, най-почитан от тях, устройван 70 дена след свършването на поста; обикновено трае три дена. Байрамът преминал в исляма от древ. араби, които като скотовъди-чергари, принасяли жертви на своите богове и духовете на пустинята (т. е. хранели ги, угощавали ги), за да «не причиняват вреда» на животните и хората. В деня на Б. islямът предписва на мюсюлманите да принесат кървава жертва: като се съблюдава установен ритуал, се заколва овца, овен или камила. Едно парче от най-хубавата част от животното и кожата му обикновено се поднасят на духовните лица, а от месото на закланото и очистено животно се приготвяли празнични блюда. Предписвало се също да се раз-

дават на бедните и просяците парчета месо или те да се нахранят с мюсюлманите на тяхната трапеза, защото на празника не трябвало да има гладни и недоволни.

Този празник и подготовката за него се извършвали твърде тържествено: правили се специални богослужения в джамиите, четели се проповеди, за които проповедниците се обличали в специални дрехи, в домовете се приготвяли пищни ястия. В проповедите се славели islямът, аллах и неговите пророци; в зависимост от обстоятелствата и условията също се възхвалявали или порицавали хората, олицетворяващи държавната власт.

БАПТИЗЪМ (гръц. baptizo — потапям във вода) — една от разновидностите на *протестантизма,* възникнала в началото на XVII век. Разпространен главно в Америка и Европа. Има Всеобщ съюз на баптистите (щаб — квартира в САЩ). Баптистите най-последователно от другите протестанти се придържат към принципа за спасение чрез личната вяра, придават голямо значение на божественото откровение, на възможността за «мистично общуване с бога», на учението за предопределението, на проповядването на религиозния морал. Б. не признават иконите, светиите, мощите, разпятието, църковните одежди. Молитвените събрания на общините се състоят от колективни, общи молитви и песнопения, назидателни беседи. Кръщението се извършва над възрастни. Извършват се също обреди на хлебопреломлението (пречупването) и ръкополагането. Празнуват Рождество, Пасха, Троица и редица други, свързани с Христовите празници, а също и ден на жътвата — преценяване резултатите от духовната дейност. Баптистките общини се смятат за автономни, управляват се от изборни църковни съвети. Възникнал като дребнобуржоазно по своята социална същност течение, Б. след това става изразител на интересите на едрата буржоазия. За съвременния Б. е характерна социалната нееднородност.

БЕАТИФИКАЦИЯ — причисляване към «лика на блажените» в катол. църква. Процесът на Б. е регламентиран официално и обикновено трае няколко години. Окончателното решение за причисляване към «лика на блажените»

принадлежи на римския папа. Б. се използва от църквата за засилване влиянието ѝ върху вярващите.

БЕЗРЕЛИГИОЗНО ХРИСТИЯНСТВО — теологическа концепция на лютеранския пастор Д. Банхофер, която преразглежда остарелите ортодоксални библейски представи, в т. ч. учението за бога. Б. х. подчертава не толкова такива божествени атрибути като всемогъществото, всесилието, трансцендентността, колкото страдащото начало в бога, неговата обич към ближните. За Б. х. бог — това е живот за другите според принципите на христ. нравственост. Опитът на Банхофер да отстрани противоречието между християнската ортодоксия и съвременността и да създаде нов вариант на християнството не само не се увенчава с успех, но още повече оголва противоречията в ортодоксалната теология.

БЕЗСМЪРТИЕ НА ДУШАТА — религ. представа, която се основава на признаване съществуването на душа, особена същност, независима от тялото. Вярата в Б. на д. възниква в дълбока древност. По думите на Енгелс тази вяра е резултат от непознаването от първобитните хора на строежа на човешкото тяло, неумението да обяснят природата на съня, което довело до представата, че мисленето и усещанията са проява на дейността на особено начало — душата, която обитава тялото и го напуска след смъртта. Вярата в Б. на д. съществува практически в различни модификации във всички религии. Особено ясно тя е изразена в християнството, в учението за рая и ада, за задгробното възнаграждение. Независимо от това, че науката отдавна е доказала пълната несъстоятелност на представата за душата като самостоятелна същност, а следователно и за Б. на д. те продължават да заемат централно място в религиозните вероучения, изпълнявайки утешителна функция — една от основните функции на религията в класовото общество.

БЕХАИЗЪМ — космополитическо и пацифистично социално-полит. течение, възникнало в Иран в средата на XIX век. Основоположник на Б. е Мирза Хосеин Али Нури 1817—1892) по прякор Бехаул («блясък божи»). След покушението на бабидите от шаха Бехаул избягал през

1852 г. в Ирак, където се обявил за месия и син божи. Своето учение изложил в книгата «Китаб-еакдес» («Найсвещената книга»), ок. 1872 година. Той твърдял, че тя трябва да замени Корана и книгата «Беян» на Баба. Бехаистkoто учение за «братството» не признава социал. противоречия, решително осъжда клас. борба и всички революц. методи, но допуска експлоатацията. Призивът на Бехаул към «братство» между хората и народите означава неговия стремеж не само към «класов мир», но и към отказ от антиимпер. борба. Б. всецяло отрича мюсюлманската обредност и култ. Затова бехаистите се събирали не в джамиите, а в своеобразни клубове — центрове на тяхната пропаганда.

БИБЛЕЙСКА КРИТИКА — интерпретация и оценка на митологическия, религиозния, философския, етически и художествен материал, съставящ Библията, а така също и осмисляне на отразените в нея явления от материалния и духовния живот. Прието е Б. к. да се дели на рационалистическа и историческа. Първата възниква към II в. от н. е. и е свързана с памфлета «Правдиво слово» на римския писател Целс. Рационалистическата Б. к. се занимава с установяване на противоречия и различните начини на четене, с анализ на митическите предания и библейската картина на света, смисъла на предписанията и поученията на Библията. Видни представители на рационалистическата Б. к. били френските материалисти и просветители от XVIII в. — Ж. Мелие, Волтер, П. Холбах, К. Волней, С. Марешал. Историческата Б. к. възхожда към XVI в., но всестранното ѝ развитие е свързано с «Богословско-политически трактат» на видния холандски философ Б. Спиноза. Историческата Б. к. изследва историята на произхода на библейските книги и тяхното съдържание, като използва помощта на лингвистиката и археологията. Най-известни представители били френският лекар Ж. Астрюк, немските библиоведи В. де Вете, К. Граф и Ю. Велхаузен, представителите на т. нар. тюбингенска школа Ф. Бауер, Д. Щраус и Б. Бауер, а също и на митологическата школа Дж. Робертсън, А. Древс и С. Люблински. Учените-марксисти П. Лафарг, И. И. Скворцов-Степанов, Н. М. Николски, Ем. Ярославски, И. Г. Франц-Каменецки, А. Б. Ранович и др., опирайки се на

марксистко-ленинската методология, набелязали нов път в Б. к. Изследването на библейските текстове те свързват със социално-икономическата, политическата и духовната история на древ. народи.

БИБЛИЯ (гръц. biblia — книги) — «свещена» книга в *юдеизма* и *християнството,* древен паметник на писмеността, създаван в продължение на дълъг исторически период — от XIII в. пр. н. е. до II в. от н. е. Б. се състои от две части: *Ветхия* и *Новия* завет. Ветхият завет се смята за «свещено писание» на юдеите и християните. Новият завет — само на християните. Според учението на църквата Б. се признава за «боговдъхновено слово». Обаче текстологическият и филологическият анализ на библейските книги, изследването на социал. условия, при които те са се събирали, напълно опровергават църковните представи за произхода на Б. и изграждащите се на нейна основа религии. Доказано е от науката, че Б. е претърпяла сложна и дълга история, че в нея във фантастична форма са отразени социал. условия на живот на древните хора, техните култове и вярвания, идеол. им борба, художественото им творчество, нравствени норми, религ.-филос. и етични принципи. Като литературен паметник на древната писменост Б. включва ритуални и юридически кодекси, хроники, митове, легенди, притчи, предания, народни песни, еротична лирика, фрагменти от героичния епос и др. Утвърждавайки в съзнанието на читателите религ.-мистични представи за света, за нормите на морала, за «неизмеримостта на божествените предвиждания», за вечното разделение на човечеството на властвуващи и унижени, вселявайки идеята за покорност и смирение, Б. е играла и играе реакционна роля. Нейното влияние се задълбочава и от обстоятелството, че народното съзнание в продължение на хилядолетия, възпитавано от църквата в религ. дух, е възприемало също така тия идеи чрез литературата и изкуството. Така, религ. образност, пронизваща Б., често ставала реакционна форма на естетическото възпитание на народните маси. В същото време библейските легенди, сюжети и мотиви, които съдържали идеалите за справедливост и равенство на хората, са оказали влияние върху изкуството, свързано с народните движения (песните на таборитите, на хуситите, «Послания»-та

на Т. Мюнцер и др.), а по-късно и на хуманистичното творчество от епохата на Възраждането. Много библейски образи и мотиви, отдавна загубили връзката си с религ. текстове, станали нарицателни: такива са змеят като коварен изкусител, горчивата чаша като символ на страданието, гълъбът като носител на добри вести и др. В условията на съвременното общество Б. и библейските образи служат като оръдие на религ. пропаганда и продължават да играят реакционна роля. Нов и богат материал за изучаване на Б. и научната критика на библейския текст дават неотдавнашните находки на брега на Мъртво море, където били открити многочислени остатъци от ръкописни книги, т. нар. *кумрански ръкописи* (вж.). Тяхното изучаване още не е завършено, обаче вече са намерени убедителни потвърждения, че текстовете, влезли в съдържанието на Б., са резултат на дълго развитие.

БЛАГОВЕЩЕНИЕ — христ. празник; в православието се отнася към числото на *дванадесетте* праздника. В основата му е евангелският мит за това, че пратеникът на бога-архангел Гаврапл се явил на божата избраница Мария и известил за нейното непорочно зачатие от светия дух и раждането на божия син Исус Христос. Митът за непорочното зачатие е заимствуван от дълбоката древност и бил разпространен в дохрист. религии на древна Индия, древна Гърция и древния Рим.

Празнуването на Б. е установено в IV в., след като празнуващите се в един ден *рождество, кръщение* и богоявление започнали да се отбелязват отделно. За рождество било определено 25 декември, а за кръщение и богоявление — 6 януари. Датата на Б. «определили», като пресметнали 9 месеца назад от 25 януари. По време на Б. духовенството прославя Богородица в своите проповеди, подчертавайки, че именно благодарение на праведния живот, кротостта и смирението тя станала «достойна» да бъде майка на «въплътилия се син божи».

БЛАГОДАТ (гръц. charisma) — в христ. учение — божествена милост, дарена на човека. В древ. христ. общини под Б. преди всичко разбирали чудотворен «дар», «дар» на пророчеството и т. н. Впоследствие христ. вероучение започнало да разглежда Б. като необходимо условие за

«спасение». По време на възникване на християнството между монаха Пелагий (360—418) и Августин Блажени (354—430) имало дискусия за Б. Пелагий твърдял, че човек може да достигне спасение със собствени сили, без божията помощ. Всеобщият събор в Ефест през 431 г. осъдил учението на Пелагий като ерес. Според учението на Августин отделният човек може да постигне спасение само с божията помощ, която именно е Б.

Църквата приела учението на Августин за Б. като истинно. То се признава и от съвр. християнство. Православните богослови заявяват, че Б. се дава на вярващите само посредством църквата и духовенството, което е надарено с особена благодат — *свещенството*.

Това учение е предназначено преди всичко за укрепване положението на духовенството.

БЛАГОТВОРИТЕЛНОСТ — добродетел, за която християнството обещава на хората «спасение» и «вечен живот», изразява се в доброта и помощ към страдащите и нуждаещите се. Б., към която християнството призовава угнетителите на нар. маси, по думите на В. И. Ленин е «твърде евтино оправдание на цялото тяхно експлоататорско съществуване, продавайки им на изгодна цена билети за небесното благополучие». Социалният смисъл на проповядването на милосърдие и благотворителност се изразява в унизително за човека приспособяване към социал. неравенство на експл. строеве, към запазването и укрепването им.

БОГ — основна религиозна представа. В съвр. религия по правило това е върховна същност, надарена с висш разум, абсолютно съвършенство, всемогъщество, творяща и управляваща света. Според христ. понятие Б. — това е истина, добро и красота.

Възникването на идеята за бога е свързано с олицетворяването от първобитния човек на чуждите и враждебните му стихийни сили на природата. По думите на Енгелс «стремежът към олицетворение е създал навсякъде боговете». Наред с природните сили на човека противостояли и враждебните обществени сили, господстващи над него със същата необходимост. «Фантастичните образи — пише Енгелс, — в които първоначално са се отразявали

само тайнствените природни сили, придобиват по този начин и обществени атрибути, стават представители на исторически сили» (Съч. Т. 20, с. 325). Природните и социал. елементи в образа на боговете постепенно се сливат в едно и се явяват като персонифицирано олицетворение на цялата реална действителност. Така у древните гърци богът Хермес е едновременно покровител на красноречието, гимнастиката, търговията, благосъстоянието и придружител на душите в задгробния свят.

Обясняването на причините за възникването на фантастичната идея за Б. започва още в древния свят. През V—IV в. пр. н. е. в Гърция възникнали възгледи, получили по-късно развитие в т. нар. натуралистическа теория, които свързвали възникването на идеята за Б. с неумението на човека правилно да обясни стихийните природни сили; антропологическата теория извежда идеята за Б. от обожествяването на видни хора, а теорията на лъжата разглежда Б. като измислица на жреците, които се стремят да увековечат своето привилегировано положение в обществото. Тези теории споделяли много прогресивни мислители на средновековието и новото време. Психологическите основи на представата за Б. са разкрити от Фойербах. Той показал, че съдържание на идеята за Б. е абсолютизираната човешка същност, проецирана върху въображаемо същество. През XIX—XX в. най-голямо влияние имали митологическата, анимистическата и социол. школа, решаващи различно проблема за произхода на идеята за Б. Представителите на митологическата школа (Грим, Мюлер) смятали възникването на представата за бога като резултат от олицетворяването на различни космически тела (слънце, луна, планети); привържениците на анимистическата школа (Тейлър, Спенсер) тълкували идеята за Б. като равносметка от еволюцията на представата за душата; от гледище на социологическата школа (Дюркхайм) Б. това е символ, чието съдържание е обожествяването на самото общество. Всички тези теории имали позитивно значение, доколкото поставяли под съмнение религ. твърдение за вечността на божествената идея, макар и да били ограничени и ненаучни. Само основоположниците на марксизма разкриха социалните и гносеологическите корени на идеята за Б., нейната реакционна социална роля. В. И. Ленин пише: «Бог е (исторически и житейски пре-)

ди всичко комплекс от идеи, породени от тъпото унижение на човека от външната природа и класовия гнет — идеи, *укрепващи* тази униженост, *приспиваща* класовата борба» (Соч. Т. 48, с. 232). Идеята за Б. в антагонистичното общество винаги се е използвала за оправдаване и защита на експл. обществени порядки, свързвала вярата на потиснатите класи с божествеността на угнетителите.

Понастоящем в повечето религии се наблюдава стремеж да се осъвременят представите за Б. съобразено с новите възгледи на вярващите. Много богослови споделят гледището на немския протестантски теолог Р. Бултман, който смята, че представата за Б. трябва да се освободи от митологическите наслоения и да стане с това по-разбираема за съвременния човек. Значително влияние има концепцията на Д. Банхофер за «безрелигиозното християнство», която насочва вниманието не върху всесилието и всемогъществото на Б., а върху евангелските етически принципи, които свидетелствуват за съществуването на Б. в живота на човека.

При обновяване на представата за Б. теолозите нашироко използват традиционните и нови доказателства за неговото съществуване (вж. *Доказателства за божието битие, Теодиция, Модернизъм-религиозен*).

БОГОМИЛСТВО — религ. и социално-политическо движение в средновековна България, възникнало през X в. и съществувало чак до XVII век. Упражнило мощно влияние върху народите в Югославия, Италия, Франция под различни форми. Основател и разпространител на богомилското учение е поп Богомил, живял по време на цар Петър (927—969). Учението на богомилите — умереният дуализъм, е изложено в т. нар. «Тайна книга». Съществуват два свята — на доброто и злото, материалният свят е създаден от дявола, сатаната. Отричали църквата, нейните служители, богослужението и всички външни атрибути на христ. религия — кръста, иконите, свещите. Единствената молитва, която признавали, била «Отче наш». Особено силно се обявили против владените от църквата богатства и празния живот на духовенството. Богомилите учели своите привърженици да не се подчиняват на своите господари, ненавиждали царя, поощрявали аскетизма, презрението към материалните блага. Ръководителите им

не встъпвали в църковен брак, изтощавали се в пост и молитви.

Богомилите създали собствена религиозна организация: обединявали се в братства — общини, ръководени от «съвършени» (дед, дедец, старейшина); начело на всяка община стоял «богомилски папа». В организацията на бита в общината имало черти на «потребителския комунизъм».

БОГОРОДИЦА, БОЖА МАЙКА (гръц. theotokos, theometer; лат. mater dei) — богиня-майка; в християнството — Дева Мария, майка на Исус Христос. В древността култът към Богородица бил особено разпространен сред близкоизточните племена, най-вече сред земеделските. Култът към Богородица бил тясно свързан с представата за умиращото и възкръсващо божество.

В християнството култът към Богородица възникнал под очевидното влияние на аналогичните «езически» култове. Еволюцията на христ. представа за Богородица вървяла паралелно с развитието на мита за «богочовека» Христос. В най-древното христ. съчинение «Откровението на Йоан» тя е изобразена и като чисто земно същество. В съответствие с разработването на мита за въплъщаване на божеството у човека и по-късно в процеса на църк. борба с ересите образът на Богородица придобивал все повече човешки черти. Култът към Богородица, наричана също присnодева — пречиста, е широко разпространен във всички течения на християнството. Богородица практически се разглежда от вярващите като женски ипостас на почитаното от тях божество, възприемала се като всеобща «застъпница» и дарителка на блага. Както в катол., така и в правосл. църква в чест на Богородица били установени много религиозни празници — Благовещение, Успение, Въведение, и молитви, «чудотворни» нейни икони. На Запад наричали Богородица — Мадона (mia donna, nōtre dame).

БОГОСЛОВИЕ (гръц. theos — бог, и logos — учение, учение за бога) — систематическо изложение, обосноваване и защита на учението за бога, неговите качества, признаци; комплекс от доказателства за «истинността» на догматиката, религиозната нравственост, правилата и нор-

мите на живот на вярващите и духовенството, установени в една или друга религия.

Основите на христ. Б. се създават в първия век на християнството в борба с многобройните еретически учения. Първоначално Б. било предимно апологетическо. Негова задача била да докаже предимствата на новата религия пред другите вярвания. Видни защитници на ранното християнство били Юстин, Ириней Лионски, Тертулиан, Климент Александрийски, Ориген. По-късно т. нар. «отци» и учители на църквата Василий Велики, Йоан Златоуст, Григорий Ниски, Йероним, Августин Блажени и др. направили систематическо тълкуване на християнското вероучение. През средните векове Б. става господствуваща форма на идеологията, придобива ярко изразена политическа насоченост. «Църковните догми — пише Ф. Енгелс — били същевременно и политически аксиоми, а текстовете из Библията имали силата на закон във всички съдилища (Съч. Т. 7, с. 361). Б. било главно препятствие по пътя на прогреса, науката и културата. То защищавало представата за неподвижността на Земята, която се определя за център на Вселената, обосновавало идеята за неизменността на съществуващия обществен ред, благославяло системата на неравенство, експлоатация и угнетяване.

Всяка религия има своя богословска система. В християнството се различава католическо, православно и протестантско Б. Те съдържат такива догматически представи, които не само не се признават, но и се осъждат от другите християнски църкви. Всяка от тези системи е лъженаучна. Така в една могат да преобладават рационалистически методи и средства за обосноваване на вероучението, в друга — мистически, в един случай е възможно следването на ортодоксалната традиция, в друг — либералното преосмисляне на остарелите понятия и представи. Под система на Б. обикновено се разбира съвкупност от различни дисциплини, всяка от които излага и обосновава различни страни на вероучението и култа. Тук влизат: основното (апологетическо), догматическото и нравственото Б., еклесиологията, екзегетиката, църк. археология и др. Б. плътно се съединява с религ. философия. Понастоящем Б. преживява дълбока криза, израз на която е появата на огромно число най-противоречиви теологически

концепции, отказването от някои традиционни представи и други.

БОГОСЛУЖЕБНИ КНИГИ — църк. книги, по които се извършва богослужението. В православието най-важни Б.к. са «Типик», «Устав», «Служебник», «Миней», «Требник», «Молитвослов» и др. Всички те са напечатани на църковнославянски език. «Типик» съдържа правила и указания за провеждане на богослужението. В «Служебник» са поместени службите за едни ден, текстовете на *литургиите*, празниците и списъкът на светците. В «Миней» («Месечник») са дадени службите по месеци. В «Требник» се съдържат указания, свързани с кръщаването, миропомазването, изповядването, бракосъчетаването и др. т. За лично ползване са предназначени сборници с различни молитви — «Молитвеник».

У нас Б. к. се появяват с приемането на християнството (864 г.). Първите преводи от старогръцки на старобългарски са направени от Кирил и Методий. През XIV в. се правят нови преводи и редакция на Б. к. от дейците на Търновската книжовна школа на Патриарх Евтимий. Печатни издания на руски Б. к. у нас проникват през XVII, XVIII в. на черковнославянски език, които са руска редакция на старобългарски.

БОГОСЛУЖЕНИЕ — съвкупност от церемонии и обредни действия, отправени към боговете и въобще към свръхестествените сили, за да се измолва тяхната милост или благоволение посредством заклинания и други начини. Б. е съставен елемент на всички религиозни култове и се извършва предимно в специални храмове, но също и на други места. Формите, чрез които служителите на култа и вярващите се надявали да угодят на «свръхестествените сили», са различни: жертвоприношения, молитви, словославене на божествата в химни, кадене, палене на свещи и др. В много култове важна част на Б. съставляват «тайнствата», в които божеството като че ли вече проявява милост към вярващите, излива върху тях своята благодат. Служителите на култа — жречество, духовенство — винаги са се стремили да придават на Б. тържествен и ярък характер, за да поразят въображението на вярващите, да създадат у тях религ. настроение и по такъв начин напъл-

но да ги подчинят на своето влияние. За тази цел църквата отдавна използва и изкуството — пеене, музика, специална архитектура и др. Реалната същност на Б. обаче се заключава във внушаване на вярващите мисли за «нищожеството» на човека и «всесилието» на бога.

БОГОСТРОИТЕЛСТВО — религ.-философско течение в Русия, възникнало след поражението на революцията от 1905—1907 г., поставило си за цел да създаде «нова» религия — религия без бог. Главни представители — Богданов, Базаров, Луначарски, Юшкевич, Валентинов и др. Б. се опитва да разглежда марксизма като религиозна система, насочена към постигането на комун. религ. равенство и братство. Религията се представяла от Б. като нравствен и естетически идеал, който може да обедини човечеството.

БОГОТЪРСАЧЕСТВО — руско религ.-филос. течение възникнало в началото на XX в. и получило най-голямо разпространение в периода на реакцията след поражението на Първата руска революция в 1905 година. Цел на Б. е борба с марксизма и работ. движение с помощта на обновена, модернизирана религия. В. И. Ленин, разкривайки реакц. същност на Б., подчертава, че то се стреми да «възстанови мистиката», да възстанови религ. мироглед, като използва най-фини методи за духовно замъгляване съзнанието на масите. Привържениците на Б. твърдели, че на руския народ са свойствени вечна, изначална религиозност, духовен стремеж към търсене на идеалите на добро и съвършенство, заложени в религията. Представителите на Б. — философи идеалисти и упадъчна интелигенция (Н. Бердяев, С. Булгаков и др.), били обединени в «Религиозно-философско д-во» и издавали религиозно-мистическо списание.

БОЖИ ГРАД — Витлеем — град в Палестина, наблизо до Ерусалим. Според Ветхия завет Витлеем е рожденото място на Давид и «бъдещия» Месия. Основавайки се на това ветхозаветно указание, християнството обявило в евангелията Витлеем за рождено място на митичния Христос. Днес и християните, и юдеите признават този град за свещено място.

БРАК ЦЪРКОВЕН — според христ. учение едно от тайнствата, съединяващо мъжа и жената в брачен възел и обезпечаващо неразривен съюз между тях. Според богословите само Б. ц. е нравствен, възвишава жената и провъзгласява нейното равенство с мъжа. Обаче тези твърдения нямат нищо общо с действителността. В миналото църквата закрепваше фактически неравенството на жената, изискваше от нея пълно подчинение на «главата на семейството», строго следеше за неразтрогването на брака. Б. ц. се смята задължителен за признаване на неговата юридическа сила и децата, родени извън Б. ц., са «незаконнородени». Като правило църквата не допуска брак между лица с различно вероизповедание. У нас днес Б. ц. няма юридическа сила.

БРАХМА — едно от лицата в божествената троица (тримутри), в индуизма — Брахма, Вишну, Шива. Смята се за висше творческо начало.

Брахманизъм — религия на древните индийци, която е продължение на *ведическата* религия в периода на изграждане на робовл. общество. В свещената литература на Б. влизат Ведите и обширни коментарии към тях («брахмани», «араняки» и «упанишади»), съставени през 8—6 в. пр. н. е. Б. религиозно основавал соц. неравенство, строгото кастово делене, осветявал привилегированото положение на професионалните жреци, съставящи съсловието на брахманите. На всеки член от четирите съсловия (брахмани, кшатри, вайши, шудри) се предписвали специални правила на поведение, права, граждански и религиозни задължения (дхарма). Б. учи, че наред с ведическите богове съществува висш абсолют — бог-творец — Брахма, към сливането с когото трябва да се стремят безсмъртните души на всички живи същества, явяващи се частици от Брахма. Но на пътя на тази крайна цел стои безкрайната редица на преселването на душата, която може да се въплъщава в най-разнообразни форми — започвайки от растения и животни и свършвайки с брахмани, царе и даже с небесни жители. Формата на всяко ново раждане на душата зависи от самия човек, от неговите деяния приживе (закон *на карма*), от степента на неговата праведност. За най-важни добродетели се смятат: безпрекословно подчинение на брахманите, боготворението на

царската власт, изпълняване специалните норми на своето съсловие, спазване на предписаните от него обреди. Изпълняването на тези предписания води към нови, по-добри прераждания на душата, а нарушаването на изискванията на дхармата—към нови, нещастни прераждания. Учението за възнаграждение след смъртта се използвало от господствуващите класи, за да държат в покорност нар. маси. Б. станал основа за формирането на индуизма.

БОРБА ЗА ЦЪРКОВНА НЕЗАВИСИМОСТ — след падането на България под тур. власт бълг. църква минала под управление на гръц. патриаршия. Гръцките владици изхвърляли от църк. служби бълг. език и се стремели да погърчат бълг. народ. Така бълг. народ попаднал под двойно иго — на тур. феодали и на гръц. духовенство. Първият опит за сваляне на гръц. владика и заменянето му с българин станал във Враца през 1824 година. Последвали опити и в други градове.

В 1839 г. султанът издал т. нар. «Гюлхански хатишериф», с който открил ерата на танзимата, т. е. на реформите. Обещанията на тур. правителство останали само на книга, но те дали възможност на българите на законна основа да предявят редица искания. Наскоро след издаването на хатишерифа в Цариград отишла делегация от Търновско, която поискала от Патриаршията да смени гръц. митрополит Панарет с Неофит Бозвели — виден бълг. учител и книжовник. През 1841 г. Неофит бил арестуван и заточен в Хилендарския манастир, от който избягал през 1844 г. в Цариград, където се срещнал с Иларион Макариополски, виден деец на църк.-националното движение. Тяхната борба била неуспешна и те били изпратени на заточение в Атон, където Неофит умрял в 1848 година.

Борбата за независима бълг. национална църква навлязла в решителна фаза след Кримската война (1853—1856 г.). В движението се очертали две крила — на «старите», ръководено от едрата буржоазия начело с Гаврил Кръстевич, и на «младите», ръководено от либерално настроени представители на средната и дребна буржоазия. «Старите» били за разрешаване на църк. въпрос чрез преговори с Патриаршията, а «младите» за скъсване с нея и създаване на отделна бълг. национална църква начело с Иларион

Макарнополски. На 3 април 1860 г. той не споменал името на патриарха при църк. служба, което означавало, че българите отхвърлят неговата власт в България.

През следващите десет години между Патриаршията и «старите» се водели дълги и безплодни преговори по бълг. църк. въпрос. Но пред страха от нарастващото национално револ. движение и по настояване на руския посланик в Цариград Николай П. Игнатиев тур. правителство решило да удовлетвори искането на българите за национална църква, като се надявало, че по такъв начин ще ги отклони от революционната борба.

В 1870 г. султанът издал ферман за създаване на българска самостоятелна църква начело с екзарх.

БУДА (санскр. buddha, букв. — просветление на истината, помъдряване) — в *будизма* лице, постигнало абсолютно съвършенство и способно да показва на другите пътя към религиозното спасение. С името на Буда се нарича предполагаемият основател на будизма Сидхартха Гаутама Шакя-Муни, живял уж в централната част на долината на р. Ганг (Индия) през VII—VI или VI—V в. пр. н. е. В 1956 г. будистите тържествено отбелязали 2500 години от времето на това събитие. Откъслечни сведения за живота и проповедническата дейност на Б. има в каноническата литература на будизма. По подробните описания на неговия живот са съставени през II—III в. от н. е.. В тях тясно се преплитат легенди, религ. митове и събития, заимствувани очевидно от живота на будистките проповедници.

БУДИЗЪМ — една от трите световни религии, възникнала в Индия през средата на I хилядолетие до н. е. По-късно Б. се разпространил в страните от Югоизточна и Централна Азия, а също и от Далечния Изток. Будистите твърдят, че Б. се е появил като резултат от земните проповеди на Буда Шакя-Муни. В действителност появата на новата религия е свързана с разпадането на родовоплеменните връзки и институти, със създаването на големи робовладелски държави и засилване на класовия гнет. Старите племенни религии вече не отговаряли на новите обществени условия. От множество религ. групи, предлагащи свой път на религ. «спасение», с подкрепа на власт-

та се създала повече или по-малко единна будистка организация и догматика. Б. учи, че животът във всички негови проявления е зло, носещо страдания на всички живеещи. Причина на злото и страданията са привързаността на човека към сетивния свят на прераждането (*сансара*), всичките човешки чувства, страсти, желания. Като ги преодолява, разбирайки същността и злото на света, човек може да прекрати «кръговрата на битието», да създаде за себе си такава карма (въздействие, мистична сила), която ще го доведе до небитие, блаженство. Това «спасение» се постига по «осморния път» на праведния живот, който означава отказ от всички човешки интереси, семейство, имущество, от всичко светско, подавяне у себе си на всякакъв интерес към земния път на самосъсредоточаване. На практика такъв живот е възможен само в монашеската община. Миряните могат да разчитат на «по-добро прераждане» само като щедро се жертвуват за монасите и спазват 5 изисквания: въздържане от причиняване на зло, от лъжа, кражба, от сетивни наслади и алкохол. Учението на Б. било изгодно за господствуващите класи, тъй като обвинявало за всички земни страдания самия човек, създавал за себе си такава съдба в миналите прераждания, и представяло послушанието и смирението за главни добродетели, носещи избавление от страданията на земното битие. В описаната форма «хинаяна» («тесен път на спасение» или «тхеравада») — един от клоновете на Б. — той се разпространявал от края на I хилядолетие пр. н. е. до началото на I хилядолетие на н. е. в Индия и извън нейните граници — в Цейлон и сред народите на Индокитай. През първите векове на н. е. възниква второто направление на Б. *«махаяна»* («широк път на спасението»), при което възможността за «спасение» на миряните значително се разширява и облекчава. В «махаяна» се създава учение за върховно абсолютно божество. Трето направление на индийския Б. било *«ваджраяна»* или «тантризма» — тайно учение за пътищата за постигане на блаженство (нирвана) с помощта на магически заклинания и обреди, чиито корени идват от древноиндийските земеделски култове. Във формата на «махаяна» и отчасти на «тантризма» Б. се разпространил от Сев. Индия към територията на днешен Афганистан и съвет. средноазиатски републики, Китай, Корея и Япония, отчасти се съединил с

даосизма и синтоизма и положил в Тибет началото на ламаизма. Понастоящем организациите на Б. в азиатските страни играят най-различна социална роля — от антикомунистическа (Япония — «традиционен Б», редица будистки организации в Бирма, Тайланд и други страни) до активна борба за национално освобождение (Шри Ланка, Непал и др.). Под формата на т. нар. «дзен» Б. през последно време се разпространи сред част от интелигенцията и младежта на САЩ и западноевропейските държави.

БУЛА (лат. bulla — кълбце) — специално разпореждане, послание, обръщение на римския папа, скрепено с кръгъл печат.

БУХМАНИЗЪМ — реакц. религ.-етическо и полит. течение в редица капит. страни, наречено по името на неговия основател — амер. лутерански свещеник Ф. Бухман (1878—1961). Привържениците на Б. отричат «традиционната религия» и издигат лозунга «Създаване на нов свят чрез създаване на нови хора». Всички социални бедствия и конфликти бухманистите обявяват за резултат от покварата на човешката природа, а като средство за борба със злото в света — «моралното превъоръжение», задължителното спазване на «четирите абсолюта»: честност, чистота (нравствена), самоотричане и любов. Б. проповядва идеи за всеопрощаване, класов мир, сътрудничество между труда и капитала. Б. се обявява против класовата борба, провъзгласява социалната хармония, за което получава финансова и политическа поддръжка от десните кръгове на капит. държави, особено на САЩ. Без да имат постоянни молитвени домове, бухманистите усилено пропагандират своите възгледи по радиото, печата, телевизията, използвайки всички средства за идеологическа обработка на трудещите се.

През 1938 г. Б. създава организацията «Морално превъоръжение» за пропаганда на антикомунизъм, подривна дейност сред работ. движение и укрепване на религ. предразсъдъци. Понастоящем Б. е загубил своето влияние.

БЪДНИ ВЕЧЕР — Малка Коледа, Кадена вечер (24 декември) — вечерта срещу Коледа. Най-важни обредни елементи са горѐне на бъдника, обредна трапеза, обредни

хлябове, гадания и предсказания за плодородие, приплод, здраве и щастие и коледуване. Бъдното дърво се освещава с обредни песни и ритуални действия. Вярва се, че умрелите прадеди идват да вечерят и да се погрижат за благополучието на живите.

БЪЛГАРСКА ЕКЗАРХИЯ — върховна нац. организация (до 1953 г.) на БПЦ, учредена със султански ферман от 27 февруари 1870 г. със седалище Цариград. През 1871 г. в Цариград се свиква църк. нар. събор, който изработил устав върху основата на два принципа: съборност и изборност. Първият бълг. екзарх е митрополит Иларион Ловчански, сменен по искане на Високата порта в 1872 г. с Антим I. При обявяване на Руско-турската война тур. правителство сваля Антим I заради патриотичната му дейност и за симпатии към Русия. За екзарх е избран Йосиф I (ловчански митрополит). След Освобождението екзархията развива усилена просветна дейност. Печатен орган на Б. е. е в. «Новини» (1890—1912).

През 1913 г. седалището на Б. е. се премества в София. След смъртта на Екзарх Йосиф I (1915) Б. е. се управлява от Синод начело с наместник-председател. Със съдействието на православните църкви, най-вече руската, през 1945 г. е избран нов екзарх — соф. митрополит Стефан I. На III църковен народен събор (1953) Б. е. преминава в ранг на патриаршия, призната наскоро от всички автокефални църкви.

В

ВАВИЛОНСКО СТЪЛПОТВОРЕНИЕ — библейски мит, фантастично обясняващ съществуването на земята на множество различни народи и езици. Според този мит до В. с. всички хора са съставлявали един народ, говорели са на едни език. След всемирния потоп те решили да построят в гр. Вавилон кула, висока до небесата. Човешката дързост и гордост предизвикали гнева на бога и той смесил хората и езиците така, че те престанали да се разбират един друг и били принудени да преустановят изграждането на кулата. След това бог разселил хората по цялата земя. Църковниците използвали наивния мит за В. с. за обосноваване на религ. учение за безполезността на човешкия стремеж към познание и преобразуване на света. Постиженията на съвр. наука и техника убедително показват несъстоятелността на този мит, както и на религ. мироглед изобщо.

ВАЛПУРГИЕВА НОЩ — нощта на 30 април срещу 1 май, когато според немските народни поверия на върха на планината Брокен (Германия) под водачеството на сатаната, вещици и магьосници се събират ежегодно на разгулно нощно сборище. Поверието се създало около VIII век. По това време езичниците били принудени да празнуват тайно идването на пролетта заради преследванията на христ. църква. В тези празненства християните виждали проявление на нечистата сила. Денят на св. Валпургий, отбелязван от християните на 1 май, бил въведен в замяна на езическия празник, посветен на началото на пролетта. Той предпазвал от коварния сатана и неговите помощници. Христ. духовенство широко използвало легендата за разпространяване на религ. представи, за утвърждаване вярата в съществуването на дяволи, магьосници и други такива.

ВАРЛААМИТСТВО — религ.-филос. течение през средните векове във Византия. Наречено на името на своя основател Б. Варлаам (1390—1348) — още Калабрийски по името на родния си град. Течение, което се бори против църковните догми, за свободна мисъл и критично отношение към религ. учения. Варлаам поставя над всичко античната гръцка философия: който не я познава, той и не знае истината, която съвпада с бога. Варлаам търси логически доказателства за църковните догми. Той се интересува от борбата между реализма и номинализма във връзка с обясняване същността на бога и неговата троичност. Общото е неделимо от вещите или е дадено в тях, затова Варлаам не споделя и възгледа на Г. Палама за светлината на планината Табор, наблюдавана от Христовите ученици. Той не отделя същността от нейното проявление, бога — от таборитската светлина (енергията). Така заради борбата с Палама и останалите исихасти Варлаам и сподвижниците му били осъдени от църковните събори, свикани през 1341—1351 година. Анатемосани са и в синодика на бълг. църква през XIV век. Предполага се, че техни изобличители са патриарх Евтимий Търновски и неговите ученици.

ВАРТОЛОМЕЕВА НОЩ — нощта на 24 август 1572 г. (празник на св. Вартоломей), по време на която католиците във Франция извършили масови кланета на протестанти — хугеноти. Само в Париж били убити около 5 хил. човека. Борбата между католиците всъщност е била борба между земевладелската аристокрация и силите на зараждащата се буржоазия. В. н. станала символ на вероломството и религ. фанатизъм.

ВАТИКАН — държава-град (част от гр. Рим), център на римско-католич. църква, резиденция на папата. Има площ 44 ха и население около 1000 човека. Разполага със свои парични знаци, радиостанция, затвор, голям пропагандистки апарат. Издава вестник «Осерваторе романо» (основан 1861 г.). Въоръжените сили на Ватикана се състоят от немногобройна гвардия, жандармерия (карабинери) и лична охрана на папата. Държавата В. съществува в граници, определени от Латеранското споразумение, сключено между папа Пий XI с фашисткото правителство на

Мусолини през 1929 година. В. поддържа дипломатически отношения с редица страни. Върховната власт (законодателна, изпълнителна, съдебна) принадлежи на папата, който назначава губернатор от народа и съвет при губернатора за поддържане на обществения ред, охраната на собствеността и т. н. Доходите на В. се натрупват от данъци и различни такси (за бракосъчетание, присвояване на различен род звания и др.), пожертвувания от различни държави (най-крупен дарител са САЩ) и доходите от собствените капитали. В. владее «Банка на св. дух», свързана с другите катол. банки. Пад контрол на В. са значителна част от капиталите на Италия, той има предприятия във Франция, Испания, Португалия, Швейцария, Аржентина, Бразилия и редица други страни. Ежегодните доходи от имущества и предприятия, принадлежащи на В. в САЩ, възлизат на около 1 млрд. долара. В. винаги активно поддържа най-реакционните сили, обявява се против комун. и работ. движение. С идването на власт на фашистките режими в Италия и Германия В. е в най-тесни отношения с тях. След разгрома на фашизма В. свързва своята политика с антикомунистическия агресивен курс на реакц. среди.

ВАТИКАНСКИ СЪБОРИ — *вж. Вселенски събори.*

ВЕДИ (санскр. vêda — знание) — най-старите запазени произведения на древ. индийска литература, написани в стихове и в проза между XV и X в. пр. н. е. Записването на В. обаче става едва в първата половина на I в. пр. н. е. и разкрива следи на значителна и тенденциозна преработка на първоначалните текстове от жреците. В. се състоят от 4 сборника: Ригведа (най-важният сборник, съставен от 10 книги, съдържа 1028 химни), Самаведа (сб. песнопения и химни, приспособени за изпълнение при ритуални действия), Яджурведа (сб. жертвени формули-заклинания, молитви и правила за извършване на жертвоприношенията) и Архарведа (сб. жречески заклинания и магически формули, насочени против «злите духове»). До днес индусите признават В. за свое «свещено писание». Във връзка с тълкуването и коментирането им в продължение на много векове се е създала обширна ведическа литература.

ВЕЛИКИ ПРАЗНИЦИ — празници на правосл. църква, които не влизат в числото на *дванадесетте* празника, но се отнасят към главните. В календара на правосл. църква са отбелязани пет В. п. — обрязване господно, рождество на Йоан Предтеча, празникът на св. ап. Петър и Павел, отсичане главата на Йоан Предтеча и празникът на св. Богородица.

ВЕНЕРА — в старогръц. митология богиня на любовта и на красотата; красива жена.

ВЕРОИЗПОВЕДАНИЕ — принадлежност към определена църква; религиозно обединение, имащо свое вероучение, култ и организация. В. понякога се нарича конфесия.

ВЕРОТЪРПИМОСТ — търпимо отношение към една или друга религия, допускане от държавата на различни вероизповедания (в тези страни, където има държавна официална или покровителствувана религия). В. била прогресивна в периода на антифеодалната борба, тъй като пречела за засилване на католич. църква. През последно време повишен интерес към въпросите на В. проявяват *Ватиканът* и *Световният съвет на църквите,* стремящи се да укрепят позициите на *католицизма* и *протестантизма* в онези страни, където те не са широко разпространени. В. не излиза извън рамките на бурж. свобода на съвестта: тя е насочена против разпространяването на атеизма и по същество е призвана да укрепва позициите на религията.

ВЕТХИЙ ЗАВЕТ — част от *Библията,* съдържаща юдейските «свещени» книги, разглеждани като «свещени» и в християнството. В. з. се е създавал в продължение на много векове, неговото съдържание претърпяло различни изменения, за което по-специално свидетелствуват намерените през последните години на брега на Мъртво море сред кумранските ръкописи фрагменти от ветхозаветни книги, а също и запазените негови две редакции: еврейска и гръцка. Според еврейската (масоретска) редакция в състава на В. з. са включени произведения, разпределени в три отдела: 1) Петокнижие; 2) Пророци и 3) Писания или Агиографи. По своя жанр отделните книги са твърде разнооб-

разни. Тук има старинни хроники, ист. повести, саги, митове, победни, сватбени, походни и погребални химни, притчи, молитвени песнопения, религ.-филос. трактати, любовно-еротични новели, правила за жертвоприношения, за ритуална чистота и др. Археологическите разкопки в края на XIX и първата половина на XX в. в Месопотамия и други страни на Близкия Изток показаха, че някои вет-хозаветни текстове съвпадат с най-древните шумерски, вавилонски, египетски и хетски текстове. Научни данни доказват несъстоятелността на проповедите на юдейските и христ. богослови за изключителността на В. з. и по-специално на Торите, получени от Моисей на планината Синай от самия бог. В действителност едва в V в. пр. н. е. били обнародвани от ерусалимските жреци за пръв път Торите като закон на юдеизма, призван да регламентира не само целия живот, но и представите на древ. евреи за света. В началото на II в. н. е. законоучителите на Талмуд от трите ръкописни варианта на Торите избрали един и го канонизирали. Те избрали от голямото число натрупани юдейски съчинения онези, които по тяхна преценка повече от всичко съответствували на вероучението на юдеизма. Тези съчинения също били включени в състава на В. з. Други били частично унищожени, отчасти зачислени към апокрифите (несвещени). Окончателната кодификация на В. з. в юдеизма била завършена в VII—VIII в. от евреите. Извращавайки реалната история на възникването и канонизацията на В. з., идеолозите на юдеизма и християнството го обявили за «боговдъхновено слово» и го превърнали в духовно оръдие за угнетяване на нар. маси.

ВИКАРИЙ (лат. vicarius — заместител) — наместник, заместник на духовно лице. В католическата църква папата се нарича «заместник на Христос»; свои викарии имат епископите, нерядко абатите на манастирите и свещениците на големите енории. В протестантската църква В. се среща в качеството на помощник-свещеник. В православната църква институтът на В. (от 1865 г.) е установен във всички епархии.

ВИШНУ — един от основните богове на индийския пантеон. Понастоящем преклонението пред В. и неговите

въплъщения е най-разпространената форма на религ. култ в Индия. Широкото почитане на В. като главен бог започва през IV—VI век. За В. се говори (вж. *Веди*) като за слънчево божество, което широко крачи, за да прогонва демоните на тъмнината, завладяващи земята през нощта, но тук той има все още второстепенно значение. Жреците-брахмани, реформирайки своята религия във връзка с изменениията в общ. отношения, използвали народния мит за въплъщенията на В. и го превърнали в «спасител», който следи за реда на земята, избавяйки човечеството от скръбта и злото. Това учение утвърждава възвишеността на В. и подавя у народа вярата в собствените му сили, което го прави дълбоко реакционно.

ВОДООСВЕЩЕНИЕ, ВОДОСВЕТ — христ. църк. обред за освещаване на водата чрез трикратно потопяване, четене на молитви и пения. Вода може да се освещава в храм, дом, при естествени водохранилища, реки, извори, кладенци и др. Правосл. църква различава т. нар. голямо В. и малко В. Голямото В. се извършва два пъти: в навечерието на църк. празник Богоявление и на самия празник на реката или извора, за което се организира църковна процесия, наричана «шествието на Йордан». Малкото В. се извършва обикновено два пъти в годината — в дните на храмовия празник и по всяко време по желание на вярващия в дома му. Обредът В. е остатък от *древните маги* в християнството и води началото си от култа на обоготворяване на природните явления (вода, огън и др.), характерно за първобитните религии.

ВОЙНИ РЕЛИГИОЗНИ — въоръжени конфликти, провеждани по силата на различни причини под знамето на защита на религ. идеи. Зад външната религ. обвивка на В. р. винаги се крият дълбоки социални причини, стълкновения на икономически и политически интереси на различни класи и социални слоеве. Затова мотивите на В. р. не трябва да се разглеждат в качество на основна причина за въоръжените конфликти. Те трябва да бъдат по-скоро отнесени към поводите за конфликти, макар воюващите страни невинаги ясно да съзнават и да си представят истинските причини за В. р. Така например под религ. лозунги за повсеместно разпространение на исляма става арабско-

то завоеване на Предна Азия, Сев. Африка и в Югозападна Европа през VII—X век. Воденето на «свещени войни», препоръчвани от Корана (вж. *Газоват*), служило като инструмент и за постигането на определени търговски интереси. Ярък пример на завоевателни В. р. са *кръстоносните походи* на западноевр. феодали на Изток (XI—XIII в.) с цел да завладеят търговските пътища, да завоюват нови земи за обеднелите дворяни, за грабеж. *Хуситските* войни в Чехия — XV в. (вж. *Хусити*) са били, напротив, прогресивни, по своята същност национално-освободителни. Нерядко В. р. се обявяват с цел да се потушат социалните протести на угнетените маси — подавянето на ересите от католичеството (албигойските войни през XIII в., кръстоносният поход срещу селяните от Сев. Италия в XIV в.) и т. н. Борбата на зараждащата се буржоазия против феодално-катол. реакция приела формата на В. р. в епохата на *Реформацията* (XVI—XVII в.). Нерядко във формата на В. р. се обличали народните въстания на селяните против феодалите, на градската беднота против патрициите.

ВРЪБНИЦА (връбно възкресение или влизане господно в Ерусалим) — в евангелските предания за земния живот на Исус Христос има епизод, в който се разказва за това, как Исус със своите ученици посетил Ерусалим, в памет на което църквата установила празник, влизащ в числото на главните христ. празници.

В евангелския мит за «влизането господно» в Ерусалим са намерили отражение вярванията на ранните християни, че спасителят на света, месията, за пръв път се е явил пред хората като мирен цар. Под краката на влизащия в Ерусалим Христос хвърляли млади клони. Православната църква твърди, че това били върбови клони. С това евангелистите се опитали да покажат, че именно Исус Христос е месията, предсказан от ветхозаветните пророци. Празникът се отбелязва в последната неделя преди пасха, в навечерието на страстната неделя. В обредната страна на празника немалко е заимствувано от дохристиянските култове. В миналото у много европейски народи и специално у древните славяни съществувало поверие, че върбата обладава магически свойства. Тя предпазвала хората от лукавствата на злите духове, прадпазвала животните, по-

лето и домовете от всякакви бедствия. Поверието възникнало във връзка с това, че върбата оживява първа от другите растения след дългия зимен сън на природата.

ВСЕЛЕНСКИ СЪБОРИ — конгреси на висшето христ. духовенство, а след разделянето на църквата — конгреси на катол. духовенство. Свикват се нерегулярно. Първият В. с. се е състоял в 325 година. До края на IX в. е имало девет В. с. Опитите на привърженицнте на съборното движение, възникнало в края на XIV в., да превърнат В. с. във върховен орган на католич. църква не успели. В. с. и занапред се свиквали само по инициатива на римския папа и нерегулярно. Така 19-ият В. с. завършил своята работа в 1563 г., а 20-ият се състоял в 1869—1870 г., т. е. през 306 години; 21-ият започнал своята работа в 1962 година. Първите седем В. с. се състояли преди разделението на църквата и се признават от правосл. църква. Те се свиквали от императорите (отначало от римския, а по-късно — от византийския) и често преминавали под тяхно председателство. Постановленията на В. с. ставали закон благодарение на решението на императорите. На съборите се обсъждали богословски, политически и други въпроси. Постановленията на тези В. с. били насочени към укрепване на христ. църква, разработване на догматиката, борба с ересите. В. с. след разделянето на църквата се свикват от римските папи за одобряване на техните решения. Голямо място в дейността на В. с. заемали полит. въпроси и решения, насочени към преследване на различните еретически движения — валденци, бегардери, хусити и др.

Двата последни В. с. на катол. църква, проведени в резиденцията на римския папа, се наричат Ватикански. Първият Ватикански събор заседавал от 8. XII. 1869 г. до 20. X. 1870 г. Централен въпрос било провъзгласяването на догмата за непогрешимостта на папата. Въпреки че срещнал съпротива, декретът бил утвърден.

Вторият Ватикански събор (11. X. 1962—8. XII. 1965 г.) бил свикан от папа Йоан XXIII в период на остра криза в катол. църква, предизвикана от значителните социални промени в нашата епоха. Затова на събора била възложена задачата да се намери изход от кризата, да се помогне на църквата да се приспособи към изменилите се условия посредством обновяване на целия религ. комплекс

и главно на нейната социална доктрина. Съборът утвърдил 16 различни документа при ожесточената борба на двете групировки: «традиционалисти» — привърженици на консервативния курс, и «прогресисти», поддържащи движението за обновление на римско-католич. църква.

ВТОРО ПРИШЕСТВИЕ — в християнското вероучение; очакване на второто появяване на Христос на земята, за да засрами «нечестивите» и дарѝ «блаженство» на вярващите. Вярата във В. п. се разпространявала сред християните в зависимост от формирането на евангелския мит за земния живот на Христос. В най-ранните християнски писания очакваното пришествие на Христос се разбира като първо, а не второ. В евангелията то вече е «второ» пришествие и неговият срок бил установен в рамките на живота на едно поколение (Мат. 24,34; Марко 13,30; Лука 21,32). Впоследствие църквата изтълкувала подобно определяне на срока на В. п. като преносно, алегорично. Учението за В. п. нашироко се използвало и се използва от църковните и сектантските проповедници за сплашване на вярващите и разпалване на религ. фанатизъм.

ВЪЗКРЕСЕНИЕ — ежеседмичен христ. празник, отбелязван с тържествено църк. богослужение. В. открива цикъла на ежеседмичното богослужение, всяко от които църквата свързва с «евангелските събития» или се посвещава на христ. светии. Посветено е на «възпоминанието за възкресението» на Христос. По традиция в много страни на света В. е ден за почивка, без да се свързва с каквито и да било религиозни представи.

ВЪЗНЕСЕНИЕ — христ. празник в правосл. църква, който се отнася към числото на дванадесетте празника. Отбелязва се на 40-ия ден след пасха, когато според църковната легенда възкръсналият Исус Христос се възнесъл на небето. Исторически легендата за В. трябва да се търси в религията на древ. финикийци, древногръц. религия, юдеизма и др. В християнството празникът В. е официално установен в VI век. Църквата го използва, за да внуши на вярващите мисълта за невидимото участие във всички земни дела на намиращия се на небето Исус Христос, явяващ се «застъпник» на тези, които следват неговите

завети, изпълняват предписанията на църквата и водят християнски живот.

ВЯРА РЕЛИГИОЗНА — бездоказателно-сляпо (не основано на разума, на данните на науката и практиката) признаване реалното съществуване на свръхестествени същества, свойства, отношения и събития, извършващи се по волята на свръхестествени сили. В. р. е основен признак на религ. съзнание, заема в него основно място и има определяща роля спрямо всички други негови елементи. Тя съществува като елемент на психиката на вярващите и е сложно образувание, включващо интелектуални, емоционални и волеви моменти. Обективна основа на В. р. са господствуващите над човека социални и природни сили. В съзнанието на вярващите те придобиват формата на свръхестествени сили и съставляват предмет на вярата.

Религ. образи (бог, дух и др.), с които е свързана В. р., са лъжливи, неистинността им се доказва убедително с развитието на практиката и човешкото познание. Обаче В. р. заставя вярващите да игнорират всички факти, които противоречат на религ. представи. Образите, влизащи в религ. комплекс, се възприемат от вярващия като реално съществуващи. Той съзнателно отхвърля всичко, което може да разколебае неговата убеденост, и отдава себе си във властта на В. р., която се явява лъжлив ориентир в живота на човека. Независимо от това, че В. р. е в явно противоречие с практиката, тя се обявява в религията за висша непреходна ценност на човешкото съзнание, която отрича знанието и науката.

Г

ГАДАЕНЕ — действия, които уж позволяват с помощта на свръхестествени сили да се узнава неизвестното, по-специално бъдещето, антитеза на рационалното и опитното познание, а също и на научното предвиждане. Г. предполага вяра в господството на свръхестествени сили над реалния свят и мистична способност на отделни лица да поддържат връзка с тези сили, а след това да се съединяват с магическите сили. Възникването на Г. се отнася към дивашкото минало на човечеството. У различните народи се практикували многобройни начини на Г.: по небесните тела (астрология); метеорологичните явления — град, дъга, гръмотевици и др.; по огъня («пиромантика»); по «свещените книги» («библиомантия»); по полета на птиците («орнитомантия»), по вътрешностите на животните («хиерасхопия»), по строежа на ръката («хиромантия»), по игралните карти, съновиденията и др. Г. е вредно суеверие, остатък от миналото в съзнанието на хората, които им пречат правилно да разберат ставащото, затова отдавна са област на шарлатанство и мошеничество.

ГАЗАВАТ (джихад) — «свещена» религ. война, която в съответствие с предписанията на *Корана* мюсюлманите трябва да водят с друговерците. Учението за Г. служило на феодалните управители на мюсюлманските държави като пропагандно оръжие за разгаряне сред вярващите мюсюлмани на ненавист към другите народи, за разпалване на грабителски войни. Изтреблението на «многобожниците», на «неверниците», заграбването на имуществото им се приемало като богоугодно дело, обезпечаващо на воюващите опрощаване на греховете и блаженство в рая. Идеите на Г. понякога се използвали в националноосвободителната борба. Понастоящем някои представители на духовенството тълкуват тези идеи като начин за мирна проповед на исляма. Обаче и в наше време реакционното ду-

ховенство в някои страни се опитва да използва Г. в борбата против демократ. сили.

ГЕОЦЕНТРИЗЪМ — лъжливо учение за Земята като неподвижен център на Вселената, около който се въртят небесните тела. Основните положения на геоцентрическата картина на света били формулирани от Аристотел и Птоломей. Своето положение на господствуващо течение в продължение на хилядолетие и половина Г. дължи главно на религията и теологията. Той съответствува на библейския антропоцентризъм, лесно се съгласува с *креационизма*. На свой ред геоцентричната картина на света е в хармония с библейската космология. Поради тази причина Г. бил издигнат от църквата в ранг на догма и всяко негово преосмисляне се смятало за най-тежко престъпление. Край на безпределното господство на Г. сложила книгата на великия полски учен Николай Коперник «За обиколките на небесните тела», публикувана в 1543 година. Затова църквата повела решителна борба против «коперниковската ерес». През 1616 г. учението на Коперник било вписано в *«Индекс на забранените книги»*. Едва в 1835 г. тази забрана била отменена.

ГЕРГЬОВДЕН — празник на христ. светец Георги, който в христ. митология е заместник на езическия бог, покровител на земеделието (на гръц. георгиос значи обработващ земя, земеделец). Има постоянна дата в календара. На него са посветени много епически народни песни.

ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИ КОРЕНИ НА РЕЛИГИЯТА — специфични моменти от процеса на познанието, които правят възможна появата на религ. представи. Г. к. р., както и съзнанието на човека изобщо, имат социална природа. В. И. Ленин изтъква, че Г. к. р. и на идеализма са едностранчивостта и закостенялостта, субективизмът и субективната слепота (т. 29, V изд., с. 322). Възможността за възникване на фантастични представи се съдържа още в сетивното познание. При едностранен субективен подход към данните на сетивното познание е възможно илюзиите на съзнанието да бъдат признати за реално съществуващи обекти. Възможност за отлитане на фантазията от действителността се съдържа и в процеса на логическото познание.

Тази възможност обаче се превръща в действителност при субективен и метафизически подход към явленията от обективния свят и към самия познавателен процес. Игнорирането (не винаги съзнателно) на обективната диалектика на познавателния процес, преувеличаването, едностранното раздуване на един момент, на една страна от познанието и превръщането на този момент в абсолют са непосредствена гносеологическа причина на религиозните и идеалистическите идеи и възгледи. Г. к. р. за разлика от корените на идеализма съществуват не само на равнището на теоретичното мислене, но и на равнището на всекидневното, обикновеното съзнание. Религ. представи възникват на основата на субективния и едностранен подход не толкова към процеса на познанието, колкото към самата действителност. На равнището на всекидневното съзнание ограничеността на знанието, липсата на система от научни абстракции и обобщения създават големи възможности за проявление на субективизма, за появяване на лъжливи, в това число и религ. възгледи и представи. С изменяне на социалните условия на живот на хората, с развитието на културата и образованието нараства обемът на истинските научни знания за окръжаващия свят. Това води към преодоляване в масовото съзнание на едностранчивостта и метафизичността на мисленето, към изработване на диалектически подход към природните и обществените явления.

ГНОСТИЦИЗЪМ — религ.-философско течение от I—III в., което е смесица на христ. учение за изкуплението и спасението с елементи от политеистичните религии и неопитагорейството. Главни представители — Валентин от Египет (II в.) и Василид от Сирия (II в.) Привържениците на Г. се отнасяли пренебрежително към вярата. Те учели, че човек трябва да води аскетичен живот и мистически да познава еоните, които сякаш съставляват промеждутъчна степен между непознаваемия бог (върховен баща) и греховния материален свят, създаден от някакъв космически ум (демиург). Това познание трябва според Г. да доведе до спасението. Христос се разглежда като еон, който води гностиците във висшия, нематериален свят. Г. отрича *Ветхия завет*, богочовешката природа на Христа. Ортодоксалната христ. църква обявила гностиците за еретици,

унищожила почти всички техни съчинения. Идеите на Г. са известни главно по опровергаването им от «светите отци».

ГОЛГОТА — хълм, наблизо до Ерусалим, на който уж бил разпънат Исус Христос. У древните евреи бил място за екзекутиране на престъпници. В християнството Г. е символ на мъчение, страдание.

ГОСПОД — вж. *Бог.*

ГРЕХОПАДЕНИЕ — вж. *Първороден грях.*

ГРОБИЩА — специално определен участък земя за погребване на мъртъвци. Погребването в земята е едно от най-разпространените. Първите Г. (некрополи) се появяват в края на неолита. Ранните християни погребвали мъртъвците в катакомби. По-късно започнали да разполагат Г. близко до черквите. Известни са гробищата в Париж — Пер Лашез, в Пиза — Кампосанто, Виена — Централните гробища, Москва — Г. на Новодевическия манастир.

ГРЯХ — религ. понятие за обозначаване на действия, думи и мисли, противоречащи на религ.-нравствените предписания. Тъй като тези предписания са провъзгласени от името на бога, неизпълнението им се смята за нарушаване на «волята божия» и влече след себе си «божието наказание». Учението за Г. и «божието наказание» се използва от църквата за заблуждаване на вярващите и да им се внушават, изгодни за нея, норми и правила на поведение. От името на бога църквата обявявала борбата на трудещите се за греховна, а борците за свобода и щастие на народа анатемосвала. В понятието Г. е ярко изразена антисоциалната същност на религиозния морал: за престъпки, извършени против хората, обществото, човек от гледище на този морал отговаря пред бога. Бог, според учението на църквата, е готов да прости всяко престъпление (убийство, кражба и др.), ако се обърнем към него с покаяние, но никога не може да прости «смъртния грях» — неверието в бога, хуленето на св. дух.

По такъв начин религията дава извратена представа на хората за нравствеността, учи ги на снизхождение към истинските пороци и на непримиримост към постъпките (макар и благородни), подриващи вярата в бога (Вж. *Заповеди божи, Изповед.*)

ГЯУР (тур. — неверник) — немюсюлмански поданик на Османската империя за разлика от мюсюлманите, които се смятали за правоверни. Г. се употребява не само в разговорната реч, но и в официални документи от първите векове след падането на България и Балканския полуостров под турска власт.

Д

ДАВИД — според Библията — вторият израилски цар (XI в. пр. н. е.), създател на единната древноеврейска държава със столица Ерусалим. Библията го изобразява като вероломен и кръвожаден деспот, развратник, който убил военачалника на своята стража, за да вземе жена му.

Приписва му се авторството на псалми. С развитието на вярата в идването на месията (спасителя) в юдеизма се появил митът, че той ще бъде потомък на Давид. В съответствие с това в християнството родословието на Исус Христос се извежда от Давид.

ДАЖБОГ — бог на Слънцето в древнославянската религия. По-късно вероятно е смятан и за бог на плодородието.

ДАЛАЙ-ЛАМА (тибет., букв. — монах, океан) — титла на главата на ламаиската църква в Тибет, също теократически управник на тибетския народ и почитан от вярващите като «жив бог» в образ на човек. Титлата на Д. л. е установена през XVI в. — църковната и светската власт на Д. л. не са наследствени (както и всички лами, той е свързан с обета на безбрачието) — неговият приемник според религ. правила се избира от специална група висши лами, които установяват у кое от момчетата, родени наскоро след смъртта на Д. л., се е «превъплътил» предишният Д. л. Цялото влияние на Д. л. и неговите приближени в продължение на векове се използвало в интерес на духовните и светските феодали и било насочено към увеличаване заробването на трудещите се и тяхната жестока експлоатация.

ДАМАСКИНИ (по името на Дамаскин Студит, гръцки църковен писател от XVI в., автор на известния сборник от поучителни слова «Съкровище») — у нас се разпростра-

нinfoват през XVII и XVIII век. Първоначално Д. съдържат само проповеди на Дамаскин Студит, но по-късно в тях започват да се поместват слова и от други автори (най-често от Йоан Златоуст), жития и др. Широката им популярност се дължи преди всичко на това, че са написани на говорим гръцки език и имат увлекателен начин на изложение. Под влияние на гръцкия образец и на нашите нужди у нас се появяват преписвачи, съставители и преводачи на сборници, написани на говорим народен език. По-важни дамаскински сборници у нас са: Троянски (XVII в.), Копривщенски (XVII в.), Еленски (XVIII в.) Врачански (XVIII в.) и др. Някои техни тенденции подготвят създаването на новата бълг. литература.

ДАОСИЗЪМ — една от религиите на древен Китай, чийто идеен източник е философското учение, приписвано на Лао-дзъ — полулегендарен мъдрец, живял в VI в. пр. н. е. Дао (път) е основен закон на битието (оттук и името на течението «даосизъм»), на вечното изменение на света, независимо нито от волята на боговете, нито от усилията на хората. Затова хората трябва да се подчиняват на естествения ход на събитията, тяхна съдба е «недеянието» (увей), пасивността. Своя идеал Лао-дзъ изразява в призив за сливане с природата и възвръщане към миналото. Към края на I хилядолетие пр. н. е. понятията «дао» и «увей» получават мистичен характер, т. е. започват да се разглеждат като път към религ. спасение, път за постигане на абсолютно висше щастие. Личността на основателя Лао-дзъ се обожествява, създава се сложна йерархия от божества и демони, възниква култ, в който централно място заемат гаданията и обредите, изгонващи злите духове. В Д. се образували много секти, които се отнасят главно към X—XII в. и се различавали по тълкуването на подробности от религ. учение.

ДВОЙСТВЕНА ИСТИНА (ИЛИ ТЕОРИЯ НА «ДВЕТЕ ИСТИНИ») — учение за едновременното съществуване на независими богословски и научни истини, които се достигат по различни пътища и не могат да си противоречат една на друга. Учението за Д. и. в историята на мисленето е играло нееднозначна роля. То възниква през средновековието, когато религ. идеология наред с другите

форми на общ. съзнание подчинила на себе си философията и науката. Източниците на учението за Д. и. са във философията на Ибн Рошд, който смята, че истинното от гледище на теологията може да бъде лъжливо от гледище на философията, на науката. Например теологията обявява за истина *безсмъртието на душата,* а философията отхвърля тази богословска истина. Но в крайна сметка Ибн Рошд смята, че истините на теологията и философията трябва да довеждат до бога. Завършен вид учението за Д. и. получило в ученията на западноевропейските авероисти (последователи на Ибн Рошд), по-специално у Сигер Брабантски, а също и у номиналистите Дун Скот и Уилям Окама, които противопоставят истините на вярата на истините на разума, като твърдят, че едни и същи положения могат да бъдат истинни за философията и лъжливи за религията. Това било опит да се ограничи областта на религията и разшири сферата на науката. Учението за Д. и. отразявало реалното противоречие между прогресивната средновековна философия и теологията. Църквата се борила с концепцията за Д. и. както като преследвала нейните привърженици, така и по пътя на противопоставянето ѝ на учението на Т. Аквински за хармонията на вярата и разума, на религията и философията. По-късно учението за Д. и. съдействувало за защита на науката от вмешателството на религията. Когато науката се освободила от опеката на религията, концепцията за Д. и. започнала да защищава религията от натиска на науката. Понастоящем учението за Д. и. се тълкува от теолозите в духа на споменатото учение на Т. Аквински за хармонията между вярата и знанието: религията и науката действуват в различни сфери, без да си противоречат. Религ. истини при това са по-висши от научните.

ДВАНАДЕСЕТТЕ ПРАЗНИКА— дванадесетте православни празника: *Рождество Христово, Кръщение, Сретение, Благовещение,* влизане на господ в Ерусалим (*Връбница*), *Възнесение, Троица, Преображение, Успение Богородично Рождество на Богородица, Кръстовден, Въведение на Богородица в храма*. Установяването на църк.празници ставало в зависимост от формирането на вярата и култа на християнството. Д. п. се свързват със «събития» от живота на библейския Христос и неговата майка — Дева

Мария. Както и другите религиозни празници, те се използват от служителите на църквата за укрепване религиозността на вярващите, за пропагандиране и утвърждаване на православното вероучение.

ДЕИЗЪМ (лат. deus — бог) — религ.-философско учение, според което бог е безлична първопричина на света, намира се вън от него и не се намесва в развитието на природата и обществото. Източниците на Д. са в средновековната философия. В периода на духовната диктатура на църквата Д. служил като форма за изразяване на атеистичната идея за независимостта на природата от божията воля, за човешката активност, за неограничените възможности за познаване на света. Като философско направление, отразяващо интересите на прогресивната буржоазия, Д. се оформя през XVII век. За негов родоначалник се смята Г. Чербъри (Англия). Д. не бил еднородно във философски аспект течение; към него принадлежали материалисти, просветители (Толанд, Лок, Волтер, Русо, Ломоносов, Радищев) и др. Деистите противопоставяли «положителната» религия на «естествената религия на Разума»; отричали божественото откровение, провидение, много религ. догми и обреди, били против религ. нетърпимост, за свобода на съвестта; стремили се да освободят науката и философията от надмощието на църквата, разума — от вярата. Исторически прогресивната роля на Д. се изчерпала към края на XVIII в., когато Холбах и Дидро го разкритикували от позициите на метафизическия материализъм и атеизма. Понастоящем Д. е форма на компромис между религията и естествознанието.

ДЕМИТОЛОГИЗИРАНО ХРИСТИЯНСТВО — филос.-теологическа концепция на протестантския богослов Р. Бултман, който предлага нова интерпретация на Библията. В очерка си «Новият завет и митологията» (1941 г.) Бултман отделя в Библията абсолютни истини на вярата, имащи извънвременно значение и служещи като основополагащи принципи на богопознанието. Едновременно той сочи митологическата форма, в която са изложени библейските текстове, явяваща се по негово мнение чисто външна форма на изразяване богооткровените истини. Тази форма трябва да бъде преведена на езика на съвременния човек.

Основните идеи на Д. х. широко се използват от модернистите на всички християнски църкви за ограждане на Библията от научната критика.

ДЕМИУРГ (гръц. demiurgos, букв. — работник, творец) — у древ. гърци по времето на Омир — свободен занаятчия, майстор, поет. В идеал. философия Д. — идеалното първоначало, дух, творящ света. Според религ. представители Д. е бог, творец на света.

ДЕМОН — свръхестествена зла, нечиста сила. Юдеизмът, християнството,ислямът и другите религии внушават на вярващите, че човек винаги е окръжен от демони, заплашващи неговата душа, а да го спаси от техните съблазни може само църквата със своите молитви, светии и заклинания. Богословското учение за всички демони, веди, вещици, магьосници се нарича *демонология*.

ДЕРВИШ (перс. дарвиш — «отварящ врати», нищий) — мюсюлмански монах, член на суфийския орден (на араб. суф. — коприна, копринен плащ; суфи — носещите такъв плащ.). Имало два вида Д.: странстващи и живеещи в обители под ръководство на наставници. Д. се представят като аскети, стремящи се към единение с бога посредством усамотени размишления, самовглъбяване и духовни упражнения. Мнозинството Д., подобно на християнските, будистките и другите монаси, били тунеядци, лицемери, развратници и невежи. Д., особено скитащите, се занимавали със знахарство, гадания и предсказания и с други шарлатански прийоми обирали вярващите. С идването на власт на националната буржоазия в мюсюлманските страни на Изтока и с нарастване съзнателността на народа влиянието на Д. бързо намалява.

ДЕСЕТТЕ ЗАПОВЕДИ — десет предписания на нравствеността, които според *Ветхия завет* били провъзгласени от бога *Яхве* на планината Синай. Те се привеждат в Библията в две версии, различаващи се с множество варианти (Изход, 20 и 34; Второзаконие, 5). Първите три заповеди забраняват на хората да имат други богове освен Яхве, да почитат и да се покланят на чужди богове и да правят каквито и да било изображения на Яхве. Тези предписа-

ния с религиозен характер били предизвикани от борбата на привържениците на монотеизма против последователите на многобожието, отразяваща класовата борба на монархическата власт на робовл. държава против първобитнообщинните и родовите традиции, господствуващи сред селските маси на древна Юдея. Христ. църква, възползваща се от ветхозаветните предписания за служене само на един бог, оправдавала жестоките разпри над иноверците и благославяла изтребителните походи против «еретиците». В четвъртата заповед е фиксирано изискването за спазване на култа към събота. За най-малкото нарушаване на «деня на покоя» хората били подлагани на жестоки наказания. Петата заповед изисквала да се уважават родителите. Това е едно от елементарните правила на морала, създадено в човешките колективи преди появата на каквито и да било религ. представи. Що се отнася до останалите пет заповеди, то и тяхното морално съдържание е обусловено от социални причини. Например заповедта «не убивай» означавала забраняване на убийство само на свой сродник. Тъй като значителна част от *Ветхия завет* била написана по време на господството на робовладелските обществени отношения, то в нея намерили отражения изискванията: «не кради», «не пожелавай дома на своя ближен», «не пожелавай жената на своя ближен» и др. под. Моралните норми, които идеолозите на юдеизма и християнството приподнасят като дадени «свише», в действителност са създадени в епохата на разцвета на робовл. общество. В продължение на много векове те са се използвали за защита основите на експлоататорските строеве.

ДЕСЯТИНА — задължително отчисляване на десета част от дохода на вярващите в полза на църквата. Обосновава се с библейския разказ за изплащане Д. на храмовите служители в древна Юдея. Служила като един от източниците за обогатяване на църквата и духовенството. Основни платци на Д. през средните векове били селяните. Понастоящем Д. като принудително събиране се практикува от адвентистите на седмия ден, адвентистите-реформатори.

ДЖАЙНИЗЪМ — религия, възникнала в Индия през VI в. пр. н. е. едновременно с *будизма* като опозиция на

брахманизма, осветяващ кастовия строй. Д. изразява интереси на прогресивните слоеве на индийското робовл. общество. Последователите на Д. (понастоящем около 2 млн. човека главно от буржоазна среда) се покланят на 24 пророка, последният от който е легендарният основател на Д. Махавира Вардхамана, с прякор Джина (санскр. — победител), откъдето и названието Д. Разказите за Джина и неговите ученици съставляват каноническата религ. литература на Д. (сиддханта). Джина проповядвал, според Д., пет истини: не убивай, не лъжи, не кради, не се привързвай към земните неща, бъди целомъдрен (за монасите). Д. запазил редица елементи на брахманизма: вярата в превъплъщението на душата, учението за периодичното появяване на пророците. Д. и будизмът отричат кастовия строй, учението за индивидуалното избавление от страданието, за светостта на ведите, обредите на брахманизма. Обредите на Д. включват поклонение на Джина като на божество, също и на неговите ученици, четене на свещени текстове, публични изповеди. В наши дни се предприемат опити за модернизация на Д., проявяващи се в движението за морално възраждане на обществото, което си поставя за цел да освободи човека от пороците. Привържениците на това движение (анувратн) проповядват по същество реформистката идея за класов мир: те се обявяват против натрупването на богатства и против насилствената експроприация на богатите.

ДЖАМИЯ (тур. от араб.) — мохамеданска култова сграда, с квадратен или правоъгълен план. Характерно за Д. е минарето, разположено обикновено откъм югозапад. Около Д. почти винаги има водоскоци, чешми и др. У нас са запазени много Д. като исторически паметници. Най-прочута е Томбул джамия в Шумен.

ДЗЕН-БУДИЗЪМ — една от разновидностите на *будизма.* Възниква и се разпространява в Китай през VI век. Признава общите принципи на будизма. Тълкува своеобразно съотношението между земния и божествения свят, без да издига между тях непреодолима преграда, а, напротив, утвърждава, че се намират в неразривно единство. Изисква като традиционните форми на будизма отказване от сетивния свят в името на постигане на небитието (*нирвана*),

където единствено е възможно съединението на човека с божеството. В земния живот съединението с божеството е възможно, откривайки го в«собствения си дух, в собствената си природа». Така в Д.-б. се появява понятието «сатори» — внезапно просветление в момент на силно преживяване, означаващо «откриването на Буда в собствената природа». За Д.-б. са характерни крайният индивидуализъм, ирационализмът, безразличието към околните, тъй като вярващият е призван през целия си живот да се стреми само към сливане с божеството, което е висша цел на неговото съществуване. Именно тези черти на Д.-б. са причина за неговото разпространение, за неговата популярност в съвременния капиталистически свят. Разбира се, това насочване към Д.-б. на Запад е свързано и с неудовлетвореността от социалните условия на живот, от традиционните религ. форми, свързано е с търсенето на нови духовни «ценности».

ДИАНА — в гръц. митология, богиня на лова и горите, дарителка на светлината и живота.

ДИОНИС — гръц. бог, наричан още Бакх или Бакхус; бог на плодородието и покровител на лозарите и земеделците; олицетворение на безгрижието, веселието и виното.

ДОБРО И ЗЛО — етически категории за изразяване положителна или отрицателна оценка на обществени явления, вкл. и постъпки, на отделната личност. Богословите неизменно са се стремели и се стремят да монополизират учението за Д. и З., като доказват, че тяхната същност може да бъде разбрана само от гледище на религ. мироглед. Тълкуването на Д. и З. е съществена част от всяка религия. То се състои в противопоставянето на бога като същество безкрайно добро и обичащо своите творения и сатаната като въплъщение на З.

Но най-трудна задача за богословите винаги е било обяснението на произхода и оправдаването на З. Според христ. учение, както е известно, Адам се е явил на този свят като съвършен човек, като дете на бога и затова на света нямало никакво З. Падението на Адам извикало на живот нов човек — грешен, похотлив и смъртен. Грехопадението открило пътя на З., на дяволските сили, увли-

чащи човека в бездната. При това грехът се наследява от всички следващи поколения. Тук възниква съдбоносният за всички религиозни концепции проблем за наследствената войиа, над която се мъчат теолозите още в средините векове и в края на кранщата и досега не са намерили даже видимо разрешение.

Науката, по-специално истор. материализъм доказва, че бедствията на хората, злото, което постига отделния човек, групи от хора, партии, класи, имат своите корени в материалните условия на живот на обществото, а не в т. нар. извратеност на човешката природа. З. се поражда от определена социална среда. Да се премахне злото, значи светът да се преобразува революционно.

Християнството предлага съвършено друг изход — изпълнение на религ. заповеди от всеки човек.

Религ. понятия за Д. и З., крайно абстрактни, се тълкуват като надисторически, надкласови категории и метафизически се противопоставят едно на друго. Между прочем не съществуват никакви понятия за Д. и З., годни за всички времена и народи. Както и моралът като цяло, тези категории имат конкретно-исторически характер, а с възникването на част. собственост придобиват и признака класовост. Марксизмът не говори за Д. и З. въобще. «Добро» — за кого? «Зло» — за кого? Съвременно Д. и З. не са метафизически застинали противоположности. Това, което вчера е било Д., днес може да стане З. (капитализмът през XVIII и XIX век).

ДОГМАТИ РЕЛИГИОЗНИ — основни положения на религ. вероучение, които трябва безпрекословно да се приемат на вяра от последователите на дадена религия. Всяко съмнение в истинността на Д. се определя от църквата като ерес. Д. р. имат антинаучно, несъобразяващо се със здравия смисъл съдържание. Те се основават на наивни, фантастични представи. Такива са например христ. Д. за *троицата*, за непорочното зачатие на Дева Мария, за възкресението на Христос и възнасянето му на небето и др. Проявявайки пълно пренебрежение към разума, теолозите заявяват, че Д. р. трябва да бъдат неразбираеми за простите смъртни, тъй като човешкият разум не е в състояние да постигне божията премъдрост. Д. р. спомагат за ду-

ховното заробване на вярващите, за сляпо следване на религ. учение (*Вж.* също *Символи на вярата*).

ДОКАЗАТЕЛСТВА ЗА СЪЩЕСТВУВАНЕТО НА БОГА — богословски и идеалистически аргументи, с помощта на които теологията се опитва да обоснове съществуването на бога. Измежду различните «доказателства» за «божнето битие» особено място имат предимно следните:

а) *Космологично* — човешкият дух не се задоволява с допускане на една безкрайна верига от причини, а по необходимост допуска една първопричина, която е в покой, т. е. движението, което е вечно и необхватно, има свой творец — бог. Така за религията всяко изменение и развитие в природата и обществото е дело на бога.

Науката убедително доказа, че източникът на движението е заложен в самата материя, по-точно във вътрешните противоречия на предметите и явленията, в борбата на противоположностите. Движението е израз на тази борба, в този смисъл то е самодвижение и не се нуждае от никакъв «външен тласък».

б) *Телеологично* — основава се върху констатацията, която човек прави за света, че той е уреден целесъобразно, което не може да се обясни без допускането на бог. Целесъобразността науката обяснява като следствие от приспособяването на живите тела към външните условия в резултат от борбата им за съществуване (учението на Дарвин). Загиналите видове растения и животни и появата на нови доказват, че бог не е сътворил света напълно «разумно» и «целесъобразно».

в) *Онтологично* (предложено от Августин Блажени през средните векове, защищавано от Анселм Кентърбърийски)— всички хора имат понятие за бога като за съвършено същество. Понятието, идеята за бога не би могла да произлезе от ограничения ум на човека, ако в действителност няма съвършено същество, следователно бог съществува.

Наличието на неверни, ненаучни представи, възгледи и идеи обаче не е никакво доказателство за реалното съществуване на обекта, който те отразяват.

г) *Нравствено* — известно още като Кантово «доказателство», тъй като е намерило особена изява и развитие във философията му. У хората съществува нравствен закон, който не се предписва емпирически и не е дело на

човека, а има висш божествен произход. От «съществуването» на този «висш» и «всеобщ» нравствен закон се извежда и съществуването на неговия «законодател» — бог, а оттам и неговата общозадължителност.

Развитието на човешката история е неопровержимо доказателство, че моралът нито е вечен, нито е общозадължителен. Той е различен не само в различни исторически периоди от развитието на обществото, но и за различните социални групи.

д) *Историческо* — свежда се до възгледите, че истина е онова, което всички хора приемат за такова; и всички народи във всички времена вярват в бога, следователно бог действително съществува.

Данните на науката говорят, че религ. възгледи се появяват значително късно — на един относително висок стадий от развитието на първобитното общество и че дълъг период от историята си човечеството не е имало никакви религ. възгледи и не е извършвало никакви религ. обреди.

Всички Д. с. б. — посочени и съществуващи — съдържат вътрешни противоречия и доведени до своя логически завършък, не могат да бъдат аргумент за признаване истинността на тезата за съществуването на бога. Затова в последна сметка религията се опира на *откровението* като източник за неговото познаване.

ДОМИНИКАНЦИ — членове на монашески орден на *католицизма*, основан през XVII в. от монаха Доминик за борба с еретиците. В продължение на много години е оръдие на папството в борбата му с противниците на църквата. Особено силно влияние имали до XVI в., когато се създава орденът на йезуитите. Д. ръководели инквизицията, жестоко се разправяли с различномислещите, противниците на папския престол. Техните мисионери помагали на завоевателите в осъществяване на колониалната политика в Америка, Африка, източните страни. Д. разработвали също идеологическите основи на борбата с ересите. Член на ордена бил и Тома Аквински. Понастоящем се наброяват 10 хиляди Д., които вярно служат на св. престол, участват в пропагандирането на католицизма, в дейността на папските институти. Д. в продължение на

цялата своя история са врагове на прогреса, на свободомислието.

«ДОМ НА АТЕИСТА» (клуб на атеиста) — доброволна обществена организация за разгръщане и координиране широка и системна атеистична пропаганда сред населението, по-специално сред вярващите. У нас първите Д. а. са основани през 1958 г., във Варна, Пловдив, София и др. Д. а. обединява активни атеисти-общественици — партийни и комсомолски деятели, работници и служещи, научни работници. Към домовете съществуват секции, които се занимават с различни проблеми на атеистичната дейност — подготовка на кадри, пропагандисти, културномасови мероприятия, нагледна агитация, работа с младежта и др.

ДРЕВНОГРЪЦКА РЕЛИГИЯ — система от полит. вярвания и култове на племената и народностите от древна Гърция в периода на възникване и развитие на робовл. общество. Отличителна особеност на древногръц. религия били олицетворяването и одушевяването на природните явления (вж. *Анимизъм*), свързаните с тях човекоподобни образи на боговете (вж. *Антропоморфизъм*) и тълкуването им посредством митове (вж. *Митология*).

С особено почитание се ползвала сред древ. гърци майката земя. Богинята на земята Хея се смятала за майка на всичко живо. По-късно култът към земята включвал също почитането на Рей, Деметра, Персефона и много по-малки божества, свързани с обработването на почвата, посевите и прибирането на реколтата. Йерархия сред боговете не съществувала.

В религ. вярвания на гърците се запазили елементи на остатъци от първобитни религии — елементи на фетишизъм, тотемизъм, магии. Голямо значение имал култът към прадедите и въобще към умрелите.

С установяване господството на родовата робовл. аристокрация малките местни божества в съзнанието на народа били изместени от олимпийските богове, за местопребиваване на които се считала планината Олимп. Тези богове — Посейдон, Аида, Хера, Деметра, Хестия, Атина, Афродита, Аполон, Артемида, Хефест, Арес, Хермес и др. — ги приемали вече като някакво семейство, което

имало свой «старши» и свой върховен глава — «баща на хората и боговете» — Зевс. Олимпийските богове се появили в съзнанието на древ. гърци като покровители на аристокрацията и защитници на нейната власт.

С оформянето на градовете-държави (полиси) и по-нататъшното развитие на робовл. общество се изменил и характерът на гръц. религия. Тя все повече освещавала властта на свободните граждани над робите и ролята на полисите. Възникнали и се разпространили култове към боговете, покровители на занаятите и търговията. Настъпило смешение в представите за функциите на боговете. През VIII—VII в. пр. н. е. в чест на боговете започнали да се издигат първите храмове. Разцветът на храмовото строителство се отнася към V—IV в. пр. н. е. В гръц. държави избираните по жребий длъжностни лица изпълнявали и задълженията на жреци.

Наред с култовете, предназначени за цялото население (тези на светилището на Олимп и Делфийския оракул), в Гърция рано възникнали тайни религ. дружества и култове, до участие в които се допускали само посветените. Най-известни били тайнствата в чест на Деметра и на Дионисий.

В епохата на нарастване кризата на робовл. общество (към началото на н. е.) в Гърция се разпространили източните култове. В наситените с мистика източни култове в чест на боговете Озирис и Изида, Митра и др. страдащите от социален гнет и безправие — роби и разорени свободни — търсели възможности за индивидуално спасение.

Много от елементите на древногръц. р., особено от последния период (смърт и възкресение на бога, представите за чистилище, рай и ад), били заимствувани от християнството.

ДРЕВНОЕГИПЕТСКА РЕЛИГИЯ — политеистична религ. система, зародила се в дълбока древност сред първобитно-родовите скотовъдни и земеделски общини в долината на р. Нил и получила по-нататъшно развитие в епохата на робовл. общество, когато се оформила деспотичната власт на фараоните. Главен обект на поклонение за древ. египтяни била природата, чиито особености имали за Египет като селскостопанска страна огромно значение. Така р. Нил се олицетворявала в бога Хапи, а слънцето —

в образа на бога Ра. За Др. егип. религня са твърде характерни зооморфизмът и тотемизмът, развили се благодарение на значителната роля, която скотовъдството и ловът имали в икономиката на страната. Дълбок отпечатък върху цялата Др. егип. религия има култът към мъртвите. Смятало се, че в «задгробния свят» с блаженство могат да се сдобият само онези, чието тяло като «вместилище на душата» се е запазило цяло. Оттук грижите за запазване на тялото след смъртта (гробници-пирамиди, мумификация). За «задгробното съществуване» покойникът се снабдявал с предмети, които е употребявал приживе, или с техни модели и изображения.

Всеки град, бидейки първоначално самостоятелна община, имал собствена система от богове, обикновено начело с троица — бог-отец, богиня-майка и бог-син. Представата за върховния бог се създавала по подобие на земните владетели. С посредничеството на жречеството неограничената власт на фараона се освещавала, той се обявявал за син на бога и жив бог на земята. По такъв начин жречеството съставлявало важна основа на деспотичната власт на фараоните.

Особено място в Др. егип. религия имали «земеделческите» богове Озирис и Изида, култът към които бил възприет и от държавната религия. Във формирането на християнството Др. егип. религия изиграла немалка роля. Така напр. митът за «умиращия и възкръсващ» Озирис наред с митовете за Атис и Адонис оказали съществено влияние върху разработката на мита за Христос.

ДРЕВНОРИМСКА РЕЛИГИЯ — една от политеистичните митологични религ. системи на робовл. общество с остатъци от религ. представи от епохата на родовия строй.

Във връзка с водещото място на земеделието в стопанството на древноrим. община вярата в духове-покровители на природата, селския живот и труд е характерна за Древ. рим. религия. Древ. римляни отдавали особено почитание и обожествяване на прадедите като покровители на домашното огнище. В култовете към дърветата, земята, камъните и др. намират израз черти на фетишизма. Черти на тотемизма са налице в култа към редица животни, по-специално към вълка. Постепенно от множеството малки божества, олицетворяващи силите на природата и смята-

ни за покровители на едни или други явления от действителността, религ. съзнание на древните римляни започнало да отделя отделни основни богове. С възникването на класите и държавата отделянето на главните богове от рим. пантеон било изцяло завършено. Боговете на Др. рим. религия станали общодържавни. Оформянето на пантеона било дело предимно на аристокрацията и жречеството. За най-висш сред държавните богове (най-много 30), «баща на боговете», олицетворяващ могъществото на Рим — бил признат Юпитер (отъждествяван със Зевс). В задължителния за всички граждани култ влизал култът към т. нар. капитолийска троица (Юпитер, Юнона (Хера) и Минерва).

В римския религ. култ били запазени и строго се спазвали древ. традиции, възникнали при родовия строй — множество магически обреди, система от гадания, начини на жертвопринасяне.

Поради постоянните контакти на римляните с много народи Др. рим. религия изпитала дълбоко влиянието на чуждестранни вярвания — на етруските, на гръцките, на източните народи.

За религ. живот от периода на късната империя е характерен синкретизмът. Всяко божество се определяло за всемогъщо, приписвали му се атрибути на всички други богове. Това било една от стъпките на римляните към монотеизма.

Християнството станало римска държ. религия от началото на IV век. Обаче дохрист. гръко-римски вярвания и представи дълго след това не изчезнали. Запазили се и много «езически» празници, макар и под други названия.

ДРЕВНОСЛАВЯНСКА РЕЛИГИЯ — религ. вярвания и култове, господствуващи у славяните до тяхната християнизация на етапа на първобитнообщ. отношения. Независимо от някои местни различия Др. слав. религия имала редица общи черти, по-специално широко разпространените магии, ярко изразен култ към мъртвите, култ към природата.

Разпространявайки своето вероучение сред славяните, христ. църковници се опитвали да изкоренят местните първобитно-магически представи и обреди. Заедно с това

някои от тези обреди в преосмислен вид били включени в христ. култ.

Култът към прадедите в др. слав. религия носил подчертано патриархален характер. Женски божества, аналогични на Хера, Атина, Афродита и др., древнослав. пантеон не познавал.

Култът към природата заемал значително място и с него били свързани множество обреди и празници. За висш бог древ. славяни считали Перун — «творец на мълниите», подобен на гръцкия Зевс, на римския Юпитер, на немския Тор. Образът на Перун се обединявал с представите за небето и неговото олицетворение — Сварог. Бог на слънцето, вятъра и огъня бил Дажбог, на добитъка — Велес. Като бог на пролетта и плодородието се почитал Ярило. В процеса на християнизацията на слав. народи църквата в много случаи приела техния първобитен култ към природата, приспособила към него култът «на светините».

ДУАЛИЗЪМ РЕЛИГИОЗЕН — специфична черта на богословски учения, признаващи съществуването на две противоположни субстанции — духовна и материална, а така също два свята — видим и невидим (естествен и свръхестествен). Към невидимия свят се отнасят безплътните духове — ангели, серафими, херувими, също и върховният и «чист» дух-бог. Видимият свят — това е окръжаващото ни царство на «мъртвата материя», в което живеят животните и хората. Човек според богословите също е съставен от две субстанции — грешна, смъртна плът и безсмъртна душа.

Религ. дуалистична представа за света и човека откъсва съзнанието от материята, обявява духовния свят за първичен, вечен и неунищожим, а материалния свят — за временен и подлежащ на гибел в края на света. Освен това Д. р. се проявява и в признаване съществуването на свръхестествени същества с противоположни качества: бог и дявол, «чисти» стихии и «тъмни» сили на природата, добро и зло.

ДУХ — според религ. представи свръхестествено същество. Понятието Д. се е създало в анимизма и първоначално обозначавало същество, свързано с «фината», «чистата»

материя. Постепенно обаче материалните свойства изчезват и в свет. религии Д. противостои на природата като особено начало — бог. В християнството «светият дух» се явява като един от ипостасите на бога. Православието, католицизмът, islямът и други религ. направления разработват учението за особен клас духове — ангели. Някои богослови допускат наличието на Д. и у човека, смятайки, че неговата природа е «тричастна» (тяло, душа, дух). Човешкият дух се разбира като частица от божествения дух и като средство за «познаване» и «приобщаване» към бога. В религ. представи за духовния свят извратено фантастически се отразяват стихийните сили на природата и обществото, непознатите явления на човешката психика и съзнание.

ДУХОВЕНСТВО — социална, по особен начин организирана група служители на религ. култ., която църквата разглежда като посредник между бога и хората. Д. осъществява магическите култови действия (тайнства) и проповядва вероучението. В православието се дели на черно Д. е бяло Д. Черното Д. (монашеството) се отрича от светския живот, за да се посвети изцяло на служенето на бога. Бялото Д. не поема толкова строги обети. Д. се организира обикновено по йерархическия принцип. Степента на божията благодат за един или друг представител на Д. пряко зависи от заеманата от него степен в йерархическата стълба. В някои религии висшите църковни служители се смятат за наместници на бога на земята (в католич. — римският папа, в ламаизма — далай-лама). Църковните изисквания обикновено предписват на Д. да носи дрехи от определен вид, в някои случаи и съответствуващи църковни знакови отличия.

ДУША — според религ. и идеал. представи особена нематериална същност, активно движещо начало у човека; представлява религиозно олицетворение на психическата човешка дейност. Първите религ. представи според Маркс и Енгелс са се зародили, когато хората не са имали никакво понятие за строежа на своето тяло и не са могли да обяснят сънотвиденията и започнали да разглеждат своето мислене и усещане не като дейност на тяхното тяло, а на някаква особена душа, обитаваща това тяло и напускаща

го при смърт (Съч. Т. 21, с. 282). Вярата в душата, в духовете (анимизъм) е една от най-древните форми на религията. Първобитните представи за Д. получават по-нататъшни модификации в различните религ. вярвания. Безсмъртието на Д. е една от основните догми на християнството и на повечето други религии. За утвърждаване на религ. представа за Д. способствувала идеал. философия, според която тя била частица у човека от божествения дух, съществува независимо и е непостижима. Натоварвайки човека с особена, независима от тялото същност — безсмъртната Д., религ. идеология преследвала своя цел — да докаже неговата «божествена» природа. Реак. идея за безсмъртието на Д. и задгробния живот е оказвала и оказва отрицателно влияние върху умовете на хората, парализира творческата и социалната им активност. Развитието на науката, преди всичко естествознанието, стъпка по стъпка опроверга религ.-идеалистич. представи за Д. Особено голям принос в научното разработване на проблема за психичната чов. дейност и с това за опровергаване безсмъртието на Д. имат И. М. Сеченов и И. П. Павлов. Те доказаха, че всички псих. процеси са причинно обусловени от материалния свят, а психиката е проявление на дейността на мозъка.

ДЪНОВИЗЪМ — религ. мистично учение, появило се в България по името на неговия основател Петър Дънов (1855—1944 г.), роден в семейство на свещеник, следвал медицина в САЩ (1888). През 1895 г. се завръща с убеждението, че трябва да изпълни своята «божествена мисия», и основава религ. секта «Бяло братство» (1910 г.), която се обявява против правосл. църква. В учението на Д. механически се съчетават христ. догми с елементи от будизма и окултизма. Последователите на Дънов вярват в прераждането на душата, смятат, че всички предмети са одушевени. Главни техни ритуали са: ходенето по роса преди и след изгрев слънце, гимнастиката и поклоните сред природата. Най-висша способност за тях е ясновидството. Всеки сам кове съдбата си. Настоящите си условия на живот човек подготвя чрез своите минали прераждания. Следователно човек няма основания да се бунтува и да иска пощастлив живот. Идеолозите на Бълг. православ. църква са против подобни схващания. Дъновизмът у нас среща

отрано отпор (Дим. Михалчев, д-р К. Чолаков, Т. Павлов, С. Гановски, Ив. Хаджийски и др.).

ДЯВОЛ (гръц. diabolos — клеветник) — според религ. представи предводител на злите сили, главен противник на бога и враг на спасението на човечеството, източник на всички негови беди и нещастия. Д., сатана, наричан също от християните Велзевул, «зъл дух», «княз на тъмнината», «лукав», «нечестив», обикновено в религ. литература го рисуват като паднал ангел от най-висш ранг, който не искал да се подчини на бога, за което той го изгонил от рая заедно с част от последвалите го ангели. Църквата винаги е използвала вярата в Д. за оправдаване на социалното зло, убеждавайки вярващите, че източник на тяхното страдание са сплетните, коварствата на сатаната. С насочване усилията към борба с дявола църквата отвличала с това вниманието на хората от истинските причини за тежките условия на живот — съществуването на частната собственост и експлоатацията на човек от човека. Вярата в Д. служи на църквата като средство за задържане масата вярващи в своите мрежи. Още великият френски просветител П. Холбах справедливо отбелязва, «че дяволът е необходим на духовенството не по-малко, отколкото богът». Освобождаването от вярата в бога е едновременно и освобождение от страха пред интригите на сатаната.

ДЯКОН (гръц. diakonos) църк. — най-долната степен от йерархичната стълба на християнските свещенослужители; нар. пръв помощник на свещеника.

Е

ЕВА (древноевр. хава, букв. — ребро) — според Библията жена на Адам, създадена от бога за пребиваващия в рая Адам, виновница за «грехопадението» и изгонването на първочовека от рая. Митът за сътворението на Е. от ребро на Адам и за нейната роля в «грехопадението» освещавала в продължение на много столетия подчиненото и унизително положение на жената в кл. общество. Възникването на мита се отнася към периода на патриархата, когато у различните племена се създавали предания, насочени против властта и авторитета на жените.

ЕВАНГЕЛИЯ (гръц. euaggelion — добра вест) — ранохрист. предания за «земния живот» на Исус Христос. От почти 30 известни Е. само четири са включени в *Новия завет* като «боговдъхновени» (от Матей, Марко, Лука, Йоан). Останалите са обявени от църквата за лъжливи, тъй като представеният в тях образ на Христос значително се различава от приетия в официалното християнство (вж. *Апокрифи*). Ако Е. от Матея, от Лука, от Марко са още близки по съдържание, то Е. от Йоан напълно се различава и по съдържание, и по стил. Разминаванията, противоречията, различията в евангелските текстове свидетелствуват, че те са писани от различни хора и по различно време (примерно през първата половина на II в.) В Е. ярко е изразена реак. същност на христ. вероучение с неговите проповеди за необходимост от страдание, непротивене на злото, от смирение и търпение, подчиняване на властта на богатите и т. н. В продължение на много векове Е. са били използвани за възпитаване на вярващите в дух на пасивност, примирение и безропотно понасяне на всички тежести и злини на живота.

ЕВАНГЕЛИСТИ — привърженици на една от христ. протестантски секти, близка до баптизма. Признават само

евангелските (новозаветните) текстове, тълкуват по-широко учението за предопределението. Е. смятат, че спасението е предназначено за всички без изключение, за което е важна само вярата, а «добрите дела» са нейно следствие. Общините им се ръководели от презвитери, за които те не държали да бъдат ръкоположени.

ЕВАНГЕЛИЧЕСКИ ЦЪРКВИ — лутерански църкви или обединения на различни лутерански църкви.

ЕВХАРИСТИЯ (гръц. eucharistia — причастие) — христ. «тайнство», признавано в една или друга форма от всички христ. вероизповедания. При неговото извършване вярващите, като вкусват от хляба и виното, като че ли вкусват от «тялото и кръвта Христови», с което стават съпричастни на «вечния живот». В православието и протестантизма всички вярващи се причестяват с хляб и вино, в католицизма дълго време миряните (светските лица) се причестявали само с хляб. По решение на II Ватикански вселенски събор е разрешено и причастието с вино. Църковните служители твърдят, че тайнството Е. е установено от самия Христос в памет на неговите страдания. В действителност тайнството Е. е отживелица от древния тотемически обичай «богоядство», когато участниците в жертвоприношението яли сурово месо от свещеното животно и пили от неговата кръв. В ранното християнство Е. като тайнство липсва, тъй като се смятало, че Христос със своята жертва е изкупил всички грехове на човечеството. Съвременните богослови разглеждат Е. като «очистителна и умилостивителна» жертва за човешките грехове.

ЕДЕМ (ст. евр.) — според библейското предание онзи благодатен кът на земята, където е пребивавал човекът до «грехопадението»; земен рай.

ЕДИНОВЕРИЕ — едно от теченията, възникнало като резултат от обединяването на най-умерените старообред. кръгове с официалната Руска православна църква, създадено в края на XVIII век. (вж. *старообредничество*).

ЕКЗАРХ — глава на отделна църква; в стара Гърция глава на жреците при храма.

ЕКЗАРХИЯ — вж. *Българска екзархия*.

ЕКЗЕГЕТИКА — раздел от богословието, занимаващ се с тълкуване на библейските текстове и литературни произведения; в древна Гърция — тълкуване на оракулите; през средните векове се развива христ. библейска Е., която тълкува текстовете на Библията. Всяко вероизповедание има своя Е., различно обясняваща едни и същи библейски факти.

ЕКЛЕКТИКА РЕЛИГИОЗНА — механично смесване на различни течения без единство и цялост между основните им положения; понякога на несъвместими учения чрез изглаждане на взаимните им противоречия.

ЕКТЕНИЯ (гръц. ektenia, букв. — разпространение) — в православните църкви молитва, включена във всяко богослужение, която се чете обикновено от дякона и съдържа молба, отправена към бога. По вид Е. биват — големи, малки, просителни, двойни и др.

ЕЛЕОСВЕЩЕНИЕ, МИРОПОМАЗВАНЕ — едно от христ. тайнства, извършвано в леглото на болния. В православието се счита за последно най-силно духовно средство за излекуване, а също и като начин за опрощаване на греховете. Катол. църква го оценява само като благославяне на умиращия. За неговото извършване е необходимо да се съберат седем свещеника (възможно е да бъде и един). Установеният от църквата ред за извършване на Е. говори за неговата връзка с древните магически обреди и мистиката на числата: седем свещеника, седем пръчици за помазване на болния, седем апостолски и седем евангелски четения. И в катол., и в правосл. вариант тайнството Е. служи като средство за психологическо въздействие върху вярващите, с чиято помощ църквата се стреми да обвърже, да проникне с религия целия живот на човека — от рождението до смъртта му.

ЕНОРИЯ — участък, който обслужва един свещеник.

ЕНЦИКЛИКА — обръщение на папата до всички църкви, които му са подчинени; църковно послание на епископ,

ЕПАРХИЯ (гръц. eparchia — властвуване) — основна териториална единица на църк. управление в рамките на правосл. църква. Ръководството на епархията се осъществява от архиерей (митрополит, архиепископ, епископ), архиерейският окръг се управлява от архиерейски наместник.

ЕПИГРАФ (гр. epi — отгоре, и grapho — пиша) — надпис върху паметник или върху надгробна плоча у старите гърци.

ЕПИСКОП (гр. episkopos — надзирател) — висш сан в повечето христ. църкви. Сред Е. се отделя старши Е., или архиепископ.

ЕПИТАФИЯ (гр. epitaphios — надгробен) — в античността — надгробна реч, а по-късно надгробен надпис или кратко стихотворение за почнало лице.

ЕПИТИМИЯ — нрав. поправителна мярка при православието и католицизма, налагана като наказание за светски лица, монаси и пастири за греховни мисли и поведение, състояща се в многократно изпълнение на известни религ. обреди и ритуали: дълго и строго постене, дълги молитви, ходене до св. места и др. Е. се налага преди всичко от духовника при изповед или (по-рядко) доброволно се приема от вярващия.

ЕПИТРАХИЛ (букв. нашийник) задължителна част от облеклото на православен свещеник при богослужение във формата на дълга (до земята) престилка, съшита от две широки ленти, която се надява на врата заедно с кръста.

ЕПИТРОП — църковен или училищен настоятел; добродушен човек.

ЕРЕСИ (от древногръц. aireo — избирам, убеждавам) — учения, влизащи в противоречие с господствуващото вероучение, без да излизат извън рамките на религ. мироглед. Обикновено Е. отразяват интересите на експлоатираните маси. Те се явили като опозиция на феодализма и обективно разклатили религ. идеология. Е. се обявили

против основните пунктове на христ. догматика: *учението за троицата*, за *предопределението*, христологията. Идейна основа на Е. може да бъде *дуализмът*, според който земният свят като творение на дявола се намира в «злото», в т. ч. феодалното общество с неговата държава и църква. Оттук следвало отричането на църк. култ, тайнствата и догматиката, напр. манихеите, катарите, албигойците от IV—XIII век.

Е. се опирали също на мистическия пантеизъм, извод от който била идеята за равенство на съсловията, ненужността на църквата за спасението. Мистическият пантеизъм водел към идеята за вечността и несътворимостта на света, което съдействувало за развитието на свободомислието. Ф. Енгелс пише, че мистическият пантеизъм на Томас Мюнцер, вожда на селското въстание от 1525 г., на места дори се приближава към атеизма. (Съч. Т. 7, с. 370). Класовото съдържание на Е. било искането за социално равенство. Селско-плебейските Е. нерядко се съчетавали с открити революц. искания (напр. движенията на апостолските братя, на таборитите и др., издигнали заедно с това най-радикални искания, стигащи до отмяната на частната собственост). Христ. църква осъждала и преследвала еретиците. Е. се разглеждали като тежко престъпление и често се наказвали със смърт. За целите на борбата с тях били учредени ордени и съдът на инквизицията. Е. били една от формите на борба на угнетените маси с феодализма.

ЕСХАТОЛОГИЯ (гр. eshaton — последен, и logos — слово) — религ. учение за крайната съдба на света и човечеството, за края на света и «страшния съд». Е. се основава на древногръц. представи за съществуването в природата на сили, които действуват скрито, за борбата между доброто и злото начало, за наказването на грешниците и награждаването на праведните в задгробния свят. В развита форма идеите на Е. се срещат в християнството (апокалипсис) и в юдеизма. Особено широко настроенията на Е. обхващат масите по време на социални и политически кризи. Днес църковниците и сектантите широко използват Е. в борбата против естествознанието.

ЕТИКА ТЕОЛОГИЧНА — етика, която се основава на дадена теологична система. Най-влиятелни направления

са етич. учения на трите основни религии: християнството, исляма и будизма. Източник на морала в Е. т. е бог, който се явява като въплъщение на моралното добро, а злото и аморалността се обясняват с «първородния» грях на човека. Голямо място в нея заема учението за възнаграждаване на праведните и наказване на грешните. Е. т. е антисоциална по своята същност, защото отрича правото на обществото да съди и играе роля на морален защитник на експл. общество, като проповядва покорност и смирение, непротивене на злото.

Ж

ЖЕРТВОПРИНАСЯНЕ — религ. обред, при който се поднасят дарове на бога, на св. дух. Ж. възникнало в древността във връзка с формирането на анимистичните представи и вярвания и на основа на обичая да оставят на сродниците храна, оръжие, прибори и др. По-късно Ж. се осъществява при спазването на множество специални правила, изгодни за служителите на култа: установяват се задължителни Ж. в зависимост от случая, вида и ценността на Ж. и техните календарни срокове. В съвр. християнство обредът Ж. е разпространен във формата на жертвен огън, парични вноски и др.

ЖИТИЕ НА СВЕТИИТЕ — вид църк. литература, описваща живота и «подвига» на христ. светци: страдалци, мъченици, църк. деятели и т. н. Съставят се от първите векове на християнството и понастоящем заемат десетки обемисти томове. Житията биват пространни и кратки в зависимост от това, как се е отнесъл житиеписецът към биографските факти. Повечето от житията са написани по установени схеми. Въпреки многото измислици и богатата идеализация те съдържат и верни конкретни факти. Съдържат освен животоописания също и нравопоучителни разсъждения, материали из историята на църквата и др. Основното предназначение на Ж. св. е да пропагандират христ. вероучение.

В бълг. литература първите жития се превеждат от гръц. език, а след това се появяват жития на бълг. светци и мъченици — «Житие на Климент Охридски», «Житие на св. «Георги Софийски»» и др.

ЖРЕЧЕСТВО — служители на култа в редица религии, предимно с политеистичен характер. Обикновено Ж. се нарича особена група хора, която в ранните кл. общества изпълнявала религ. култове; тя е привилегирована част

от робовл. класа и нерядко играе голяма политическа роля. Висшите жреци понякога имат и религиозна, и държавна власт (фараоните в древен Египет, върховните жреци в държавите от Двуречието, жреците-управители на Мексико и др.). В редица случаи Ж. съставя особена съсловна група, напълно монополизирала правото да чете религ. текстове, да тълкува религ. въпроси и да извършва обредите на религ. култ, особено жертвоприношенията на боговете. За пряката приемственост между Ж. и духовенството на съвр. религия и за липсата на принципни различия говори освен общността на функциите и общността на терминологията.

З

ЗАВЕТ — в юдейската и христ. религия своеобразна форма на взаимоотношение между боговете и хората; описана във *Ветхия* и *Новия завет*. В юдеизма З. се разглежда като съюз на бога с прадядото на еврейския народ Яков (Израил), а поради това и със самия еврейски народ. Установявайки З. с избрани народи, бог излага своята воля, дава наставления, заповеди, закони, обещавайки за тяхното изпълнение награди, а за непослушание — най-жестоки наказания. В христ. новозаветни религ. книги З. се разглежда като съюз между бога вече не с един избран народ, а с всички народи на света, от които се изисква сляпа вяра в изкупителната жертва на Христа, за което им се обещава посмъртно блаженство в небесното царство.

ЗАКЛИНАНИЯ — кратки нар. умотворения, изрази с тайнствено значение, с които хората се опитвали да въздействуват върху природни сили или прояви на чов. живот с цел да извлекат някаква полза. Свързани са винаги с известни обреди. З. се коренят в наивните представи на първобит. човек за действителността и непознаването на истинските причини за явленията в природата и в живота на хората.

ЗАКОН БОЖИ — в широк смисъл — всяко религ. учение, предписващо на своите последователи общи правила за поведение в живота. В тесен смисъл на думата З. б. — учебен предмет в началните и средните учебни заведения, имащ за цел да обучи подрастващите в догматите на религията, религ. правила на поведение, а също да ги запознае с богослужението и църковния правилник.

У нас преди 9. IX. 1944 г. в началните и средните училища се изучаваше предметът З. б. и в гимназиалния курс за известен период от време.

ЗАПОВЕДИ — изречения, правила, поучения, припис-

вани на бога. Църквата смята тяхното изпълнение за задължително за всички вярващи. Според религ. представи бог открил на хората истината и им предписал как да се отнасят към самия него, към другите хора, как да живеят, как да се държат, за да угодят на бога и да заслужат за това вечната награда в «царството небесно». З. са фиксирани в «свещените писания» — книги, за чийто автор в последна сметка се обявява сам бог (Библията — у християните, Корана — у мюсюлманите, и др. Вж. също *Десет заповеди*).

ЗЕВС — в древногръц. митология бог на гърма, баща на хората и боговете; върховно божество; на лат. Юпитер.

ЗЛО — вж. *Добро и зло.*

ЗНАХАРСТВО — древ. примитивен начин за лечение на болни, основан на натрупания опит в това отношение, придружаван с магически ритуали, обусловен от вярата в «зли духове», предизвикващи болестите. Със З. се занимавали баячи, знахари, шарлатани.

ЗООМОРФИЗЪМ — религ. мистични представи, вярвания и обреди, посветени на животните или свързани с култа към животните. Източниците на З. са в дълбоката древност и били здраво вкоренени в психиката на първобитния ловец, който смятал много животни за свои кръвни родственици. Именно тези животни били преди всичко жизнено важен обект за ловуване. В митологията, бит. обреди, религ. вярвания, устният народен епос на много народи и досега са запазени остатъци от З. В християнството остатъци от З. са запазени в почитането на гълъба като въплъщение на св. дух.

ЗОРОАСТРИЗЪМ, ПАРСИЗЪМ — древноиранска дуал. религия, възникнала през X—VII в. пр. н. е. и разпространена в Средна Азия и Азърбайджан. За неин основател се смята пророкът Заратустра (Зороастра), на когото се приписва създаването на Гат — най-древната част от «свещената» книга на З. — Авести, и обединяването на основните религ. представи на древните перси. Основната идея на З. е борбата между двете извечно съществуващи

сили — светлина, добро, истина, живот, от една страна, и тъмнина, зло, лъжа и смърт, от друга. Арена на борбата между тези сили е светът; в нея участвуват и хората, които имат свободен избор. В дуал. идеи на З. са отразени особеностите на общ. живот на древноиранските земеделски племена, често нападани от чергари, номади, които носели разрушение и смърт. Култът към Митра-спасителя бил широко разпространен сред народа, макар неговото име да липсва от древ. текстове. Той се считал за съюзник и приятел на Ахурамазди — бога на доброто. Култът на З. се свежда до почитане на огъня, на който се посвещавали храмове. В наши дни З. се е запазил у парсите в Бомбай и сред огнепоклонниците в Иран.

И

ИБИС (гр. ibis, от егип). Птица от рода на щъркелите, смятана от древните египтяни за свещена.

ИБЛИС — в ислям. религия дух на злото, дявол, който уж предизвикал грехопадението на първите хора.

ИГУМЕН — титла на настоятеля на православен манастир, духовно звание на монаси.

ИДЕАЛИЗЪМ (от гръц. idea — понятие, представа) — философско направление, противоположно на *материализма* в решаването на основния въпрос на философията — въпроса за отношението на съзнанието (мисленето) към битието (материята). И. признава за първично съзнанието, духа и смята материята, природата вторични, производни. В това отношение И. съвпада с религ. мироглед, според който природата, материята са породени от някакво свръхестествено, духовно начало (бог). При все че своята философия идеалистите представят за научна система, в действителност И. се изявява винаги като съюзник на религията, служи за философска база при обосноваването на религията. В. И. Ленин нарече И. «път към попщината» (вж. т. 38, с. 361). В историята на обществото И. се откроява като правило, в качеството на идеология на реак. класи, групи, слоеве.

И. има гносеологически и социални корени. Ако способността на мисленето към абстрахиране (мисловно отделяне на какви да е свойства на предмета), оперирането с общи понятия, наличието в съзнанието на човека на идеални образи, които отразяват обективно съществуващите предмети, без да са при това самите предмети, и други свойства, се абсолютизират, преувеличават се едностранчиво, то се появява възможност съзнанието да се представя като нещо съществуващо самостоятелно, независимо от

външния свят. Тази възможност се превръща в действителност само при наличието на социални корени.

И. съществува в две основни форми: И. субективен и И. обективен. Субективният И. смята за първично усещането, представата, мисленето, чувството, волята на субекта и изобразява света като «комбинация от усещания», «комплекс от представи» и т. н. Обективният И. за изходно начало признава съзнанието, духа, който уж съществува вън и независимо от човека и произвежда света, природата. За древността и средновековието най-характерен е обективният И. Най-изтъкнат обективен идеалист на античността е Платон (428/7—348/7 преди н. е.). Неговите идеи били използвани от апологетите и *«отците на църквата»* при разработката на христ. вероучение. През средните векове става по същество сливане на обективния идеализъм и *теологията*.

От втората половина на XIX в., когато капитализмът навлезе в своя последен стадий — стадия на империализма, с преобладаващо влияние в буржоазната философия се ползва субективният И. в различните му варианти (махизъм, философия на живота, прагматизъм, екзистенциализъм, позитивизъм и пр.). Все по-явен става стремежът към теологизиране на буржоазната философия, което се изразява напр. в разпространението на религ. философия в най-разнообразни форми (*неотомизъм*, неоавгустинизъм, *«диалектическа теология»*, *«философия на всеединството»* и пр.). Рационалистичните тенденции отстъпват място на ирационализма, агностицизмът (признаването на непознаваемостта на обкръжаващия ни свят) става знаме на много философи-идеалисти. Засилва се връзката на И. с антикомунизма.

ИДЕОЛОГИЯ РЕЛИГИОЗНА — систематизирано равнище на религ. съзнание, съществуващо във формата на малко или повече стройно учение, излагащо рел. възглед за окръжаващия ни свят, с разработването и пропагандата на който се занимават професионалните богослови и служителите на култа. И. р. се оформя окончателно през епохата на създаването на класовото общество. Разделението на умствения и физическия труд, усложняването на формите на социално регулиране водят до отделянето на професионални религиозни идеолози, чиито първи пред-

ставители са жреците. Те завършват отбора и систематизацията на поверията, осъществяват записване и редактиране на религ. текстове, разработват култовия ритуал.

В класовоантагонистичното общество религ. поверия сами стават предмет на теоретични спекулации. Възниква *теологията* като систематизирано изложение и обосноваване на вероучителните основи на дадена религия. В периода на господство в областта на идеологията религията оказва пряко въздействие върху всички страни на обобщ. живот, което довежда до възникването на социални, правни, етически теории и доктрини, опиращи се при оценката на действителността на религ. постулати. Най-завършена форма И. р. придобива в съвр. развити религии, където в нейния състав наред с теологията са включени и различни религиозно-философски учения, социални теории и др.

И. р. еволюира заедно с развитието на обществото. Измененията, извършващи се в масовото съзнание под въздействие на социалния и духовния прогрес, принуждават идеолозите на религията да модернизират своето учение. В кл. антаг. общество И. р. служи на властвуващите, като оправдава и освещава тяхното господство. В съвр. епоха И. р. е оръдие на реакционните, антидемократичните сили в света. Тя се използва нашироко като средство за духовно поробване на трудещите се, като рупор на идеите на антикомунизма. В соц. общество И. р. изгубва предишното си положение и се запазва като отживелица от миналото.

ИДОЛ (гръц. eidolos — малко изображение) — най-често изрязан от дърво, камък или изработен от глина от самия вярващ предмет, олицетворяващ бога, духа. Идолопоклонничеството е характерно за многобожието и със своите корени опира в първобитната *магия* и *фетишизма*. Макар че съвр. религии отричат сходството на култа на И. напр. с култа на иконите, принципна разлика между едното и другото няма.

ИЗКУПЛЕНИЕ — христ. догмат, намерил израз в мита за «изкупителната жертва» на божия син *Исус Христос*. Според библейското предание първите хора на земята — Адам и Ева — извършили грехопадение, като вкусили от плодовете на дървото на доброто и злото въпреки забра-

ната на бога. По този начин религ. мит послужил за обосноваване на това, че всички човешки нещастия и бедствия в експлоататорските общества идват от «несъвършената природа» на самите хора. В съответствие с христ. вероучение за избавление от греха бог изпратил на земята своя син Исус Христос, който поел върху себе си страшните мъки, смъртта върху кръста, като се принася в жертва в името на И. на греховете на човечеството. Тази «изкупителна жертва» уж помирила бога с хората, повярвали в Христос, и им отворила пътя към спасението. Идеята за И. служи на църквата да наложи в съзнанието на хората мисълта, че само по пътя на християнството може да се намери спасението, че само в лоното на христ. църква човек може да се надява на божията милост, на неговото покровителство.

ИЗПОВЕД, ПОКАЯНИЕ — едно от седемте христ. *тайнства*. Извършва се в катол. и православ. църква. Състои се в това, че вярващият се изповядва или се кае (т. е. признава се) за своите грехове пред свещеник, след което той опрощава греховете му от името на бога. Църквата учи, че чрез свещеника самият Христос излива върху християнина благодатта на прошката и затова след И. даже най-престъпният човек се очиства от греховете, става чист като младенец след *кръщение*. Учението за опрощаване на греховете дава на вярващите извратена представа за моралната отговорност: за престъпления, извършени срещу хора, човек отговаря пред бога. От гледище на това учение за спасението на душата (представляващо целта на живота на християнина) покаянието е много по-важно, отколкото нравствената чистота. В евангелието направо от името на Христос се твърди, че «ще има повече радост на небето за един грешник, който се кае, нежели за деветдесет и девет праведници, които нямат нужда от покаяние» (Евангелие от Лука, 15,7). Учението за покаянието заема едно от централните места в нравствената проповед на христ. църква. Като убеждава вярващите в това, че без покаяние не е възможно да се спасят даже при най-високонравствен начин на живот, църквата по този начин им дава лъжлива жизнена ориентация, поставяйки религиозността над нравствеността, подменяйки ги. Така И. в ръцете на църквата служи като средство, което ѝ

помага да укрепва религиозността, да запазва влиянието ѝ сред вярващите. В кл. общество, където църквата служи на експлоататорската държава, И. се използва за контрол над благонадеждността на гражданите, за борба с революционното движение и свободомислието. Макар че свещениците нямат право да дават гласност на онова, което им се съобщава при И., изключения от това правило е имало винаги, когато става дума за интересите на църквата и господствуващите класи. Понастоящем в църквите се практикува предимно колективна И.

ИКОНА (гръц. eikon — образ, вид) — живописно или релефно изображение на божества, светии, религ. сюжети и др., които са предмет на религ. поклонение. Почитането на икони съществува в *православието*, *католицизма*, *ламаизма, будизма*. Култът на И. бил заимствуван от по-древните религии и представлява отживелица на *фетишизма*. Против него в християнството се обявили апологетът Климент Александрийски и църк. историк Евсевий Кесарийски, считайки И. езическо идолопоклонство и позовавайки се на библейската забрана да се изобразява божеството. Обаче още през IV в. култът на И. получава в християнството широко разпространение. Управляващите класи и духовенството го използват широко за внедряване в съзнанието на угнетените маси на религ. идеология. На И. във вид на светии често са били изобразявани князе, царе, членове на техните семейства. Като насажда усилено вяра в И., църквата твърди, че И. уж имали чудодействена сила. Служителите на култа даже инсценирали всевъзможни «чудеса»: И. «оживявали», «плачели», «обновявали се» и т. н. Много И. са обявени за чудотворни, което съдействува за издигане престижа на църквата.

ИКОНОБОРЧЕСТВО — движение в християнството, отхвърлящо почитането на иконите, св. мощи и т. н. И. е един от опитите да се отхвърли представата за възможността за достигане на блаженство с помощта на сетивни символи (храмове, икони, богослужения). Приравняването на почитането на икони с идолопоклонството подкопава учението за «богочовешката» природа на Христос. Върху И. е оказало влияние учението на монофизитите, а също така и култовете, забраняващи да се изобразяват божествата.

Изяви против култа на иконите имало още през IV в., но форма на социално-политическо движение И. получава за първи път във Византия. Светската аристокрация начело с императорския двор се опитала да ограничи прекомерното влияние на църквата в държавата, като използвала иконоборчески лозунги. Особено ожесточена форма борбата между църковните и светските феодали придобива след 726 г., когато император Лъв III Исавър издал указ, забраняващ почитането на иконите. Широката подкрепа и участието в иконоборческото движение на нар. маси принуждават господствуващите класи да се съюзят за смазване на демократичните искания на низините. На III вселенски събор И. е осъдено, а от 843 г. във Византия почитането на иконите е възстановено окончателно. По-късно елементи на И. се срещат в много еретически движения — тондракийците (Армения, VIII—X в.), богомилите (България, X—XII в.), катарите, *албигойците* (Франция, Италия, XI—XIII в.) и др.

ИКОНОСТАС (гръц. eikonostas) — в православния храм, стена, която преграЖда олтара от останалите части и където са струпани много икони. Оформя се разкошно с цел да оказва силно психично въздействие върху съзнанието на вярващите. И. се нарича дъсчената направа за икона и кандило.

ИНДЕКС НА ЗАБРАНЕНИТЕ КНИГИ (лат. Index librorum prohibitorum) — списък на книгите, забранени за четене от католическата църква. Една от мерките за борба на църквата с антикатолическите движения, с цялото прогресивно научно и културно наследство. Първият индекс е публикуван в 1559 година. През 1571 г. се създава специална конгрегация на индекса, която съществува до 1917 г., като периодически публикува И. з. к. Индексите включват хиляди названия на книги: индексът от 1900 г. — 7200, индексът от 1930 г. — около 8000, индексът от 1948 г. (последният) — също около 8000 названия. В числото на забранените книги в продължение на векове фигурират трудовете на Галилей, Кеплер, Коперник, Паскал, философските произведения на Волтер, Русо, Спиноза, Лайбниц, Кант, Бейкън, Хобс, Лок, Мил, художествените произведения на Дефо, Дюма, Стендал, Юго, Зола, Мил-

тон и др. От 1966 г. издаването на И. з. к. е прекратено. Кат. църква обаче използва други форми за забрана на книги и кинофилми, за да запази контрол над умовете на вярващите католици.

ИНДУИЗЪМ — религия, най-широко разпространена понастоящем в Индия. Възникнал през VI—IV в. преди н. е. като реакция срещу разпространяването на *будизма* и *джайнизма,* И. представлява всъщност реформиран *брахманизъм* и се утвърждава в Индия в периода на смяната на робовл. отношения с феодални (IV—VI в.), които укрепват кастовото разделение на обществото. И. е нееднородна религия: в него няма единна догматика, обредност, организирана църква. Освен елементите на брахманизъм И. включва и елементи на ведически и местни религии, отживелици от първобитни вярвания: почитане на водата (напр. р. Ганг), животни (змии, маймуни, слонове, крави), култ на прародителите. И. е религия с елементи на идолопоклонство. Общото за всички течения на И. е признаването на Ведите за свещени книги, учението за сансарата, странстването на душата, която се превъплъщава след смъртта в различни живи същества съобразно със закона на *карма.* Този закон се определя от спазването или нарушаването на кастовите предписания, или дхармата. На И. е присъщо учението за неравенство на хората пред бога, за божествеността на кастовото разделение. За религ.-филос. представи на И. е характерно учението за атмана (човешката душа, в която се проявява божеството) и брахмана (световната душа) — духовни същности, противостоящи на природата. Цел на човешкия живот е спасяването, освобождаването на атмана от природата и съединяването ѝ с брахмана, което се достига чрез изпълняването на дхарма. Главен бог в И. е триединният бог, притежаващ свойствата на създател (*Брахма*), съхранител (Вишну) и разрушител (Шива). На Брахма практически не се покланят, почитат Вишну и Шива (наред с тях — и много други богове). В зависимост от обекта на поклонение в И. има две основни направления — вишнуизъм и шиваизъм. Важна роля в И., особено във вишнуизма, играе представата за аватарите — периодичните въплъщения на Вишну в местните богове, човека или животните. За аватара на Вишну напр. се смята Буда, което свидетелствува за

възможността И. да се приспособява към други вярвания, по-специално към будизма. И. освещава кастовите порядки и е пречка за обществения прогрес.

ИНДУЛГЕНЦИЯ (лат. indulgere — да се окаже снизхождение) — в католицизма опрощаване на греховете; грамота, свидетелство, издавани за опрощаване на греховете. През XII—XIII в. индулгенциите се превръщат в средство за обогатяване на катол. църква и духовенството, тъй като се продавали за пари. Папството създало специални книги, в които са посочени всевъзможни постъпки и прегрешения и едновременно с това съответните суми, плащането на които означава опрощаване на една или друга постъпка. Въведени били даже и И. за още неизвършени грехове. Продажбата на И. предизвикала възмущение във всички слоеве на обществото, искането да се прекрати тяхната продажба станало едно от лозунгите на *Реформацията*. Въпреки това продажба на И. се осъществява от катол. църква и в наши дни.

ИНКВИЗИЦИЯ (лат. inquisitio — разследване) — специално съдебно-следствено учреждение на римско-катол. църква, създадено през епохата на средновековието, за борба против свободомислието и антифеодалните народни движения. Непосредствен повод за организирането на И. било мощното еретично движение на катарите (албигойците), което през XII в. получило широко разпространение в Зап. Европа, а на някои места прераснало в открито въстание против феодалите. През 1184 г. по инициатива на папа Луций III и на германския император Фридрих I Веронският събор приел декрет, който предписва на епископите да назначават комисари и да ги изпращат за провеждане на следствие в районите, заразени от ереста. Този декрет сложил началото на И. В 1198 г. папа Инокентий III назначил апостолските легати (упълномощени лица), които са и първите папски инквизитори. IV Латерански събор (1215 г.) възложил съда над еретиците на епископите или техните пълномощници, а Тулузкият събор (1229 г.) определил функциите на епископската И. Към началото на XIII в. И. вече действувала във Франция, Италия и Германия. В практиката на И. процъфтяват шпионажът, доносите; процесите се водят тайно, с подлагане на най-

рафинирани и жестоки изтезания. За разлика от обикновеното съдопроизводството на И. се водило без посредничеството на адвокати, на подсъдимите не се съобщават имената на свидетелите, за получаване на необходимото признание са разрешени изтезанията. Като наказателни мерки се използвали публичното отричане, глобите, затворът (за определен срок или за цял живот), изгаряне с конфискация на имуществото. Практикувал се широко най-жестокият вид наказание — публично изгаряне на кладата, наречено аутодафе («акт на вярата»). От това са заинтересувани феодалните князе, инквизиторите и доносчиците, които се обогатявали за сметка на конфискуваното имущество на осъдените. Особено свирепствувала И. в Испания, където бил учреден (1480 г.) специален инквизиционен трибунал, провеждащ масови преследвания на мюсюлманите, евреите и еретиците. Главата на испанската И. Торквемада (1420—1498 г.) изгорил на кладата повече от 10 хил. души, а общо в Испания загинали на кладите и били подложени на други наказания около 3 млн. души. Общият брой на жертвите на И. достигнал 12 млн. души. И. изгори на кладата немалко изтъкнати учени и мислители. К. Маркс изтъква, че «благодарение на инквизицията църквата се превърнала в най-страшното оръдие на абсолютизма» (Съч. Т. 10, с. 435). И. просъществувала до XIX век. Последното аутодафе било извършено във Валенция (Испания) в 1826 г. Едва през 1835 г. папата се разпорежда да се прекрати дейността на инквизиторските съдилища. И. се преобразува в Конгрегация на свещената канцелария, която служи като политическо оръдие в борбата против социалния прогрес и комунизма. В 1965 г. Конгрегацията на свещената канцелария е реорганизирана в Конгрегация на вероучението.

ИПОСТАС (гръц. hypostasis — същност) — в християнството обозначаване на всеки облик на единния бог, явяващ се в три лица: бог-отец, бог-син и бог-свети дух (вж. *Троица*).

ИСИХАЗЪМ — богосл.-филос. учение и религиозна практика във Византия и България през XIV век. За основоположник на И. се приема Григорий Синаит, макар някои негови основополагащи идеи да са създадени сред мона-

шеските кръгове в Сирия и Палестина още през ранновизантийската епоха. Най-видният следовник на Синаит във Византия е Григорий Палама. Той оформя И. във философско-богословска система и води спорове с неговия критик калабрийския монах Варлаам. В България И. се разпространява от ученика на Синаит Теодосий Търновски. Той въвежда в И. много монаси от България (включително и патриарх Евтимий), Сърбия, Влахия и Маджария. И. се основава върху схващането за недостижимостта и непознаваемостта на същността на бога. В духа на неоплатонизма бог се схваща като абсолютен принцип, чиито качества не могат да се възприемат сетивно или да се познаят рационално. Той е вечен първоизточник на енергия. Вторият принцип е схващането за единството между бога и човека като средство за спасението на душата. Ръководени от тези принципи, исихастите изработват нормативна система на две равнища: праксис (деяние) и теория (видение). Праксисът се свежда до стриктното изпълнение на монашеските христ. изисквания: въздържане от удоволствия, смирение, бодърствуване, търпение, послушание, пост и молитва. Неговата цел е да пречупи волята на човека и да го отдалечи от тоталността на ежедневието. Чрез теорията И. минава в «пустинничество», скъсване на всяко общуване с хората и самоуединение. Теорията довежда до пълно безмълвие и откъсване на душата от всичко земно. Единствената дейност на равнището на теорията е мълчаливата молитва («молитвата наум»). Теорията свършва, когато се стигне желаното единение с бога. Завършекът на божественото съзерцание е екстазът — състоянието на вътрешна радост и удивление. И. е дълбоко пропит от мистицизъм. Той обслужва официалната църковно-феодална идеология и е опит да се противодействува на класовата активност на крепостното селячество.

ИСЛЯМ (араб. — предавам се на аллаха, покорност) — една от световните религии. Възникнал в Зап. Арабия в началото на VII в. от н. е. през периода на образуването на кл. арабска държава. Вероучението на И. е изложено в *Корана,* чието съдържание според преданието било съобщено на хората в съответствие с божествената воля на пророка Мохамед. Вероучението на И. е изпитало влиянието на *християнството* и *юдеизма* и отчасти на *манихей-*

ството и *зороастраизма*. Главен догмат на И. е признаването на единствен «истинен» бог — аллах, който властвува над хората като «създател на небесата и земята» и всичко онова, което се намира на тях. Атрибути на мюсюлманското вероучение са вярата в *страшния съд, рая* и *ада*. Една от важните страни на учението на И. е догматът за *предопределението*. Според този догмат в света всичко уж зависи от волята на аллаха, всички събития — както минали, така и бъдещи — са предначертани от него още в момента на творението. Наред с признаването на посочените догмати мюсюлманинът е задължен да признава «петте стълба» на вярата. Първият от тях е произнасянето на символа на вярата: «Няма друг бог освен аллах, и Мохамед е негов пророк.» Освен това на мюсюлманите се предписва да извършват всекидневни молитви, да пазят пост, да плащат данък (зекят), а също така да извършват *хаджилък* (поклонничество). В И. съществуват две основни направления — *сунизъм* и *шиизъм*.

И., както и другите религии, не остава неизменен. Тълкуването на догматите и култа, обяснението на различните социални явления, постиженията на науката и културата се изменят в съответствие с измененията на социалните условия. И. като идеологическа надстройка обслужвал базата на ранното феодално общество с остатъци от робовл. отношения, оправдавал и освещавал феодалната експлоатация, а понастоящем обслужва буржоазното общество и се стреми да се приспособи към условията на социализма.

ИСМАИЛИТИ — шиитска мюсюлм. секта, възникнала в VIII в. в резултат на засилването на класовите противоречия в араб. халифат. Названието си получила от името на Исмаил — син на шиитския имам Джафар. Религ.-филос. учение на И. се различава рязко от ортодоксално-мюсюлманското. И. смятат, че за хората аллах е непостижим, непознаваем. Затова с молитва трябва да се обръщат не към него, а към «световния разум», създаден от аллах. И. вярват в преселението на душите. Човешката душа като част от «световната душа» е способна да възприема «божествената истина», но преди това тя трябва да пребивава поредно в телата на много хора, живели в различно време. Постигнала «божествената истина», помъдрялата душа попада в *рая*. Според представите на И. душата на *Мохамед*

и на неговия любим зет Али се преселват в имамите, които са изпратени при И., за да ръководят техния духовен живот. Учението за имамите и пророците, за превъплъщението на душата има своето пряко предназначение — да укрепва реалния, земния авторитет на ръководителите на сектата, които водят паразитен начин на живот, а редовите вярващи да бъдат изцяло подчинени, като са заставени да плащат данъци, да поднасят подаръци и дарове. И. създали силно разклонена организация, възглавявана от имам, когото те почитат като «жив бог». Общини на И. съществуват в страните, в които е разпространен *ислямът*.

Й

ЙЕЗУИТИ — членове на «дружеството на Исуса» (лат. societas Jesus) — катол. монашески орден, основан от испанеца Игнатий Лойола в 1534 г. и утвърден официално през 1540 г. с булата на папа Павел III «Регимини милитантис еклезиа». Организацията на Й. била създадена за борба против напредничавата наука и социалния прогрес, за укрепване могъществото на катол. църква и папската власт, подкопани от Реформацията. Като използвали в тази борба най-вероломни похвати, без да подбират средствата за постигане на поставените цели, Й. се стремили да овладеят ключови позиции в обществения и политическия живот на различните страни, да насаждат реакц. режими, угодни на папството, вземали активно участие в колонизацията на Америка, Азия, Африка, преследвали и наказвали жестоко «еретиците» — представителите на науката, свободомислието и атеизма. Затова не случайно в течение на столетия думата «йезуит» стана синоним на лицемерие и коварство, скрити под маската на благоприличието. Активното участие в политическите интриги, търговските спекулации, мошеничеството и изнудвачеството предизвикаха ненавист към Й., станаха повод за изгонването им от много страни. Като отстъпва пред исканията на общественото мнение, папа Климент XIV разпускал през 1773 г. «дружеството на Исуса» за «вечни времена», което разпускане обаче продължило 41 години. В 1814 г. орденът бил възстановен от папа Пий VII и отново става знаме на реакцията. «Дружеството на Исуса» е изградено по принципа на строгата централизация и суровата дисциплина, безпрекословното подчинение на главата на ордена — генерал-препозита, наричан понякога «черния папа», който се избира за цял живот. За Й. не е задължително да носят монашески дрехи и да посещават богослуженията. Понастоящем в света има повече от 34 хил. Й. Те печатат годишно 1320 издания на 50 езика с общ го-

дишен тираж 144 млн. екземпляра. Гл. орган на Й. е списанието «Чивилта католика». Център за подготовка на йезуитски кадри е Григорианският университет в Рим. Й. ръководят стотици колежи, 94 богословски и 59 светски висши учебни заведения. Под разпореждането на Й. се намират Библейският институт, Папският източен институт, радиото на Ватикана, 6640 мисионерски станции, стотици болници. Орденът на Й. притежава акции от предприятия и банки в много страни. Неговият капитал съставлява 5 млрд. долара.

ЙЕХОВИСТИ, свидетели на Йехова — религ. направление, възникнало в XIX в. в САЩ от средата на дребната буржоазия. Начало на дейността му положил кръжокът на «изследователите на Библията». През 1931 г. се образувало «Дружеството на свидетелите на Йехова». Последователите на Й. са повече от 2 млн., предимно в САЩ, Англия и Канада. През 20-те години на XX в. йеховизмът се разпространява от американски мисионери и в зап. области на Украйна и Белорусия. Структурата на организацията е теократична, строго централизирана, с безусловно подчиняване на ръководителите от страна на «възвещателите» — редовите вярващи. Президентът се почита като «наместник на Йехова на земята», властта му е неограничена. Щаб-квартирата е в Бруклин, предградие на Ню Йорк. За Й. е характерно активното мисионерство, публичното «засвидетелстване на истината»; издават списанията «Стражева кула», «Информатор» и др., използват радиопропагандата. Й. отричат много от онова, което признава ортодоксалното християнство (схващат своеобразно троицата, като смятат за главен неин член бога-отца, отричат *безсмъртието на душата,* вярата в *рая* и *ада* и т. н.). Като почитат Йехова, те разглеждат Исус Христос като изпълнител на неговата воля. Смятат се за избрани от Йехова, негови «свидетели», вярват във вечния живот за праведниците на обновената земя, а за специалните избраници на брой 144 хил. — вечен живот на небето, докато останалите хора ги чака близка гибел в бъдещата война между Христос и дявола — армагедон. Цялата история на обществото се разглежда като борба на Йехова с въстаналия против него сатана, изгонен от небето и възцарил се на Земята. В съответствие с това об-

ществото се дели на последователи на Йехова и привърженици на сатаната. Идеологията на йеховизма се отличава със своя крайно антиобществен характер. За сатанинско се обявява всичко прогресивно, даже борбата за мир. Й. се обявяват против светските държави, особено социалистическите, държавните закони и учреждения. В България няма секти на Й.

К

КААБЕ (араб. kabah от kab — куб) — мюсюлмански храм, «светиния», място за поклонение на вярващите. Намира се в гр. Мека, където е разположен «свещеният черен камък» на мохамеданите, които вярват, че бил паднал от небето. Често каабе се нарича и самият този камък, който според преданието бил почерниял от греховете на хората.

КАБАЛА (древ.-евр. — предание) — устно предаване на религиозни заповеди, получило разпространение сред привържениците на *юдеизма*. Получило развитие в анонимната книга «Зогар» («Сияние»), публикувана през XIII век. Крайъгълен камък на К. е учението за «енсофа» — безкрайно божество, лишено от каквито и да е определения. Наред с това «енсофът» според К. е активното начало на Вселената, а всички единични неща представляват изтичане или излъчване (еманация) на неговите сили. К. допуска преселване на душите. През XVI—XVIII в. К. се свежда до магии, символично тълкуване на текстове от *Стария завет*. Със своето мрачно и мистично съдържание К. отравя съзнанието на намиращите се под класовото иго хора.

КАЛЕНДАРИ РЕЛИГИОЗНИ. 1. Религ. системи на летоброене. Изходният момент на летоброенето в К. р. се свързва с датата на митичното сътворение на света или някакво друго събитие. Летоброения от «сътворението на света» понастоящем използват вярващите евреи и старообредците. Съвр. християнство води летоброенето от митичната дата на раждането на *Исус Христос* (предложено в 525 г. от римския монах Дионисий, който «пресметнал», че Христос се родил през 753 г. от основаването на Рим.) Мюсюлманският К. р. взема за първоначална дата на летоброенето бягството на Мохамед в Медина през 622 г. след н. е.

2. Календари с означаване на времето на религ. празници и съдържащи сведения за едни или други религ. и църк. събития, обреди и т. н. Известни са древногръц. и древнорим. К. р., в които се изреждат дните на празниците, жертвоприношенията. В 448 г. от н. е. бил съставен К. р., представляващ преход от езическите К. р. към християнските. Оттогава христ. К. р. се съставят регулярно във вид на списъци и сборници, съдържащи предания за светците и религ. празници, насрочени за определени дни от годината. Тези К. р. наричали светци, мартиролози, пролози, синаксари, минеи.

КАЛВИНИЗЪМ — разновидност на *протестантизма*, по името на основателя му Ж. Калвин (1509—1564). К. възниква през периода на *Реформацията* и отговаря на изискванията на зараждащата се буржоазия, бидейки религиозен израз на нейните интереси. Специфично за К. е признаването на догмата за абсолютното *предопределение*. Според този догмат човек още преди своето раждане е предопределен или «да се спаси», или «да загине». Като разкрива социалните корени на учението на Калвин, Фр. Енгелс изтъква, че то е «религиозен израз на факта, че в света на търговията и конкуренцията успехът или банкрутът не зависят от дейността или ловкостта на отделния човек, от обстоятелствата, които не зависят от него» (Съч. Т. 22, с. 298). Предопределеността на човека да се спаси се изразява в успешното извършване от него на делата си (ако работите вървят добре, човек е «избран», ако лошо — осъден). К. се обявил против скъпата и разкошна обредност на катол. култ. отстранил от църквата *олтарите, иконите, кръстовете* и *свещите*. Пасторите не обличали специални одежди. Богослужението се свежда главно до четене на *Библията* и пеене на псалми. От обредите запазили *кръщението* и *причастието*, които се схващат не като тайнства, а като символи. Ръководна роля в общините на калвинистите играят пасторите и проповедниците, които се избират от вярващите. Няколко общини образуват асоциация начело с презвитер, която се състои от пастори и проповедници. Над асоциациите стоят провинциални и национални *синоди* начело със суперинтендатти. Понастоящем К. съществува в три форми: реформатство, презвитерианство и конгрегационализъм. К. е разпро-

странен предимно в Швейцария, Холандия, Англия, Шотландия и ФРГ. Като защищава интересите на буржоазията, К. се стреми да примири хората с капиталистическия строй. Идеолозите на К. нерядко се изказват в духа на антикомунизма.

КАЛИМ — откуп, който според мюсюлманските обичаи годеникът или неговите родители са длъжни да дадат на родителите на годеницата. Обичаят да се дава откуп за годеница възниква през епохата на разложение на родово-племенните отношения и на упадък на ролята и авторитета на жената, оказала се постепенно в пълно подчинение на мъжа, негова собственост, а затова и предмет на покупко-продажба. К. е узаконен от шериата.

КАЛУГЕР (гръц. kalogeros «добър старец») — неженен православен (или католишки) духовник; монах, инок.

КАМБАНА ЦЪРКОВНА — принадлежност на християнския, синтоисткия и други култове. В православ. и католц. църква се използва като ритуално средство за призоваване на религиозните за участие в църков. служби и шествия. К. била известна като предмет на религиоз. култ дълго до появата на християнството. В древните култове звънът на камбаните и шумовете на различ. инструменти имали предназначение да изгонват «злите духове» («нечистата сила», «демоните» и пр.). Християнството усвоило представата за магич. сила на К., а от средата на IX в. я превръща в постоянен атрибут на църквата.

КАНОН (гръц. Kanon букв.— тояга, в преносен смисъл — предписание, правило). 1. Правило или догмат в областта на вероучението, организацията на църквата или религ. обреди; 2. Религ. книги, признати от църквата за «боговдъхновени», «непогрешими» и използвани в практиката на богослужението *(Стария завет* и *Новия завет)*; 3. Жанр на христ. тържествени песнопения.

КАНОНИЗАЦИЯ (гръц. — узаконявам) — зачисляване към лика на светиите в христ. църква.

КАПЕЛАН — в катол. църква — свещеник, служещ в капела (култово съоръжение за молитви, частни богослу-

жения и за запазване на религ. реликви; малък олтар, параклис, църквица), а също така клирик, поканен за помощник от енорийския свещеник, когато изпитва трудности при управлението на енорията. В англиканската църква К. наричат не само свещениците при капелите и помощниците на енорийските свещеници, но и проповедниците към домашните църкви. В лутеранската църква К. е помощник на проповедника. К. се наричат също така и военните свещеници.

КАПУЦИНИ (итал. cappuccio — островърха качулка, капишон) — членове на катол. монашески орден (клон на Францисканския), които носят дреха с качулка (капишон). Орденът е основан през XVI в. за борба с идеите на *Реформацията*. Наред с другите катол. монашески ордени К. се опитвали да спрат разпространението на свободомислието, като защищавали непоколебимия авторитет на катол. църква. Без да се спират пред употребата на най-крайни мерки, за да преградят пътя на разпространение на *ереста*, К. и до ден днешен служат на папството за пропагандиране на неговите идеи, за борба с другоячемислещите. Понастоящем орденът наброява около 13 хил. членове.

КАРМА (санскр. — деяние, възмездие) — най-важното понятие в учението на много от религиите на Индия за преселването на душите (прераждането, превъплъщението) — мистична сила, формираща ново раждане. В съответствие с учението за К. съвкупността от деяния на човека в предшествуващите и даденото прераждане определя автоматически неговата настояща съдба и формата на неговите бъдещи прераждания. При това се смята, че самите деяния са предопределени от закона на К. В *брахманизма* и *индуизма* К. се определя главно от спазването или неспазването на кастовите предписания, а в *будизма* — от следването или неследването на моралните изисквания, от заставането на пътя на спасението, посочен от Буда.

КАТЕХИЗИС (гръц. katechesis — обучение, наставление) — книга, съдържаща изложение на основите на вероучението в общодостъпна форма. Предназначен е за първоначално обучаване и изучаване на религията от

широките маси, съставен е във формата на въпроси и отговори. Всички страни на вероизповеданието, всички догматични положения са илюстрирани с подбрани текстове. С помощта на К. се разпространяват антинаучни, религ.-мистични представи за природата и обществото.

КАТОЛИЦИЗЪМ (гръц. katholikos, лат. catholicismus — вселенски, всеобщ) — едно от трите основни направления в *християнството*. Окончателното разделение на христ. църква на зап. (католическа) и източ. (православна) става през 1054 г.; фактически обаче то се извършва значително по-рано във връзка с различията в историческата съдба на Запада и Изтока. След разделението на църквите К. се оформя като вероучение и църковна организация. За източници на вероучението катол. църква счита Библията в латински превод («свещ. писание») и религиозната традиция («свещ. предание»), в която главно внимание е отделено на решенията на папите и тяхното тълкуване на религ. проблеми. Признаването на «свещ. предание» за един от източниците на вероучението дава възможност за приспособяване на К. към изменящите се социални условия. Вероучението на К. има редица особености, които го отличават от православието. В областта на религ. догматика, като признава троицата, К. по-иначе, отколкото православието тълкува, «че светият дух» изхожда и от бога-отец, и от бога-син. К. признава догмата за върховенството на римския папа над целия христ. свят. През XII в. приема догмата за непогрешимостта на папата. Като изтъква, че пътя на спасението вярващият може да намери само с помощта на църквата, К. отделя особено внимание на укрепването на църк. дисциплина и организация. Приспособил се към условията на буржоазното общество, К. се превръща в активна сила, защищаваща капитализма. Централизираната йерархическа организация на К., включваща върховни органи на църквата, клир, монашество, обединено в ордени, най-различни масови (благотворителни, младежки, женски, профсъюзни и др.) организации, разполагащи с големи средства, става важен елемент на съвр. буржоазен строй. Главна социална задача на К. в условията на капитализма е да освещава с авторитета на църквата бурж. собственост, капит. експлоатация, полит. строй на капит. общество. Като защищава

буржоазния строй, К. активно се обявява против револ. работ. движение, анатемосва марксизма, забранява на вярващите да четат марксистка литература под заплаха от отлъчване от църквата. Катол. църква организира катол. профсъюзи, а след това и катол. политически партии. С тяхна помощ църквата се стреми да насочи работническото движение в безопасно за капитализма русло. Катол. църква посреща враждебно Великата октомврийска социалистическа революция, след разгрома на интервентите и белогвардейците в СССР призовава неведнъж за «кръстоносен поход против болшевиките», развива дейност, враждебна на съветската държава, сътрудничи активно с фашистките режими на Мусолини и Хитлер. Понастоящем К., като отчита настъпилите в света изменения, провежда по-реалистична политика, обявява се против използването на сила при решаването на международните спорове, за сближаване с другите църкви и вероизповедания.

КВАКЕРИ (от англ. quake — друсане, треперене) — протестантска секта, възникнала в Англия през XVII век. Основател на сектата е занаятчията Дж. Фокс (1624—1691). Особеността на вероучението на К. се състои в твърдението, че истината на вярата се проявява не в едно или друго църк. учение, а в известен акт на «озаряване от светия дух», от «вътрешна светлина», което свидетелствува за вечното присъствие на Христос във всеки вярващ и сочи пътя към нравственото усъвършенствуване. «Свещеното писание» се смята за единствен и безусловен източник на вярата. Признаването на акта на «озарението» за висша проява на вярата е причина К. да се откажат от външната обредност. В помещенията, където те се молят, няма никакви религ. атрибути — олтари, икони. К. отричат необходимостта от духовенство, като считат проповедта за свободен израз на «озарението» на всеки член на общината; провъзгласяват равенство за всички членове, спазват принципа за изборност на ръководството. Вярата в постоянното усъвършенствуване и развитие на духовната природа на човека налага отпечатък върху моралните принципи, които включват изискванията за безусловна честност в отношенията им един към друг, задължителен труд, строго спазване на брачните отношения, уважение към старшите и др. В моралните поучения на К. се про-

следяват аскетични мотиви. Проповедта на К. носи ярко изразен пацифистки характер; широко се практикува благотворителността. Социалните поучения на К. нерядко съвпадат с идеите на социал-реформизма и на практика се свеждат до твърдението, че е възможно социалните конфликти да бъдат решени с мирни средства, с помощта на «вечните истини на евангелието». Понастоящем общини на К. има в Англия, САЩ, Канада, страните от Източ. Африка с около 200 хил. привърженици.

КЛЕПАЛО — вж. *Камбана.*

КЛЕРИКАЛИЗЪМ (лат. clericalis — църковен) обществено-полит. течение в буржоазните страни, което се бори за засилване ролята на църквата в полит. и духовния живот на обществото. К. е характерен за всички етапи от развитието на класовото антагонистично общество. Като една от формите на оправдание и защита на експлоататорския строй, К. е взет на въоръжение от най-реакционните сили на капит. общество. Като се стремят да разпространят влиянието си сред масите, да ги тласнат на религ. идеал. мирогледни позиции, да ги откъснат от революционната борба, клерикалите създават различни обществени организации, обединения и др. Както се отбелязва в Програмата на КПСС, К. придобива «все по-нарастващо значение в политическия и идеологическия арсенал на империализма. . . Той не се ограничава с използването на църквата и нейния разклонен апарат. Той разполага сега със свои крупни политически партии, намиращи се на власт в много капиталистически страни. Като създава свои профсъюзни, младежки, женски и други организации, клерикализмът внася разкол в редовете на работническата класа, в редовете на трудещите се.» К. има значително влияние в Испания, Италия, ФРГ, Португалия и др. страни. Борбата с различните форми на проявление на К. е насъщна задача на комун. и работ. партии.

КЛЕРИКАЛЕН АНТИКОМУНИЗЪМ — понятие, отразяващо ролята на религията и църквата в идеологията и политиката на антикомунизма — гл. идейно-полит. оръжие на международния империализъм. Бурж. идеология използва широко религията за оправдание и защита на

капит. строй, за обосноваване на новите идеологически митове, които имат за цел да прикрият истинските домогвания на империализма. Предприемат се опити от религ. позиции да се «опровергае» научният комунизъм, да се покаже неговата несъстоятелност. Наред с това в антикомунистическата дейност се използват различни запад. религ. центрове, които водят подривна дейност против соц. страни (*Ватикана,* дружеството «Свидетели на Йехова», карловацката църква и др.). К. а. е тясно свързан с антисъветизма, който е негова съставна част. Като изпълняват «социалната поръчка» на империализма, клерикалите отделят значително внимание на масовата пропаганда. Те издават голямо количество литература, периодични издания, които по различни пътища разпространяват в соц. страни, водят активна радиопропаганда. Понастоящем клерикална радиопропаганда се води срещу СССР на различните езици на неговите народи. Религиозните радиоцентрали — «Монте Карло» (Милано), «Гласът на Анд» (Еквадор), «Гласът на дружбата» (Манила), Радио Ватикана и др. — се стремят да оказват постоянно идеологическо въздействие върху вярващите, да неутрализират влиянието на марксистко-ленинската идеология върху тях. Те прибягват до фалшифициране на положението на религията и църквата в соц. страни, извращават марксизма-ленинизма, представят в лъжлива светлина теорията и практиката на научния атеизъм. К. а. се проявява в различни форми, обновява своите методи. Особено значение в идейно-полит. арсенал на империализма той придобива през периода на общата криза на капиталистическата система. Това изисква постоянна бдителност от народите, решителна борба с всякакви прояви на антикомунизма, действуващ под прикритието на религията.

КЛИР — корпорация на служителите на църквата. За разлика от *миряните* клириците притежават особен статут в структурата на църквата и изпълняват редица специфични функции. Позициите и ролите в самия К. са разпределени според йерархическия принцип. К. се състои от свещенослужители и църковнослужители. Свещенослужителите имат духовен сан: счита се, че им е присъща *благодатта на свещенството.* Според христ. традиция институцията на свещенството е установена уж от Христос чрез

дейността на апостолите. От това време в църквата действува принципът на «апостолското приемство», според който свойството свещенство, получено от първите свещенослужители от самите апостоли, се предава от едно поколение на друго посредством *ръкополагане*. Свещенослужителите са разделени по степени: низшата степен образуват дяконите, средната — презвитерите (свещениците), висшата — епископите. Католицизмът притежава още една степен — примат, която е достояние само на папата. Степените на свой ред имат градации (сред дяконите православието различава: дякон, протодякон, архидякон, йеродякон и т. н.; сред презвитерите — презвитер, протопрезвитер; сред епископите — епископ, архиепископ, митрополит, патриарх и т. н. Съответни градации на степените имат място и в други църкви). Към функциите на свещенослужителите се отнасят: извършване на *тайнствата* и богослуженията, проповядване на вероучението (учителствуване), ръководене на религ.-нравствения живот на миряните. Църковнослужителите не притежават духовен сан. Към тях се отнасят псалтите, клисарите, четците, в чиито функции влиза оказването на помощ на свещенослужителите по време на богослуженията и тайнствата. Отношенията между клириците носят изключително авторитарен характер. От низшите чинове се изисква сляпо подчиняване на висшите. Колкото е по-високо мястото в йерархията на степените и градациите, което заема свещенослужителят, толкова по-големи права и пълномощия има.

КЛИСАР (гръц.) — църковен слуга.

КОМКА — вж. *Причастие църковно*.

КОНГРЕГАЦИИ (лат. congregatio — обединение, съюз) — постоянни комисии от кардинали, разпореждащи се с найважните работи по управлението на катол. църква, ръководни органи на *Ватикана*. Начело на К. стоят назначени от папата префекти или самият римски папа. Освен кардиналите в състава на К. влизат секретари, съветници. Учредяването, разпускането на К. или внасянето на изменения се извършват от папата. По-голямата част от К. са създадени през XVI век. Първата реформа на К. била осъ-

ществена при папа Бенедикт XIV. К. в католицизма наричат също така и съюзите на манастирите, религиозните обединения («братствата»), създавани за разпространение на християнството, благотворителна дейност, борба с ересите.

КОНГРЕГАЦИОНАЛИСТИ — радикална разновидност на *калвинизма,* възникнала в Англия през втората половина на XVI век. К. се обявяват за автономия, независимост на местните общини, за изборност на ръководителите, за приемане и изключване на членове от общината. К. отричат църк. йерархия, духовенството като особено съсловие, като признават Христос за свой глава. В периода на англ. революция К. създават религ.-полит. групировка на индепендентите (независимите), обединявайки в своите редици дребната и средната буржоазия, влизат в армията на Кромвел. К. са сред първите преселници в Америка, където основават свои общини, отличаващи се с нетърпимост и фанатизъм спрямо другояче мислещите (баптисти, квакери). Засилилият се процес на централизация на общините довежда в края на XIX в. до образуването на Международния съюз на конгрегационалистките църкви (1891 г.). Понастоящем членовете на общините, съществуващи в Англия и САЩ, наброяват около 2 млн. души. К. подкрепят *екуменическото движение.*

КОНКЛАВ (лат. con-clave — под ключ) — събрание на кардиналската колегия за избиране на римския папа. Заседава затворена «под ключ», по-точно зазидана в Сикстинската капела. Този обичай е въведен още през средните векове, за да се заставят кардиналите да изберат по-скоро папата. Сега в него участват кардинали не по-възрастни от 80 години. Броят на участвуващите в конклава кардинали не трябва да превишава 120 души.

КОНКОРДАТ (лат. concordia — съгласие) — договор между правителството на коя да е държава с римския папа, в който се формулират основните принципи на съществуването и дейността на катол. църква на територията на дадената страна. В епохата на средновековието конкордатите отразявали стремежа на светските феодали да ограничат прекалените домогвания на римските първосвеще-

ници (Вормски, 1122 г., Болонски, 1516 г., и др.). Дошлата на власт буржоазия използва К. за укрепване на своето господство: на катол. църква се предоставя широко поле за борба против револ. движение. Във връзка с общата криза на капитализма и засилването на револ. движение числото на К. значително нараства. Понастоящем много от К., сключени през 20—40 години на нашия век, или са загубили своето значение, или са скъсани в резултат на победата на соц. революции в редица европейски страни.

КОНТРАРЕФОРМАЦИЯ — движение на реак. феодални сили в Зап. Европа начело с катол. църква през XVI—XVII в. против *Реформацията*. К. е опит да се преустанови разлагането на феодалния строй, да се запази влиянието на католицизма в европ. страни, разклатено по време на Реформацията. За тази цел била проведена реформа на папската курия (органите на управление на катол. църква), реорганизирана *инквизицията,* за борба с ересите бил създаден орденът на *йезуитите,* за укрепване на папската власт били приети редица постановления на Тридентския събор (1545—1563 г.): признаване на безусловния авторитет на решенията на папата по въпросите на вярата, въвеждане на строга църк. цензура, на *индекса на забранени книги* и т. н. Едновременно с това папството се стремяло да разпространи католицизма отвъд пределите на Зап. Европа (през 1596 г. се подписва Брестката уния с православните йерарси на Западна Украйна, за ръководене на мисионерството се образува Конгрегацията по пропаганда на вярата). К. укрепила в известна степен положението на католицизма.

КОНФИРМАЦИЯ (лат. confirmatio — укрепване, заздравяване) — *тайнството миропомазване* (миросване) при католиците. К. за разлика от православния обред на миропомазване се извършва не едновременно с *кръщението,* а при навършване на 7—12-годишна възраст. Осъществява се от епископ в тържествена обстановка, с което се цели да се въздейства върху въображението на децата и по този начин да се съдейства за укрепване на религиозното чувство и на духа на покорност пред църквата. Протестантизмът не признава тайнството миропомазване. Тук

К. има смисъла на приемане на «светите тайни» от встъпващите в живота млади хора (14—16 години).

КОНФУЦИАНСТВО — филос.-етическо учение на мислителя от древен Китай Конфуций (Кун-дзъ, 551—479 г. преди н. е.) и неговите последователи, превърнало се към началото на н. е. в религия. Източник на К. е «Лун-юй» («Беседи и съждения»), написани от последователите на Конфуций (VI в. преди н. е.). К. отразява възгледите и интересите на феодалното чиновничество, стремящо се да предпази обществото от социалните трусове. Цел на К. е да възпита народа в дух на уважение спрямо съществуващите порядки. Съгласно с К. в обществото действува законът «жен», спуснат от небето. За усвояването на този закон човекът трябва да спазва «ли» — нормите на обществено поведение, традиционните обреди, да постъпва според своето обществено положение: «Царят трябва да е цар, поданикът — поданик, бащата — баща, синът — син.» К. оправдава властта на «благородните» над обикновения народ. С превръщането на К. в религия самият Конфуций бил обожествен. К. се отличава от много от религиите с липса на жречество, мистични елементи и се свежда до строго изпълняване на предписаните обреди. Основно съдържание на култа на К., формирало се още преди К., е почитането на прародителите, прадедите: всяко семейство, род има свой храм, където се намират символизиращите прадедите таблички «чжу», пред които се слагат жертвоприношенията и се извършват обредите. К. с неговото учение за ненакърнимото постоянство на порядъка, за разделението на хората на висши и низши по волята на небето се използвало от господствуващите класи в Китай.

КОРАН (араб. куран — четене) — «свещената» книга на мюсюлманите, която, както твърди ислямското духовенство, е «боговдъхновена», т. е. продиктувана от самия *Аллах,* и следователно съдържа вечни истини, задължителни за всички вярващи. Според мюсюлм. представи оригиналът на К. се пази над престола на Аллах. В действителност, както и «свещените» книги на другите религии, К. има земен произход. Неговите текстове са написани от различни лица в продължение на дълго време. За това свидетелствува техният стилистичен и лексичен анализ.

К. е написан на арабски език и съдържа 114 глави (сури). В тях са отразени мюсюлм. представи за Вселената: многобройни предсказвания за бъдещето на човечеството — *страшния съд*, възкръсването на мъртвите, «посмъртната награда» и т. н.; различни предписания, засягащи поведението на вярващите, обществените и семейните отношения; древни митове и предания. К. провъзгласява социални принципи, освещаващи експлоататорския строй, несправедливите обществени порядки. Съдържащите се в него нравствени предписания са пронизани от духа на индивидуализма, характерен за обществото, основаващо се на частната собственост. Предписанията, отнасящи се до семейните отношения, се основават върху представите за неравноправното, подчинено положение на жената, която се третира като низше същество в сравнение с мъжа. В К. има много заимствувания от *Библията*, от христ. митологическа литература. В него се срещат старозаветни и новозаветни персонажи. В това няма нищо удивително, ако се има предвид, че К. се е създавал през VII—VIII в., когато вече били формулирани основните принципи на христ. догматика и била създадена христ. църква. В продължение на много векове К. служи като средство за духовно упойване на вярващите мюсюлмани. И до ден днешен той играе тази роля за онези привърженици на исляма, които вярват в неговата божественост и черпят от него «ръководни правила на живота».

КОРЕНИ НА РЕЛИГИЯТА — вж. 1. *Гносеологически корени на религията* и 2. *Социални корени на религията*.

КОСМОГОНИЯ (гръц. kosmos — Вселена, свят и gonеia — раждане) — наука за възникването и развитието на небесните тела и системи. К. се подразделя на две големи области: 1) *планетна К.*, която изучава произхода и развитието на планетите и планетните системи; 2) *звездна К.*, занимаваща се с изучаването на звездните системи, звездите, мъглявините. Началото на научната К. датира от втората половина на XVIII в., когато ръководни принципи на физиката стават Нютоновите закони на динамиката. Като се опират на закона за световното привличане, И. Кант през 1755 г. («Всеобща естествена история и теория на небето») и П. Лаплас през 1796 г. («Изложение на си-

стемата на света») предлагат две самостоятелни хипотези за произхода на слънчевата система. Въпреки наличието на различия в тези две хипотези, и двете в своята основа изхождат от естественонаучни закони и обясняват произхода на слънчевата система с механичните сили на привличане и отблъскване. Двамата учени в своите трудове се обявяват против теолог. възгледи и отхвърлят мнението за участие в сътворяването на света на свръхестествена, божествена сила. Хипотезите на И. Кант и П. Лаплас първи нанасят най-силен удар на теолог. концепции за божественото сътворение на света, за «първия тласък», за неизменчивостта на «сътворената» природа. Тъй като космог. теории и хипотези включват фундаментални проблеми, като проблемите за начало и еволюция на небесните тела, то и досега в областта на К. продължава борбата на материализма с религ. мироглед. Съвр. постижения на физическите и астрономическите науки позволяват още сега да бъдат създадени достатъчно обосновани хипотези за възникването и развитието на космическите образувания. Голям принос в К. направиха съветските учени — трудовете на О. Ю. Шмидт, В. А. Амбарцумян, В. Г. Фесенков и др. По-нататъшните изследвания в областта на К. ще позволят да се решат сложните проблеми за произхода и развитието на Вселената.

КОСМОЛОГИЯ (гръц. Kosmos — Вселена, свят и logos — учение, понятие) — наука за безкрайната Вселена като единно свързано цяло. К. като наука води своето начало от откритията на Н. Коперник, Дж. Бруно, които показаха, че планетата Земя е само една от планетите на слънчевата система, а не е център на света, и че Вселената е вечна и безкрайна. След откриването от И. Нютон през втората половина на XVII в. на механичните закони на динамиката на основата на последните възниква класическата (нютоновската) К., според която Вселената е безкрайна маса от материя, чиито отделни части са свързани от силите на привличането. Този модел на Вселената опровергава религ. митове за сътворяването на Вселената от бога. С течението на времето обаче класическата К. се сблъска с редица проблеми, чието обяснение излизаше извън нейните рамки — гравитационния и фотометрически парадокси, «топлинната смърт» на Вселената. Едва

създаването на релативистката К., която изхожда от общата теория на относителността на А. Айнщайн, разреши възникналите трудности. Тя преразгледа представата на класическата К. за Вселената като механична система, безгранична в пространството, безкрайна във времето и намираща се в неизменно статично състояние. Същността на съвременното схващане за единството и развитието на света се състои в това, че всеки етап в развитието на материалния свят има свои собствени необходими закономерности. Понятието за безкрайността на материята и нейните пространствено-времеви форми не е нищо друго освен преход на едни крайни състояния на материята в други състояния. Такова разбиране за безкрайността на материалния свят не оставя място за съществуването на свръхестествен свят, намиращ се отвъд пределите на материалното. Прогресивните учени от цял свят, отхвърляйки спекулациите на идеализма и религията, разглеждат релативистката К. като важен етап в учението за Вселената, която е безкрайна във времето и пространството, единна в своята материалност и не се нуждае за своето съществуване от никакви богове.

КРЕАЦИОНИЗЪМ (от лат. creatio — създаване) — религ.-идеал. учение за божественото сътворяване на света, на живата и неживата природа. Изложеното в *Стария завет* във вид на мит за сътворяването на всичко съществуващо от бога в продължение на шест дена е възприето от християнството. «Отците на църквата», особено Августин, отделяли голямо внимание на обосноваването на идеята за сътворяването на света от нищо, защото тя служи за основа на христ. представи за нищожността и тленността на земния живот. К. в продължение на редица векове забавял развитието на естествените науки, по-специално на биологията и космологията. В биологията К. отстояват К. Линей, Ж. Кювие, д'Орбини, което доведе до антиеволюционното учение за неизменчивостта на видовете. През XIX—XX в. К. влезе в противоречие с данните на естествените науки. Така напр. еволюционната теория на Ч. Дарвин нанесе удар по К. в биологията. Трудовете на съветските и други учени в областта на космологията са убедително опровержение на К. Съвр. фидеизъм се опитва да обоснове К. чрез фалшифициране на отделни данни на

науката, по-специално с явлението на «червеното разсейване» в спектрите на далечните галактики.

КРИПТА (гръц. krypte) — у древ. гърци и римляни — изсечен в скала подземен вход със сводове. Първите християни наричали К. килията, където извършвали своето богослужение или погребвали мъртвите. К. е и подземна църква или помещение под олтара на храма, където се пазят мощи.

К. се нарича и подземното помещение на храма-паметник «Ал. Невски» в София, където се съхраняват и показват стари икони и други предмети на култа, свързани с изкуството.

КРЪСТ — христ. символ и предмет на култа в много религии, на който се приписват свръхестествени магически свойства. Формата на кръста била създадена през древността по аналогия вероятно с разположението на две пръчки при добиването на огън чрез триене, което е имало огромно значение в живота на първобитните хора. Почитането на К. получава разпространение в древ. религ. вярвания. От политеистичните религии К. преминава в монотеистичните. Будистите украсяват К. с «отпечатъци от краката на Буда» и изобразяват К. върху своите амулети. Християнството също възприема символа на К. и го свързва с разпъването на К. на Исус Христос, който уж пострадал заради човешките грехове. К. като свещен символ се признава от *православието, католицизма, лутеранството*. Някои христ. направления не признават свещеността на К., например баптистите, адвентистите и редица други протестантски вероизповедания. Култът на К. в христ. църкви служи като едно от средствата за внушаване на вярващите да следват примера на Христос, отнесъл търпеливо своя К. на Голгота, приел смирено стоварилите се върху него изпитания.

КРЪСТОНОСНИ ПОХОДИ — грабителски походи на западноевроп. феодали, предприемани през XI—XIII в. по инициатива и при активното участие на катол църква. Под религ. лозунг за «освобождаване на гроба господен от властта на неверните» били организирани осем К. п. в Близкия Изток, в резултат на които били създадени ня-

колко държави на кръстоносци. К. п. се съпровождали с грабежи и унищожаване на местното население. Към XII—XIII в. се отнасят К. п. на немските феодали против славянските и др. народи от Прибалтика, завършили създаването на два ордена — Ливонския и Тевтонския. Опитите на немските рицари да подчинят руските земи са завършили с поражение за Тевтонския орден през 1242 г. (Леденото сражение). Под флага на К. п. катол. църква предприела през XIII—XV в. наказателни експедиции против еретиците (Албигойските войни, Хуситските войни и др.). К. п. разширили значително влиянието на катол. църква по новите земи, донесли и огромни богатства. След Великата октомврийска социалистическа революция Ватиканът, изразявайки интересите на най-реакционните империалистически кръгове, неединократно призовавал към К. п. против СССР.

КРЪЩЕНИЕ — христ. тайнство, изразяващо приемането на човека в лоното на църквата и извършвано чрез потапяне във вода, поръсване с вода и т. н. Използването на водата като очистително средство идва още от древно време. Водни очистителни процедури се извършват в религиите на Египет, Асирия, Вавилон, Палестина. Обредът К. в християнството не се оформя веднага, а е, както изтъква Енгелс, «институция от втория период на християнството» (Съч. Т. 22, с. 474). През първите векове християните били кръщавани колективно и К. се допускало само за възрастните, способни да «осъзнаят» този «божествен» акт на посветяване в нова религия. В протестантските религии и досега кръщават само възрастните. Обичаят да се кръщават децата възникнал значително покъсно. Съществуват различия в процедурата на К. в различните църкви: в правосл. църква детето го потапят три пъти, католиците се ограничават само с поливане на малко вода по главата на новороденото, англиканците поръсват с вода тялото. Въпреки своеобразното схващане за К. в различните църкви, К. навсякъде преследва една и съща цел — приобщаването на човека към религ. вяра, възпитаване у него на покорност, на сляпо подчинение на служителите на култа. К., както и останалите тайнства в религията, служи като средство за духовно поробване на

хората, да им се внуши мисълта за слабостта, безсилието и нищожността на човека пред всемогъщия бог.

КРЪЩЕНИЕ ГОСПОДНЕ — един от *дванадесетте* празника на христ. църква. Установен в чест на митическото кръщение на Исус Христос в река Йордан от пророка Йоан. Празнува се на 6 (19) януари. Празникът К. г. носи и друго название — Богоявление, в чест на това, че бог по време на кръщението уж наблюдавал от небето, а богдух свети слязъл от небето като гълъб. За да придадат особена тържественост на празника, църквата устройва церемония по освещаването на водата (на реката и в храмовете). Празникът К. г. се използва от служителите на култа за укрепване на религ. вяра.

КУЛТ РЕЛИГИОЗЕН (лат. cultus — грижа, почитание) — съвкупност от религ. действия, свързани с отношението към свръхестественото. Съдържанието на култовата дейност се определя от представите за свръхестественото, за неговите функции в света, за характера на отношението му към човека и на човека към него и т. н. Култовата дейност носи илюзорно-практически характер. Съществуват две основни разновидности на К. р. — магията и умилостивителният култ. Възникнала в първобит. общество, магията впоследствие става елемент на всички религии в кл. общество. Умилостивителният култ е насочен към духа или бога. Към средствата на К. р. се отнасят храмовете (молитвените домове), религ. изкуство, кръстът, църк. съдове и принадлежности, свещеническите дрехи и т. н. Към елементарните култови актове се отнасят поклоните, коленичeнето, кръстното знамение и др. По-сложни култови актове са обредите, богослуженията, празниците. К. р. се намира в тясно взаимодействие с другите елементи на религията, способствува за укрепването на религиозността на хората, за заздравяване връзката на вярващите с църквата.

КУМИР религиозен — статуя или образ на езическо божество; идол. прен. Нещо, което човек боготвори и на което се покланя.

КУМРАНСКИ РЪКОПИСИ — условно название (по мястото на намиране) на древ. ръкописи, намерени на севе-

розап. крайбрежие на Мъртво море в пещерите Вади-Кумран, Вади-Мурабаат, Айн-Фашхи и Масади. Първите ръкописи били намерени през 1947 г. в една от пещерите на Кумран. Впоследствие археолозите изследвали в района на Кумран 200 пещери, в 11 от тях намират около 40 хил. с различна величина фрагменти на ръкописи, написани предимно на древноевр. и арменски език; остатъци от древна ръкописна библиотека, наброяваща около 600 книги, от които само 11 са се запазили почти напълно. Засега са издадени само част от К. р. Науката е установила, че като се почне от II в. преди н. е. до първата третина на II в. след н. е. в Кумран е живяла юдейска секта, най-вероятно от есеии, на която е принадлежала посочената библиотека. По своето съдържание К. р. се подразделят на библейски книги (две версии на книгата на Исайя, книги на Йов, Езекиил, Левит, Псалми), съчинения на самата секта (Устав, Войната на синовете на светлината със синовете на тъмнината, Химни, Коментари към книгите на Авакум, Наум, Осия и др.) и делови документи (писма на ръководителя на въстанието срещу Рим през 132—135 г. Бар-Кохби, негови записки и др.). Изучаването на К. р. дава възможност да се изследва еволюцията на текстовете и идеите на Стария завет и историята на неговото канонизиране, организацията и бита на сектата, представляваща междинно звено между юдеизма и ранното християнство. К. р. съдържат богат материал за социал. и религ. история на Юдея от II в. преди н. е. до I в. след н. е. Те са пронизани от месиански и есхатологически идеи, изразяващи отчаянието на народните маси на Юдея в борбата им за преустрояване на света на справедливи начала, вярата в идването на посланик от бога за наказване на нечестивите и спасяване на праведните. В съчиненията на кумраните голямо внимание е отделено на «учителя по праведност», божи избраник, който уж бил преследван от нечестив жрец. Безспорно е, че евангелският Исус има родствени черти с кумранския «учител по праведност» и че вярванията на кумраните са станали един от многото източници на мита за Исус Христос. Несъмнено е и това, че идеите на кумраните са оказали влияние върху формирането на социал., етич. и религ. възгледи на авторите на Новия завет.

КУРИЯ РИМСКА — съвкупност от административните и съдебните органи, а също така и лицата във Ватикана, чрез които се осъществява управлението на католическата църква.

КЮРЕ (френ. curé) — католически енорийски свещеник.

Л

ЛАВРА — голям православен мъжки манастир с привилегии; манастир, а също така малко монашеско общежитие (за 2—5 души), което е в зависимост от голям манастир. Така например Зографският манастир има няколко такива лаври.

ЛАЗАРОВДЕН — денят в събота преди Връбница. На Л. се събират момичета, наречени лазарки, които, пременени и нагиздени, обхождат къщите, пеят весели пролетни народни песни и благославят.

ЛАИЦИЗАЦИЯ — вж. *Секуларизация.*

ЛАМА (тибетск. — висш, небесен) — будистки монах в Монголия, Бурятия, Тува, Тибет. При калмиците титлата Л. се присвоява само на главата на духовенството. В *ламаизма* Л. се смята за представител на *Буда* на земята. В кл. общество Л. винаги стоят в защита на интересите на експлоататорските класи, пречат на социалния и културния прогрес на народите. Понастоящем броят на Л. значително е намален.

ЛАМАИЗЪМ — едно от основните направления в *будизма,* появило се в средновековен Тибет в резултат от проникването на махаяна и тантризма и смесването им с религията на тибетците бонпо (вид шаманизъм). В края на XVI в. Л. се разпространява сред монголците, а от XVII в. проникнал на територията на Русия, където намира последователи сред бурятите, тувинците и калмиците. Без да се отличава в основните догмати на другите направления в будизма, Л. придава особено значение на «спасяването» на вярващите от *ламите,* без помощта на които обикновените редови вярващи уж не биха могли да получат прилично прераждане, да влязат в рая, да достигнат *нир-*

вана. За Л. е характерно пищно богослужение в дацаните (ламаиски манастири), безбройно число битови обреди, магически прийоми и заклинания, насочени срещу злите духове, и наличие на огромен брой духовенство, паразитиращо за сметка на населението и свързано тясно с него (старшият син в семейството става като правило лама). За глава на добродетел Л. смята безпрекословното покорство пред ламата и властта (бурятските лами обявили на времето руската императрица Екатерина II, а с нея и всички руски царе за земно въплъщение на богинята Цаган-Дара-ехе). Като основа на морала служи учението за «10-те черни гряха» и «10-те бели добродетели». Л. е «механизирал» молитвата — въртенето на напълнени с молитвени текстове и свещ. литература барабани от най-различна величина заменя многократното произнасяне на молитви и заклинания. Л. винаги е бил верен помощник на експлоататорските класи в укрепването на тяхното господство, като отвлича вярващите от борбата с обещания за задгробна отплата. Л. и в съвр. условия запазва своята реакционност, като пречи за утвърждаването в съзнанието на хората на научен мироглед, като насажда у вярващите остарели представи.

ЛЕВИТ — служител на храм, жрец в древноюдейската религия. Л. се нарича и третата книга на Мойсеевото Петокнижие.

ЛИТУРГИКА — една от богословските дисциплини. Влиза в състава на практическото богословие и се преподава в духовните учебни заведения. Л. изучава реда за провеждане на христ. богослужения, както и богослужението изобщо: неговите «теоретични» основи, историята на възникване и развитие, съставните части (*тайнствата, молитвите, песнопенията* и т. н.).

ЛИТУРГИЯ (гръц. lietourgia — богослужение) — главно христ. богослужение, по време на което се извършва тайнството *причастие* (причестяване). В състава на Л. влизат молитвите, пеенето на духовни песни, четенето на свещ. писание, църк.-религ. проповеди и други обредни действия. Религ. идеолози твърдят, че Л. е наложена от самия Исус Христос на тайната вечеря, а първите Л. са

съставени от апостолите Яков и Марко, и че Л. способствува за духовното възраждане на човека, съединява го с бога, донася до всеки молещ се «живия и увличащ със себе си образ на светостта». В действителност обаче Л. има напълно естествена, земна основа, нейното възникване е обусловено от потребностите на религията и църквата. Тя е едно от ефективните средства за религиозно въздействие върху вярващите. В процеса на Л. на енорнашите се внушават различни религ. идеи, върху тях се оказва религ. въздействие.

ЛОГОС (гръц. logos — слово, мисъл, разум, закон) — термин на античната философия, употребяван за обозначаване на всеобщия закон, основата на света. В такъв именно смисъл Л. се разглежда напр. във философията на Хераклит. У Аристотел под Л. се разбира понятието, разумът, при стоиците Л. придобива религ. характер, приписва му се значение на божествен закон. В идеалистическата философия на Филон Александрийски Л. се открoява като съвкупност от идеи, съзидателна сила, посредничеща между бога и сътворения свят, между бога и хората. Това схващане за Л. влиза и в християнството.

ЛУРД — неголям град във Франция, който в продължение на повече от столетие е един от центровете на поклонничество на католиците. Използва се от катол. църква за религ. влияние върху вярващите. В основата на лурдското «чудо» са залегнали «явяванията» на Богородица пред 14-годишната Бернадета Субира, които уж са имали място през 1858 година. Оттогава изворите, където се «явявала» Дева Мария, се смятат за «свещени». Църквата широко ги рекламира, като разпространява слухове за чудодейната изцелителна сила на тези извори, което привлича в Л. много болни, сакати хора, надяващи се на «чудесно изцеление». Това дава възможност на църковниците да използват Л. не само за религ. пропаганда, но и за получаване на големи доходи. Предприемаческата дейност на катол. духовенство е разобличена в романа на Емил Зола «Лурд».

ЛЮБОВ КЪМ БЛИЖНИЯ — христ. заповед, на чието разпространение църквата отделя голямо внимание. Про

повядването на Л. към б. не е лишено от външна привлекателност и затова се използва широко от църквата за пропаганда на религията. Същността на Л. към б. може да бъде разбрана само тогава, когато тя се разглежда в контекста на цялото христ. вероучение и в нейното практическо прилагане. Тогава се установява, че Л. към б. е изцяло егоистична и антихуманна. Оказва се, че трябва да обичаш ближния не от чувство за солидарност, не от това, че желаеш на човека доброто не заради самия него, а за да постигнеш лично *спасение*. Над заповедта за Л. към б. стои заповедта за любов към бога, която се смята за «първа и най-голяма заповед». Евангелският Христос учи: «Който люби баща или майка повече от мене, не е достоен за мене; и който люби син или дъщеря повече от мене, не е достоен за мене» (Мат., 10, 37). Христ. проповедници и досега дават като образец за любов към бога готовността на Аврам да принесе в жертва на бога своя син Исак. В името на любовта към бога църквата изисква смирено да се понасят страданията, да се обичат онези, които носят тези страдания, да се обичат враговете ни. Проповедта Л. към б. в кл. антагонистично общество е не само лицемерна, но и антисоциална и антихуманна, защото помага на потисниците да държат трудещите се маси в покорство, защото оправдава и заздравява експлоататорския строй. В соц. общество тя е препятствие за разпространяване сред вярващите нормите на комунистическия морал.

ЛУТЕРАНСТВО — едно от гл. направления в *протестантизма,* възникнало по време на *Реформацията* в Германия през XVI в. Разпространено е в Германия, Скандинавските страни, Северна Америка и други страни. Началото на Л. се полага от витенбергския монах Мартин Лутер (1483—1546), обнародвал през 1517 г. 95 тезиса, насочени против продажбата на индулгенции в катол. църква. Лутер формулира принципа «оправдание чрез вяра», според който *спасението* се достига не с помощта на църквата, не чрез «добри дела», а само чрез лична вяра. В основата на лутеранското вероучение са залегнали *Библията,* «Книгата на съгласието», състояща се от «Аухсбургско вероизповедание» и «Апология», написани от помощника и последователя на Лутер Ф. Меланхтон (1497—1560), «Големия»

и «Малкия» катехизис и някои други богосл. съчинения. Вече в самото название «лутеранска евангелска църква» се изтъква, че тя се ръководи от евангелието и апостолските послания. Изразявайки буржоазното изискване за «евтина църква», Л. отхвърля пищния катол. култ, като опростява до крайност обредността. От христ. *тайнства* са оставени само две: *кръщение* и *причастие*. Последните се схващат своеобразно: катол. учение за реалното превръщане на хляба и виното в тяло и кръв на Христос се заменя с твърдението, че тялото и кръвта на Христос присъствуват по някакъв тайнствен начин в причастието. Лутеранската църква допуска разводите и повторното встъпване в брак, тъй като бракът не се смята за тайнство. Основно внимание се отделя на идеята за «греховността на всички хора». Според Л. човешката природа е развалена от първородния грях и затова хората сами по себе си са способни само да вършат зло и зависят изцяло от божието милосърдие. В съвр. Л. по този въпрос съществуват разногласия — ортодоксите се придържат строго към догмата за греховността, докато либералите отричат всеобщата греховност. Църквата е изградена своеобразно: пасторите биват канени от общината, но общината не може да ги отстрани, да ги смени. Общините са подчинени на епископите и църковните съвети, чиито членове се избират сред духовните лица и миряните. В Скандинавските страни лутеранските църкви са държавни, епископите се назначават от светските власти. Понастоящем лутеранските църкви са най-големите в протестантизма: общият брой на лутераните сега е около 75 млн., от тях около 53 млн. влизат в Лутеранската световна федерация, основана през 1947 г. в Лунд (Швеция). Към 1970 г. Лутеранската световна федерация брои 78 църкви.

М

МАГ (перс. магуш) — древиоперсийски, мидийски или халдейски жрец. В елинистическия период М. започнали да наричат вълшебниците, гадателите, астролозите. Тази традиция се е запазила и днес.

МАГИЯ — съвкупност от обреди и действия, свързани с вярването във възможността да се въздействува върху въображаеми тайнствени сили и с тяхна помощ — и върху окръжаващата действителност. М. е съставна част на всички съвр. религии. Отживелици от магич. обреди има и в християнството (причастието, миропомазването, молитвата и пр.). Магич. прийоми се различават по степента на сложност, общата насоченост, начина на действие и целевото предназначение.

По степен на сложност се различават: 1) индивидуално магич. действие; 2) индивидуален или групов магич. обред; 3) колективна магич. церемония.

По целево предназначение М. се подразделят на следните видове: 1) вредоносна (черна или лоша) М. — предназначена е да причини вреда на определено лице или на няколко души («да се урочаса дете», «да ги споходи мор» и т. н.); 2) военна М. — военни танци, урочасване на оръжия и т. н.; 3) любовна М. — различни похвати за омайване, омагьосване и за прогонване на омаята; 4) лечебна М. — заклинания, молитви, билкарство; 5) ловна М. — заклеване на ловджийските клопки, оръжия и др.; 6) метеорологическа М. — обреди и церемонии за предизвикване на дъжд и др. Някои изследователи отделят като особен вид М. т. нар. вербална магия (магията на словото) — заклинания от всякакъв род, молитви и др. Магич. представи и действия се отличават със своята голяма жизнеспособност; преодоляването и пълното им изкореняване от бита на народите се осъществява постепенно в процеса на издигане на общата култура и укрепване на атеист. мироглед.

МАГНАУРСКА ШКОЛА — висше византийско училище, основано в Константинопол (Цариград) около средата на IX век. Помещавало се в прочутия дворец Магнаура (оттук и наименованието му). Подготвяло държавни и църковни дейци. Преподавали се учебни дисциплини съобразно с оформените и защищавани философско-богословски възгледи в съчиненията на църковните дейци и писатели Атанасий Александрийски, Иван Златоуст, Ефрем Сирин, Ариопагит и Йоан Дамаскин. Възпитаници на М. ш. са Константин-Кирил и българският владетел Симеон. Константин-Кирил заема катедра по философия в цариградското висше училище. Житиеписецът му отбелязва: «Не можейки да го принудят да остане на тая служба (библиотекар и секретар на патриарха), помолиха го да приеме преподавателската катедра и да преподава философия на туземци и чужденци. . . И той прие това.»

МАДОНА — в христ. религия (митология) е същото както Мария, Богородица.

МАММОНА, МАМОНА (арамейск. — съкровище) — у древ. сирийци бог на богатството, който на времето са почитали и древ. евреи. В христ. литература (по-специално в Новия завет) М. е зъл дух, идол, покровителствуващ богатството. Олицетворява користолюбието, алчността, пристрастието към земните блага. С помощта на понятието М. християнството се стреми да внуши на бедните отвращение към земните блага изобщо в полза на «небесните» блага.

МАНАСТИР (гръц. monasterion) — земеделско-църк. организация и общежитие за монаси и монахини. М. е типичен само за някои вероизповедания. В христ. монашески общежития имат православието и католицизмът. Протестантизмът се обявява против М. Първите христ. манастири възникват през IV в. в Египет, а в България непосредствено след покръстването (865 г.). Вътрешният ред в М. се регламентира от устав. С оглед на конкретната историческа действителност манастирите изпълняват нееднородна обществена роля, като винаги са запазвали статута си на едър собственик. По време на османското иго българските манастири изпълняват функциите и на културно средище и хранилище на български книги. Най-

известните манастири в България са: Рилски, Бачковски, Преображенски, Килифаревски, Троянски и др.

МАНИХЕЙСТВО — религия, възникнала през III в. в Персия. М. се разпространило бързо в много страни — от Италия до Китай. За основател се смята полумитич. проповедник Мани (216—276). М. представлява синтез на *зороастризма* и *християнството*. От християнството М. заимствува идеята за месианството: Мани уж бил пратеник на небесния свят на светлината. Основа на М. е зороастрийският дуализъм, признаването на две субстанционални начала на битието — борещите се помежду си царство на светлината, доброто — духа, и царство на тъмнината, злото—материята. В първото господствува бог, във второто — дяволът. Борбата между тези две царства ще завърши с първата катастрофа, в резултат на която материята ще загине, а духът ще стане свободен.

Светът съгласно с М. е въплъщение на злото. Човекът, който е двойствено същество (душата му е породена от светлината, докато тялото — от тъмнината), може да помогне на силата на светлината в борбата ѝ против силата на тъмнината. Доколкото силите на тъмнината се отъждествяват от трудещите се с експл. порядки, дотолкова М. е форма на пасивен кл. протест. Християнството обявява М. за ерес. Острата борба продължава до средата на V в., след което М. в Европа продължава да съществува под формата на средновековните ереси на павликяните, богомилите, катарите. В Предна Азия М. оказа влияние на маздакизма — религ. движение от V—VI в., осъждащо висшето духовенство и светските големци.

МАСОНСТВО, франкмасонство (фр. franc maçon — свободен зидар) — филос.-религ. и етично учение в бурж.-аристократич. среди, възникнало в нач. на XVIII в. в Англия с изграждането на «Великата ложа». Разпространява се в много страни като някакво «свободомислие» относно дейността на църквата, затова и бива анатемосано. Външно и показно М. провъзгласява принципа за «облагородяване и обединяване на хората на началата на взаимопомощта, братството, любовта и равенството». Антиклерикализмът в М. се преплита с елементи на религиозната мистика. В Европа движението на М. придобива като

правило аристократически характер. Своето название и отчасти организ. форми М. заимствува от средновековните цехови организации на зидарите. То има сложна йерархия, дели се на ложи, има свои мистични обреди и символ. знаци и др. Сега масонството е разпространено главно в буржоазните среди, особено в САЩ.

МАТЕРИАЛИЗЪМ (лат. materialis — материален, веществен) — едно от основните направления във философията, което в противоположност на *идеализма* дава обективно правилно решение на основния философски въпрос — въпроса за отношението на съзнанието (мисленето) към битието (материята). М. признава за първично битието, материята и смята съзнанието за вторично, производно. Това означава, че светът не е сътворен от някое същество или идея, а съществува вечно в пространството и времето и че човешкото съзнание, като го отразява, е способно да постигне законите на природата и общ. живот. Като решава вярно основния въпрос на философията, М. противостои на религ. мироглед, според който материалният свят, природата уж били сътворени от бога. На М. е присъщ *атеизмът* като една от неговите съществени страни. Истинността на матер. възглед за света се потвърждава от обществено-историческата практика и успехите на научното познание.

М. възниква в дълбоката древност и се развива благодарение на свързаността си с човешката дейност и развитието на положителните знания, в постоянна борба с идеализма и религията. Тази борба отразява в последна сметка борбата на класите в областта на идеологията. М. като философско учение е бил и си остава като правило мироглед на прогресивните класи и слоеве. В зависимост от равнището на развитие на обществото, практиката, положителните знания М. преминава през различни степени и придобива различни форми. Първите матер. идеи се зараждат в страните от Далечния Изток — Индия, Китай, Вавилон. По-висока степен в своето развитие М. достига в Гърция и Рим през епохата на робовл. строй в съчиненията на Талес, Анаксимен, Анаксимандър, Хераклит Ефески, Демокрит, Епикур, Лукреций. Наивният М. на древ. мислители се съчетава с елементи на стихийна диалектика.

През епохата на феодализма, когато господствуваща

форма на идеологията става *теологията*, матер. тенденции се проявяват във формата на *пантеизъм, антиклерикализъм*, критика на религ. и църк. авторитети и т. н.

Развитието на капитал. отношения, производството, техниката, прогресът на естествените науки (математиката, механиката и др.) са основа за развитието на М. през XVII—XVIII век. М. през този период е матафизически, тъй като разглежда предметите и явленията като изолирани, неизменни и не може да разкрие причините за самодвижението на материята. Представители на тази форма на М., а същевременно и идеолози на прогресивната тогава класа на буржоазията, са били: Ф. Бейкън, (1561—1626), Т. Хобс (1588—1679), Дж. Толанд (1670—1722), Б. Спиноза (1632—1677), Д. Дидро (1713—1784), П. Холбах (1723—1789), К. Хелвеций (1715—1771), Л. Фойербах (1804—1872) и др.

Редица недостатъци на метафизическия М. преодоляват руските революционни демократи: В. Г. Белински (1811—1848), А. И. Херцен (1812—1870), Н. Г. Чернишевски (1828—1889), Н. А. Добролюбов (1836—1861).

Обща черта на всички посочени форми на М. е материалистическото обяснение на явленията на природата и същевременно неразбирането на материалните основи на обществения живот.

Висша, последователна докрай форма на М. е диалектическият М., създаден от К. Маркс и Фр. Енгелс и развит от В. И. Ленин. Диалектическият М. изразява интересите на работ. класа и на всички трудещи се, въоръжава масите със знания за обективните закони на природата, обществото, мисленето, за пътищата за преобразяване на действителността. Той включва като органична съставна част матер. разбиране на историята. Като обобщава найновите постижения на естествените и общ. науки, диалектическият М. служи за тяхна методологическа база. Диалектическият М. носи открито партиен, творчески характер и е философска основа на марксистко-ленинския атеизъм (вж. *атеизъм марксистки*).

МАХДИ (арабск. — воден, когато Аллах води по «истиния път») — мюсюлм. месия, който се очаква да дойде и да довърши делото на Мохамед. Представата за М. възниква в шиизма като представа за «скрития имам», който

трябва да се върне и установи равенство и справедливост на земята. Учението за М. отслабва волята на трудещите се мюсюлмани в кл. борба, обрича ги на пасивност и изчакване.

МЕДИУМ (лат. medium «средно») — според спиритистите, лице, което може да осъществи връзка между хората и духовете на умрелите. С понятието М. може да се означава и фокусник.

МЕДРЕСЕ — учебно заведение за подготовка на мюсюлмански служители на култа.

МЕНОНИТИ — членове на едно от протестантските течения, отделило се от *анабаптизма* след Селската война в Германия през 1524—1525 година. Получават названието си от името на своя основател — холандския свещеник Мено Симонс. Отначало били разпространени в Холандия и Германия, а след това в други страни. Във вероучението на М. намират отражение колебанията и непоследователността на буржоазията. Наследили от анабаптизма догматиката и нравствените принципи, М. изцяло променят своята обществено-политическа програма, като изгонват от нея революционния дух на ранния анабаптизъм. Непротивенето на злото с насилие, покорността, всеопрощаването, моралното самоусъвършенствуване, пацифизмът се провъзгласяват за добродетели на истинския християнин. Вероучението и култа на М. са близки на баптистките. М. има на амер. континент, а също така в Холандия, Германия, Франция и др. В САЩ понастоящем се намира Световната менонитска конференция, осъществяваща координацията на дейността на общините.

МЕРКУРИЙ (лат. Mercurius) — древноримски бог на търговията и покровител на пътешествениците, а също вестител на боговете. Обикновено е изобразяван с крилати сандали, пътническа шапка и жезъл в ръце. В древногръц. митология съответствува на Хермес.

МЕСА (лат. missa, френс. messa) — главно богослужение в катол. църква (катол. *литургия*). По време на М. се

четат молитви, редувани с песнопения или органна музика. М. се завършва с обреда *причастие*.

МЕСИАНИЗЪМ (евр. машиах, месия — помазаник) — религ. учение за мистич. спасител на човечеството, «посланик на бога». В юдеизма М. се формира през III—II в. преди н. е. като израз на копнежа на народните маси за освобождение на Юдея от чуждоземните поробители. Идеите на М. получават в Юдея особено широко разпространение по време на римското владичество. В нар. съзнание те се свързват с вярата в идването на добри времена и с надеждата за «царството божие». Впоследствие М. получава развитие в християнството, в чиято основа е залегнал митът за месията Исус Христос. През средните векове М. се проявява в различни ереси, възникнали като форма на социален протест на селските маси. Реакционната роля на М. се състои в това, че той отвлича трудещите се от борбата за социално преустройство на обществото, за освобождаване от гнета и експлоатацията, намалява активността на хората, води ги по пътя на пасивното изчакване на «небесния освободител».

МЕТОДИСТИ — последователи на едно от протестантските направления. Възникването на методизма като сектантско течение в англиканството се свързва с учредяването в Оксфордския университет през 1729 г. от братята Уесли на т. нар. «свети клуб» за методично (систематично) изучаване на Библията, извършването на обреди, пости и други предписания на църквата. По-късно Джон Уесли излиза с призив да се оживи дейността на англиканската църква, да се върне народът към вярата, а през 30-те години започва да организира дружества за «съвместна молитва, проповед и наблюдаване един друг». Въпреки препятствията, поставяни от официалното духовенство, новото течение широко се разпространява в Англия. През 1760 г. М. проникват в Америка и основават в Балтимор (1784) методистката епископална църква на Америка. През XIX в. М. се разпространяват по европейския и други континенти. Догматиката и култът на М. носят много от чертите на англиканската църква. В известна степен се различава обредът *кръщение*, тъй като наред с възрастните кръщават и децата. Главният акцент М. поставят вър-

ху емоционалното въздействие на религията. Голямо внимание се отделя на мисионерството. «Целият свят е моята енорня — такъв лозунг провъзгласил още Дж. Уесли. Общините на М. са разделени на класове (всеки клас с по 10—12 души) и се обединяват в окръзи, възглавявани от суперинтенданти (епископи). Висш орган на М. е годишната върховна конференция на епископите (в Англия) или Генералната конфернеця (в САЩ), свиквана всеки четири години. М. от 87 страни са обединени в Световен методистки съюз на църквите, който веднъж на 10 години провежда своите конференции. Понастоящем в света има 20 млн. М. Най-голям брой М. има в САЩ — около 13 млн. Това е третата по величина и влияние църква на САЩ (след катол. и баптистката), владееща огромни богатства, контролираща многобройни училища, университети и благотворителни учреждения. М. има също така и в Англия, Австралия, ЮАР, Нова Зеландия, ФРГ, Италия, Япония, Аржентина и в други страни.

МЕТОХ (гр. metochos «имащ дял») — имот на манастир в друго селище, а така също малък манастир или жилище за монаси, което принадлежи на някой манастир в друго селище.

МЕЧИТ (от арабск. масджид — място за поклонение. Малка сграда, често с навес към нея, в която мюсюлманите се събират за разговор и в съответните часове изпълняват своите молитви (намази).

МИНАРЕ (арабск. манара — фар) — висока кула на джамия с викало, откъдето ходжата пее и приканва мюсюлманите на молитва. Като култово съоръжение М. се появява за първи път по времето на халифата, в края на VII век.

МИНЕЙ (МИНЕЯ) (гр. minaios «месечен») 1. Православна богослужебна книга, която съдържа общите проповеди и служби за месеца, подредени по календарен план. 2. «Чети миней» — църковна книга, сборник, който съдържа проповеди или житията на светиите, различни «поучения» и др., разпределени за всеки месец и ден, съобразно с службите, установени от правосл. църква.

МИНЕРВА — римска богиня на мъдростта, изобретателка и покровителка на занаятите и изкуството, съответствуваща на гръцката Атина. През март и юни в чест на М. в Рим се провеждали петдневни тържества.

МИРО (гръц. myron) — изкуствено приготвено благовонно масло, което се използва от христ. църква при извършване на тайнството миропомазване, при освещаване на църквите и др. Обикновено се приготвя от маслиново масло, бяло вино и ароматни вещества. Употребата на М. в християнството е отражение на древномагически представи.

МИРОПОМАЗВАНЕ — едно от христ. тайнства, което уж освещава и укрепва духовната чистота на човека, пророден чрез *кръщението* за спасение. У православните и старообредците М. се извършва над новородените непосредствено след кръщаването, у католиците — над 7—12-годишни деца (*конфирмация*). М. се извършва също и при приемане в православието на протестанти и старообредци или в старообредчество на православни. Ритуалът на тайнството се състои от молитва на свещеника за спохождане на човека от светия дух и от кръстообразно намазване на различни части на тялото (чело, уши, ръце, крака) с особено вещество (миро), приготвено от зехтин, гроздово вино и ароматични вещества. М. води началото си от езич. култове. Нашите далечни прадеди са се мазали с различни вещества и мазнини от животни, като са смятали, че това ще им помогне да се защитят от злите духове и че това придава на хората силата и ловкостта на животните. Трансформирал се в християнството, този древен обред получава ново съдържание. В миналото М. се извършвало над царете за освещаване на тяхната власт. Запазвайки се като отживелица от миналото, М. в наши дни служи на църквата като едно от средствата за въздействие върху вярващите, за укрепване религиозността у хората.

МИРЯНИ (паство, енориаши) — членове на религ. обединение, които нямат духовен сан; обикновените вярващи.

МИСИОНЕРСТВО (лат. missio — поръчение, изпращане) — разпространение от църк. организации на религ. вероучение сред друговерците в своята страна (вътрешна мисия)

или в други страни (външна мисия). М. е характерно за всички религии, но най-голям размах придобива в християнството през периода на колониалното заграбване. Христ. мисионери, под предлог че «спасяват езичниците», наводняват страните от Азия, Африка и Лат. Америка, като подготвят по този начин тяхното заробване, парализират способността им за съпротива. В зап. страни към М. се привличат монашеските ордени, създадени са специални мисионерски дружества, чиято дейност се насочва при католиците от Конгрегацията за евангелизация на народите, при протестантите — от Световния мисионерски съвет, основан през 1910 година. Понастоящем много църк. организации от капит. страни, като изпълняват волята на империалистите, активизират М. в бившите колониални и зависими страни, съдействувайки за прокарването на политиката на неоколониализма; вътрешната мисия в основни линии е насочена към борба с растящия атеизъм на народните маси.

МИСТИЦИЗЪМ, МИСТИКА (древногръц. mystikos — затворен, тайнствен) — религ. - идеал. учение за възможността от непосредствено общуване на човека със «свръхестествени сили», по-специално с бога. М. изхожда от тезата за непостижимостта, тайнствеността на свръхразумната и свръхсетивната връзка на човека с бога, в процеса на която уж възниква познанието за бога. М. води началото си от религиите на Древния Изток и Гърция, свързани с обреди (мистерии), които уж съединявали хората с неземни сили. В по-късен период М. става органичен елемент на монотеистичните религии и идеал. философия. Особено широко разпространение М. получава през епохата на феодализма, което се обяснява с господството на религ. мироглед във всички области на духовния живот. През тази епоха М. е представен с две направления: църковно-ортодоксален М. и еретически М. Църковно-ортодоксалният М., изхождащ от учението на Августин за «озарение» от горе, предполага, че човек зависи напълно от волята на бога, може да му даде или да не му даде възможност да се съедини с него; обаче систематичното изпълняване на църк. обреди може да прокара пътя на «озарението» от горе. Изводите от църк. мистика — подчинение на човека на волята на бога, примирение и самоунищо-

жение. Такъв М. проповядват напр. Б. Клервоски, Бонавентура и др. Еретическият М., който Ф. Енгелс характеризира като един от видовете на революционна опозиция спрямо феодализма, изхожда от схващането, че е възможно да се достигне общуване с бога в резултат на активността на самия човек, под която се разбира нерядко едно интелектуално усилие на човека. Църквата с нейните обреди като посредник между бога и човека в случая се отхвърля. «Сливането» на човека с бога се третира като равенство на човешката личност с божествената. Еретическият М. служи за обосноваване на исканията за социално равенство и свобода на нар. маси от властта на църквата. Подкопавайки феодалната идеология, той се проявява в условията на средновековието като относително прогресивно явление. Понастоящем М., получил широко разпространение в капиталистическите страни, се използва като оръдие на реакцията в борбата ѝ против прогресивните сили, като едно от средствата за разпространяване на мракобесие, за борба против научния материализъм и атеизъм.

МИТОЛОГИЯ (гръц. mythos — предание, разказ) — съвкупност от митове, т. е. създадени от народната фантазия предания, в които в олицетворена нагледно-образна, безсъзнателно-художествена форма се отразяват явления на природата и обществото. На ранните етапи от човешката история в М. своеобразно се съединяват елементи на реалистични знания за света, на художествени образи, нрав. предписания и норми, религ. представи. Най-разпространени били разказите за възникването и еволюцията на света, Слънцето, Луната, звездите и др. (космогония), за произхода на животните, създаването на човека (антропогенеза), за световния потоп, непорочното зачатие и т. н. Като задължителен елемент митът се запазва в религията. При това особеността на религ.-митичния образ се състои в това, че той е неразривно свързан с вярата в реалното съществуване на *свръхестественото*. Световните религии при своето формиране са заимствували редица сюжети на древ. М., като същевременно създават и нови легенди. Християнството напр. използва древните митове за умиращия и възкръсващия бог, изкупителната жертва и т. н., като наред с това разработва и «оригинални» та-

кива. С развитието на човешкото общество М. губи значението си като универсално средство за духовно усвояване на действителността. Познанието, нарастването на обема на научните знания за закономерностите и явленията на обективния свят, на практическото господство на човека над външните сили подриват онази основа, върху която израства М. «Всяка митология, пише К. Маркс, превъзмогва природните сили, господствува над тях и ги формира във въображението и чрез въображението; следователно тя изчезва заедно с действителното господство над тях» (Съч. Т. 46, I, с. 43—44).

МИТРОПОЛИТ (гръц. metropolites) — духовен сан в редица христ. църкви, по-специално в православието; епископ, който е избран или назначен да управлява митрополия.

МИТРА — позлатена и украсена със скъпоценни камъни корона, която се носи по време на богослужение от лице с епископски сан.

МИТРАИЗЪМ — религия, възникнала през последните векове до н. е. в Иран, разпространила се в Предна Азия и в цялата Римска империя. Възникването и разпространяването на М. се обуславяло от цялостната криза в робовладелския строй и неговата идеология. Той успява да измести съществуващите по онова време религии. Главен бог е Митра, бог на небесната светлина и слънцето, на чистотата и правдата. Той се борел със злия бог Ариман и се смятал за създател на *Вселената* и спасител на хората. М. включвал в своето учение голяма част от вавилонските астрални култове и магията. Той оказал голямо влияние върху християнството. Съвместните трапези с вкусването на хляб и вино напомнят христ. причастие, а постите и самоизобличението — христ. аскетизъм. М. включва специфично учение за непорочното «зачатие» на Митра, идеята за «края на света» и др. Християнското Рождество Христово води началото си от учението на М. за «възраждането» на Слънцето на 25 декември. М. намирал разпространение главно сред мъжете, а в Рим предимно сред войниците. През IV—V в. М. загубва своето влияние и е изместен от християнството.

МОДЕРНИЗЪМ РЕЛИГИОЗЕН — един от начините за приспособяване на религията към новите условия на нейното съществуване. Идеолозите на М. р. се стараят «да съгласуват» основните догмати на религията с постиженията на науката, да осъвременят традиц. понятия и представи на религията с оглед на новите общ.-истор. социалноиконом. условия на живот на хората, съобразно със съзнанието и психиката на съвр. вярващ. Понастоящем религ. модернизъм обхваща всички страни на вероучението и култа, внася съществени поправки в социалните и нрав. доктрини на църквата. При все че се старае да укрепи позициите на религията, М. р. не е в състояние обаче да промени нейната социална природа и мирогледна същност.

МОЛЕБЕН — една от разновидностите на богослужението. М. се насрочва обикновено за някакво събитие в църк. живот; често се посвещава на светиите. Този вид богослужение носи колективен характер (за разлика от молитвата, която може да бъде индивидуална). Молебен се прави понякога във връзка с реколтата, войни или стихийни бедствия.

МОЛИТВА — обръщение на свещеника или самия вярващ към бога, към свръхестествените сили с молба за изпращане на благо и отстраняване на злото. М. е съставна част на всеки религ. култ, задължителен атрибут на обредите, богослуженията и църк. празници. Нейните източници се коренят в дълбоката древност, в наивната вяра на нашите далечни прадеди в магич. сила на словото, с чиято помощ уж може да се въздейства на свръхестествените сили. М. не е нищо друго освен разновидност на магьосничеството и води началото си от първобитните магич. заклинания. М. винаги е била използвана и сега се използва от църковниците като важно средство за въздействие върху вярващите с цел да възбуди и укрепи религ. представи.

МОЛЛА (арабск. маула — господар, владика) — свещенослужител на мюсюлманската религия, който наред с извършването на култови обреди преподава (напр. в царска Русия) в училищата, осъществява съдопроизводство, изпълнява функциите на нотариус.

МОНАШЕСТВО (гръц. monachos — сам) — религ. корпорация, чиито членове обявяват за свой принцип на живот и дейност обособяването от света. Институцията М. има място в *будизма, ламаизма, християнството* (католицизма и православието), *исляма*. За идейните принципи на М. е характерна представата за двата образеца за светост (единият образец е задължителен за всички, докато другият е доброволен, достъпен само за особено «надарени» в религ. отношение лица), а също така рязкото противопоставяне на «света». Поведението на монаха (калугера) се регулира от устав, който включва специфично интерпретирани норми на религ. морал (сред тях особено значение имат самоотричането, самосъзерцаването, молитвата, умъртвяването на плътта, безбрачието, аскетизмът и пр.) и който определя принципите на организация на монаш. община. Най-важни в М. са следните три обета — щедрост, целомъдрие и повиновение. Към тези три обета различните монаш. общини (братства) прибавят и редица други. Монасите живеят в общини в манастирите. Съществуват мъжки и женски манастири. В условията на антаг. общество ръководните длъжности в манастирите се заемат като правило от пришълците от господстващите класи, които експлоатират редовите монаси, чиито редици се попълват от бедните слоеве на обществото. Съществуват съюзи на монашеските общини. В католицизма те образуват конгрегации, представляващи обединение на голям брой общини около старшия манастир и подчиняващи се на един и същ устав.

МОНОТЕИЗЪМ (гръц. monos — единствен; theos — бог) — религ. представа и учение за единен бог, еднобожие. За монотеисти се смятат юдеистите, християните и мюсюлманите. Обаче принципът на М. не се прокарва последователно в нито една от религиите. Напр. в *юдеизма* и *исляма* са се запазили представи за същества, които носят върху себе си печата на предишните племенни богове. М. се формирал под влиянието на социал. условия. Като разкрива социалната основа на М., Ф. Енгелс изтъква: «. . .единният бог никога не би се появил без *единния цар* . . . единството на бога, който контролира многобройните природни явления. . . е само отражение на единния източен деспот. . .» (Съч. Т. 27, с. 50).

МОРАЛ РЕЛИГИОЗЕН — система от нравствени представи, понятия, принципи, норми, чувства, заповеди, основаваща се на вярата в *свръхестественото*. В М. р. на всички нрав. категории се придава ореол на «светост», понятията за добро и зло, добродетел, смисъл на живота, идеал, щастие и др. са изпълнени с религ. съдържание. Освен това в М. р. има и такива представи, които липсват в светските системи на морала (напр. идеята за греха в християнството). Висша морална ценност се приписва на същество или същества, които уж стоят над човека; по този начин се принизява нравственото достойнство на човека.

М. р. раздвоява ориентацията на човека. От една страна, предписва съвкупност от заповеди, определящи отношенията на вярващите към свръхестественото (бога). От друга страна, съществуват принципи и норми, които са призвани да регулират отношенията между хората. За висша санкция в М. р. се обявяват свръхестествените сили; определящи мотиви в постъпките на човека трябва да бъдат вярата в бога, «страхът божи», любовта към бога, надеждата за задгробна отплата и т. н. Насочеността на религ. нрав. установки към задгробното обезценява в действителност реалния, земния живот на човека. М. р. има земна основа. В религиите на докласовото общество нрав. предписания, проявяващи се във вид на *табу*, отразяват неразвитостта на социал. отношения, ограничеността на връзките между хората и отговарят на потребностите на първобитния колектив. В кл. общество М. р. носи класов характер, при все че претендира за общочовешка значимост и безкласовост. Подобна илюзия може да се създаде във връзка с това, че самите нравствени предписания, съдържащи се в «свещените» книги (*Библията*, *Корана* и др.), не са еднородни. Сред тях се срещат елементи на морала на господстващите класи, експлоатираните маси, както и елементарни норми на всяко човешко съжителство. В историята М. р. нерядко е служил за оправдание на аморализма и даже на престъпления. В християнството, исляма и други религии се смята за напълно правомерно жестокото преследване на друговерците и еретиците, оправдават се религ. войни (*вж.* също *Газават*, *Инквизиция*, *Кръстоносни походи*, *Вартоломеева нощ*). М. р. като правило се оказва безсилен в борбата против човешките по-

роци (алчност, разврат и пр.). Като цяло М. р. носи антихуманен, лицемерен, фарисейски характер. В соц. общество теолозите и служителите на култа се стремят да модернизират М. р., да го приспособят към новите условия. Никаква модернизация обаче не е в състояние да измени главната насоченост на религ. етич. установки към задгробното, отвъдното. Подобна ориентация неизбежно намалява активността на вярващите при решаването на практическите обществени задачи.

МОХАМЕД (около 570—632) — един от първите проповедници на исляма, почитан от мюсюлманите като най-големия пророк, посланик на *аллах*, донесъл на своите последователи «божествената книга» — *Корана*. Името на М. е обградено с религ. митове и легенди, които пречат да се установят действителните факти от неговия живот. Според преданието М. се е родил в Мека, принадлежал към рода хашим от племето курейш, отрано останал сирак, бил пастир и камилар. След женитбата си за богата вдовица станал търговец. Около 610 г. се обявил за проповедник на нова религия — исляма. Поради религ. борби и разправии не получил признание в Мека и бил принуден през 622 г. да се пресели в Медина. Тук основал мюсюлманска община, която за кратко време спечелила много привърженици. През 630 г. М. успял да превземе Мека и да наложи там исляма. Починал и погребан в Медина.

МОХАМЕДАНСТВО — вж. *ислям*.

МЮСЮЛМАНСТВО — вж. *ислям*.

МЮФТИЯ (араб. мюфти, от афти — изказвам мнение) — висше духовно лице в исляма, получило правото да решава шериатски дела и да дава разяснения по религиозни и религиозно-правни въпроси, с които кадиите не са могли да се справят. Съответствува на христ. епископ или митрополит.

Н

НАМАЗ (перс. — молитва) — мюсюлманска всекидневна петкратна молитва, обърната към бога. Н. включва четене на сурата (главата) «Фатиха» и откъси от други главн на *Корана,* възхваляващи аллаха, неговата добрина и величие. Произнасянето на молитвените фрази се съпровожда с поклони, падане по очи и други действия. Както и всяка друга молитва Н. подсилва у вярващите чувството за зависимост от бога, представата за безсилието на човека пред всемогъщия аллах.

«НАУКА И РЕЛИГИЯ» — месечно научно-популярно атеистично списание на всесъюзното дружество «Знание» в СССР. Излиза от 1959 г. Тематичната насоченост на списанието е следната: критика на религ. идеология и реак. клерикализъм, на използването на религията от импер. реакция, пропагандиране на научния атеизъм, популяризиране постиженията на науката, опита и методиката на атеист. възпитание. Предназначено е за пропагандистите на атеизма и за вярващите.

НАФОРА (гр. anaphora—«приношение») — малки рязани късчета от осветен при литургия хляб.

НЕОТОМИЗЪМ — философска доктрина на *католицизма,* приспособила към съвр. условия средновековното богословско учение на Тома Аквински (*томизъм*), чиято цел е да подчини науката на вярата и богословието. Под влияние на прогресивната философска мисъл и научните открития през XVII—XVIII в. томизмът започна да губи своя авторитет, затова вече към XIX в. Ватиканът е принуден да търси пътища за укрепване и модернизация на томизма. Като се почне със специалната енциклика на папа Лъв XIII (1879 г.), осъществяват се цяла поредица от мероприятия, насочени към реставрацията и обновяването

на томизма и налагането му като официална философска доктрина на Ватикана. През XX в. възроденият вече томизъм (неотомизъм) широко се разпространил във всички катол. страни. Центрове за пропаганда на това реакционно учение стават папската академия на науките във Ватикана и Висшият институт по философия в Лувен (Белгия). Н. е теологическа форма на съвр. обективен *идеализъм*. Той изхожда от разделението на света на естествен и свръхестествен, на сътворен и творящ. За «висша реалност» Н. приема «чистото битие», схващано като божествено първоначало на всичко съществуващо. Материалният свят, природата са вторични, производни от «чистото битие». Н. стига до признаването на бога като първопричина на битието и първооснова на всичко съществуващо. Голямо внимание Н. отделя на религ. тълкуване на ролята на науката. Но науката уж постигала «вторичните причини» и разкривала външната връзка на събитията, докато «последните причини» на всичко съществуващо се отнасят към свръхестественото, към свръхестествения порядък на битието, т. е. към бога. Социологията на Н. е проникната от антикомунизъм и *клерикализъм*. Представителите на Н. Е. Жилсон, Ж. Маритен, Ветер) признават непоколебимостта на частната собственост и кл. разделение на обществото. Те изтъкват безсилието на човека пред ист. процес, който зависи изцяло от свръхестествени, отвъдни сили. Прославата и защитата на буржоазния строй и империализма Н. се опитва да прикрие с демагогска критика на «несъвършенствата» на капитализма, с проповеди за търсенето на «трети» — християнски — път в развитието на обществото.

НЕОХРИСТИЯНСТВО — религиозно-философско течение от края на XIX — началото на XX в., чиито видни идеолози са Н. Бердяев, С. Булгаков, М. Гершензон, Д. Мережковски, Н. Мински и др.

Като отхвърля революционното преобразуване на обществото, отнасяйки се враждебно към марксизма и атеизма, Н. се опитва да противопостави на теорията на научния комунизъм обновен вариант на християнството във формата на «ново религиозно съзнание». С тази цел критически се преразглежда традиционното православие («историческото християнство») и неговата система от со-

циално-етически и обществено-политически представи. Н. се опитва така да модернизира православието, че то да може да стане по-действено оръдие на буржоазията за запазване на нейното господствуващо положение в обществото. Неговите представители отстояват различни антинародни концепции за социалното преустройство на обществото, за нравственото обновяване на човека, за развитието на културата. Те по думите на В. И. Ленин се стремят «с цялата решителност и във всичката пълнота да възстановят религиозния мироглед» (т. 16, с. 121).

Н. представлява пъстра еклектическа смесица от *мистика* и ирационализъм, *религиозна философия* и *теология*. То активно се бори с марксизма, с революционното движение, като отстоява буржоазно-помешчическите порядки в Русия. След победата на Великата октомврийска социалистическа революция по-голямата част от представителите на Н. се оказва в лагера на контрареволюцията.

НЕСТИНАРСТВО (гръц. en nestia — «в огнището», «в огъня») — религ. нар. обред, при който нестинарите и нестинарките играят боси върху жарава привечер на 3 юни и през нощта на следния ден. Като народен обичай Н. е на изчезване и се извършва само в с. Българи, Мичуринско.

НЕТЪРПИМОСТ религиозна — една от проявите на религиозния фанатизъм, враждебно отношение между привържениците на различните вероизповедания. Н. р. е присъща не само на такива религии като християнството, исляма и др. спрямо привържениците на други вероизповедания, но и на различните течения в една и съща религия (вж. *Ереси*, *Секти*). Много често в историята Н. р. е довеждала до убийства и даже до масово унищожаване на последователите на други религии (Вартоломеевата нощ, религиозните войни и пр.). И досега тя вреди на дружбата между народите, противопоставя хората по религиозен признак, довежда до преследвания на религиозна основа.

НИКЕЙСКИ СЪБОР — първият т. нар. Вселенски събор на епископите на християнската църква в Римската империя, свикан от император Константин в 325 г. в г. Никее

(Мала Азия), с цел да бъде осъдена ереста на арианството. На Н. с. били приети първите седем члена на символа на вярата, непризнаването на които се наказвало като държ. престъпление. Решенията на събора отразили съюза на църквата с държавата и превръщането на християнството в държавна религия на Римската империя.

НОВ ЗАВЕТ — част от *Библията,* сборник от «свещените книги» — на християните. Христ. богослови нарекли тези книги Н. з. за разлика от сборника от «свещени книги» на юдеите, наречени *Стария* (Ветхий) *завет.* Н. з. включва четири евангелия (от Матея, Марко, Лука и Йоан), разказващи за земния живот на *Исус Христос,* неговите страдания, смърт и възкръсване, за неговите чудотворни деяния и поучения; «Деянията на апостолите», повествуващи за разпространението на християнството; 21 послания, приписвани на апостолите, в които се съдържат поучения за организацията и бита на ранните христ. общини; *«Откровението на Йоан»* (Апокалипсис), рисуващо картината на «края на света» и страшния съд. Според учението на църквата Н. з. представлява откровение, дошло от горе, боговдъхновено слово. Появата му датира не покъсно от втората половина на I век. Така твърди църквата. Обаче научната критика на Библията доказа, че съставянето на произведенията, включени в Н. з., е започнало през втората половина на I в. и е продължило не по-малко от столетие. В книгите на Н. з. е фиксирано учението на първоначалното християнство, породено от условията на живот на народите от Римската империя през първите векове на н. е. Върху формирането на новозаветната литература са оказали голямо влияние идеите на Стария завет, социалните и месианските възгледи на юдейската секта на есените — кумрани, религ. мистич. учение на Филон Александрийски (ок. 20 г. преди н. е. — 50 г. след н. е.), философията на стоицизма, проповядвана от римския философ Сенека (ок. 4 г. преди н. е. — 65 г. след н. е.). В Н. з. най-ранно съчинение е «Откровението на Йоан» (68—69 г. след н. е.), а най-късни са евангелията (средата на II в. след н. е.). В Н. з. влиза само една малка част от ранната христ. литература. Подбирането ѝ се съпровождало с остра борба между христ. църкви и богословите. Окончателното утвърждаване на новозаветния

канон става през 364 г. на Лаодикийския събор. Но и след това някои текстове от Н. з. са били изменяни и поправяни. Христ. духовенство, главатарите на различните христ. секти, ръководителите на църк. общини използват Н. з. за проповядване на христ. идеи, за внушаване у вярващите на принципите на христ. морал.

НОЕВ КОВЧЕГ — според библейската легенда това е корабът, на който уж Ной се спасява по време на световния потоп заедно със семейството си и избраните от него за запазване животни.

НРАВСТВЕНОСТ РЕЛИГИОЗНА — вж. *Морал религиозен*.

НУНЦИЙ — представител на Ватикана с ранг на посланик, акредитиран при правителството на държави, поддържащи с него дипломатически отношения.

О

ОБРЯЗВАНЕ — религ.-магич. обред за изрязване на крайната плът на мъжкия полов орган, широко разпространен сред семитските народи. О. се прави при юдеите на 8-ия ден след раждането на детето, при мюсюлманите — на 7—12-годишни деца. Обредът О. е възникнал много отдавна. В първобитното общество той се съпровожда с акта на посвещаване на юношите в групата на възрастните. През епохата на робовладелския строй жреците третират О. като израз на «знамето на завета», т. е. на принадлежността към «истинната» религия на Яхве. Равините и сега се опитват да доказват, че дивашкият обред О. е уж мистич. признак на еврейството. Запазило се до наши дни в юдеизма и исляма, О. съдейства за запазването у вярващите на най-невежествени представи.

ОБРЕДИ РЕЛИГИОЗНИ — съвкупност от определени действия, за които се вярвало, че могат да окажат влияние на естествения ход на нещата и да въздействуват върху свръхестествените сили. О. р. са задължителна принадлежност на всеки религ. култ. Своя произход те водят от древ. магии и магьосничеството. Като правило осъществяването на О. р. е свързано с различни важни събития от живота на човека — раждане, встъпване в брак и др. За различните религии са характерни специфични обреди, отчитащи особеностите на съответното вероизповедание. О. р. се използват от църквата като силно средство за емоционално въздействие върху човека. За това способствува и цялата обстановка в църквата или молитвения дом при извършването на О. р. Те са добре обмислен ритуал, съпровождащ се с молитви, музика, хорово пеене и др. Църквата използва естествената потребност на човека от емоционално-психическа отмора, от намаляване на напрегнатостта, както и потребността от общуване, естетическите потребности и т. н. Като се отчита това, на религ. обред-

ност следва да се противопоставят качествено други граждански празници, ритуали и церемонии. Запазвайки емоционалната наситеност, те трябва да са лишени от религ. съдържание. Соц. празници и обреди, като отражение на принципно новите отношения между хората, са действено средство за възпитаване на новия човек на соц. общество.

ОБСКУРАНТИЗЪМ (лат. obscurus — затъмняващ) — враждебно отношение към просветата, науката и прогреса, открита подкрепа на невежеството, мракобесието, т. е. характерни черти на църковната политика през различните етапи от нейната еволюция.

ОКУЛТИЗЪМ (лат. occultus — таен) — псевдонаучно учение, което се опитва да придаде положителен познавателен характер на *мистиката* и *магията*, да обоснове различни суеверни представи. Източниците на О. се коренят в «тайните науки» на халдеите, египтяните, индусите и други древ. народи. Широко се разпространява през средните векове. Благодатна почва О. намира в съвр. капиталистически свят, където има привърженици най-вече сред дреб. буржоазия и бурж. интелигенция. В САЩ, ФРГ, Франция, Англия, Италия, Испания, Бразилия, Аржентина и други страни се издават окултни списания, създадени са дружества на окултистите. Десетки хиляди «ясновидци» и врачки от различен ранг упражняват О. и имат многомилионна клиентела в западните страни.

ОЛТАР — източната част на христ. храм, отделена в православните църкви от останалото помещение с иконостас. В О. се намира престолът за освещаване на даровете. До северната стена се намира жертвеникът — маса, на която се подготвят хлябът и виното за причестяване.

ОРАКУЛ (лат. oraculum, от orare — говоря) — у древните гърци и римляни — храм или място, където жреците изричали предсказания от името на божеството в отговор на отправен към него въпрос. Жрец или божество, което предсказва; предсказател, прорицател. Така напр. древните гърци вярвали, че вдъхновител на О. е Аполон и някои други богове и герои, които разкриват волята на Зевс.

ОРДЕНИ МОНАШЕСКИ (лат. ordo — редица, група) — организации на катол. монаси, които имат специални устави и са създадени за укрепване влиянието на катол. църква, преследване на друговерците, за борба с ересите. О. м. представляват централизирани организации, възглавявани от «генерали», «генерални магистри», на които са подчинени «провинциалите» («провинциалните приори», «магистри»), а на последните — абатите и конвентуалните приори. Над тези лица се издига генералният капитул, т. е. събранието на ръководителите от различен ранг, свиквано един път на няколко години. Най-стар катол. орден е орденът на бенедиктинците, основан в Италия през VI в. от Бенедикт Нурсийски. С особено влияние орденът се ползва през X—XI век. Понастоящем бенедиктинци има в редица страни на Европа и Америка, където имат свои училища и университети, периодични издания.

Изострянето на кл. противоречия във феодалното общество, подемът на селските антифеодални движения предизвиквали появата през XI—XIII в. на голям брой О. м. Като клон на бенедиктинския орден през 1098 г. във Франция бил създаден орденът на цистерцианците, за чието развитие голямо влияние оказва Бернар Клервоски (по неговото име орденът се нарича също бернардински). Сред монашеските ордени важно място заемат т. нар. просяшки ордени (на францисканците, доминиканците, кармелитите, августинците). Според техния устав членовете им трябва да се откажат от личното имущество и да живеят от просия. Фактически обаче тези ордени бързо станали крупни феодални собственици. Орденът на францисканците бил основан в началото на XIII в. от Франциско Асизски. Той получил редица привилегии от папата — правото на проповед и извършване на тайнствата, свободно преподаване в университетите. В ръцете на францисканците (както и на доминиканците) се оказала *инквизицията*. Орденът на доминиканците, или «братята проповедници», бил основан през 1215 г. от монаха Доминик. Призован бил да разгърне борба против среднов. нар. ереси, преди всичко против *албигойците*. Привилегиите, дадени от папата на този орден, обогатяването за сметка на имуществото на избитите еретици, завладяването на богословските катедри в най-големите европейски университети — всичко това било причина доминиканците към сре-

дата на XIII в. да бъдат най-влиятелният орден. През 1534 г. бил създаден орденът на *йезуитите* («Дружеството на Исуса»), основан от Игнатий Лойола (1491—1556) за борба с *Реформацията;* той и сега е една от най-реакционните и войнствуващи организации на катол. църква. Орденът води непримирима борба против ересите, преследва прогресивните учени, бори се със свободомислието, съставя *индекса на забранените* книги, съдействува активно за укрепването на неограничената папска власт.

През средните векове папството създало редица военно-монашески ордени, чиито членове участвували в кръстоносните походи. Най-известни са Тевтонският, Ливонският орденът на меченосците, на хоспиталерите. Те били опора на феодално-катол. агресия в Източна Европа. Пораженията на кръстоносците в Полша и Русия довели до разпадането на тези ордени. През 1834 г. Тевтонският орден бил възстановен формално в Австрия, където съществува и понастоящем с незначителен брой членове. Днес съществуват около 180 О. м. Обединявайки около милион и половина монаси, те продължават да играят важна роля в осъществяване политиката на Ватикана, в пропагандата на католицизма, в мисионерската дейност.

ОРМУЗД — гръцко название на върховния бог в зороастризма и маздеизма — Ахурамазда (перс. — премъдър повелител), персонификация на небесния свод и олицетворение на доброто начало, което води постоянна борба със злото.

ОРТОДОКСИЯ (гръц. orthodoxia — правилно мнение) — твърда последователност във възгледите, изключваща каквито и да е отклонения. Понятието О. се появява в християнството през II в. във връзка с възникването на първите *ереси* и представлява противоположност на «разномислието» на еретиците — на хетеродоксията. По-късно под О. се разбира неизменността на христ. учение, догмите и предписанията на църквата. В идейната борба воюващите страни в християнството, като се обвиняват взаимно в еретичност, се стремят винаги да представят себе си като поборници за О.

ОСАННА (евр.) — слава, славословие. Молитвен хвалебствен възглас.

ОТЖИВЕЛИЦИ, РЕЛИГИОЗНИ — религ. вярвания, навици, обичаи, традиции, култови действия, които по своя произход са свързани с изминалите етапи на общ. развитие и наследени от предишните исторически епохи. Религията с неизбежност се поражда от социалните условия на досоциалистическите обществени формации. При социализма, където са разклатени нейните социални корени, тя е отживелица от миналото. Съзнанието на част от хората изостава от соц. общ. битие. Съществуването на О. р. в соц. общество е обусловено от недостатъчната развитост на практиката на социалните отношения и на съзнанието у известна част от хората. В наши дни все още има хора, откъснати от социалистическите колективи, неучастващи в обществения производителен труд. Във връзка с наличието на известни различия между умствения и физическия труд се запазва определен контингент от хора с ниско равнище на образование и квалификация. Именно те съставляват мнозинството от привържениците на религ. организации. Съществуването на О. р. е свързано също така и с наличието на определени различия между града и селото, което се проявява в по-голямото разпространение на религ. вярвания и обреди сред селското население. О. р. намират благодатна почва и в остатъците от стария бит, оказващи отрицателно влияние особено върху съзнанието на жените. За запазването на О. р. съдейства дейността на религ. организации, които се стремят да укрепят остарелите възгледи в съзнанието на вярващите; влиянието на капит. система, както и недостатъците и пропуските в атеистичното възпитание. В процеса на изграждането на социалистическото и комунистическото общество факторите, способстващи за запазване на религиозността, се отстраняват постепенно, създават се обективни и субективни условия за отмирането на религията.

ОТКРОВЕНИЕ — според религ. представи постигане по свръхестествен начин от хората на «истините», изхождащи уж от бога и изразяващи неговата воля. О. се разглежда от повечето религии като най-важен източник на знания, даващ ръководните принципи за отношенията на хората към бога и помежду си. В различните религии съществуват най-различни представи за пътищата на О.: за непосредственото явяване на бога и изричане на неговата во-

ля; предаване на божествените «истини» с помощта на различни знамения; приемане на свидетелствата на бога от хора, облечени с неговото особено доверие (праведници, светци, угодници, свещенослужители), които в състояние на религ. екстаз, мистично «озарение» уж били способни да разберат волята на бога и т. н. В православието и католицизма за основни видове О. се смятат «свещеното писание» и «свещеното предание». В О. се включват найважните от гледище на религията положения (догматите), те се обявяват за непостижими за човешкия разум и се противопоставят на науката. В религ.-идеал. философия О. се схваща като свръхсетивно непосредствено постигане на истината, достъпно само за избраниците в момент на мистично просветление.

«ОТКРОВЕНИЕТО НА ЙОАН», АПОКАЛИПСИС — едно от ранните християнски произведения, влязло в *Новия завет*. Неговият автор, нарекъл се Йоан, описва фантастически видения, които уж му били дадени от бога. Както доказа Фр. Енгелс, «О. Й.» представлява религиозно-апокалиптическо пророчество, което отразява антиримските настроения на потиснатите маси от Близкия Изток, мечтаещи за гибелта на робовладелски Рим, изобразен от автора като «великата блудница» върху седемте хълма. «О. Й.» е написано от неизвестен християнин през 68—69 г. след смъртта на римския император Нерон. «Кесарят Нерон» по сумата от числените стойности на буквите в еврейската азбука е изобразен чрез тайнственото «зверско число» 666. «О. Й.» говори за съдбата на човечеството и цалия свят, свързана уж с борбата на «небесното войнство» против антихриста, за хилядолетното божие царство на земята, за *страшния съд*. «О. Й.» с всичките си ужаси за страшния съд и края на света служи на църковниците като идеологическо средство за сплашване на вярващите, а също така и като източник на христ. хилиазъм и есхатология. «О. Й.» се признава от всички христ. църкви като канонична книга.

ОТЛЪЧВАНЕ, РЕЛИГИОЗНО — вж. *анатема*.

«ОТЦИТЕ НА ЦЪРКВАТА» (светителите) — видни дейци на ранното християнство, автори на многобройни апо-

логетични (II — началото на III в.), антиеретични, коментаторски, исторически и други съчинения от т. нар. «светоотческа» литература (II—VIII в.), именувана *патристика*. Православието признава за «О. ц.» Афанасий Александрийски, Василий Велики, Григорий Ниски, Григорий Назианзски, Йоан Златоуст и др., а катол. църква — Амвросий, Йероним, Августин, Григорий Велики. Учението на «О. ц.» се формира в борбата, от една страна, с езичеството и юдеизма, от друга — с христ. ереси, напр. гностицизма, арианството и др. В съчиненията на «О. ц.», включени от ортодоксалното християнство в «свещеното предание», са отразени важни черти на църк. идеология и практика — религ. фанатизъм и нетърпимост, пренебрежение към науката и знанието, враждебност към светската култура, проповядване на кл. мир и аскетизъм като единствено възможен път за «спасение» на бедните и гонените. Философията на «О. ц.» само интерпретира мистичното учение на неоплатониците, които я третират като слугиня на богословието. Възникнала в периода на загиване и разпадане на робовладелския строй, патристиката става основа на средновековната *схоластика*. От 1951 г. в Оксфорд се свикват международни патристически конгреси, а от 1959 г. излиза списанието «Bibliographia Patristica».

ОТШЕЛНИЦИ — лица, избрали по религ. подбуди аскетичен начин на живот, отрекли се от света, обществото и семейството, усамотили се в пустинни места. Идеята за отшелничеството е присъща в една или друга степен на древноизточните религии: *брахманизма, будизма, юдеизма*. Появата на О. в християнството датира от III—IV век. Официалната църква активно поощрява и рекламира начина на живот на О., приподнася го като идеал и средство за религ.-нрав. усъвършенствуване, за спасение от греха, като при това го използва за засилване на влиянието си върху вярващите и за укрепване на своя авторитет.

ОХРИДСКО-ПРЕСЛАВСКА ШКОЛА — средища на организирана просветна и книжовна дейност през IX—X век. Тук работят изтъкнати книжовници и мислители, идеолози на българското феодално общество: Климент Охридски, Наум Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, цар Симеон, Черноризец Храбър, Григорий Презвитер

Мних, Тодор Доксов. Те развиват българската литература като една от първите литератури на народен език в средновековна Европа и я издигат до прогресивната гръцка и латинска литература. Техните постижения в културата, литературата и обществената мисъл дават основание да се говори за онази епоха като за «златен век». Охридско-преславските книжовници творят от позициите на християнството, защото тогава религията е единствената господстваща идеология. Климент Охридски наред с книжовната си дейност е първоосновател и на образователното дело в България, положено върху основата на славянската книга и родния език. Старобългарските книжовници се смятат за следовници на Кирило-Методиевата школа. Те обогатяват и доразвиват много от идеите на своите учители. Поставят и обосновават принципите на нравственото богословие. Създават етичния идеал на епохата — еталона на истинския християнин: помага на бедните и болните, приема старците, облича голите, живее с обич към ближния. Той е човек не само с активно религ. поведение, но и обществено дейна личност. Охридско-преславските книжовници и дейци на официалния духовен живот дори и когато говорят като християнски проповедници, стоят върху позицията на ренесансовия демократизъм. Те са ценители и тълкуватели на великото дело, сторено от Кирил и Методий. Говорят за него с възхищение и смятат културното светяване на славяните за нова епоха в културата на човечеството. О.-п. ш. ориентира православното богословие в нова насока и се стреми да превърне християнството в дейна социална институция.

П

ПАВЛИКЯНСТВО — средновековна християнска ерес, основана от Павел Самосатски, в учението на която има дуалистически примеси, както у богомилите. У нас П. е едно от названията на богомилството, във връзка с което се смята, че католиците в Пловдивско и Никополско са наследници на павликяните (вж. *Богомилство*).

ПАГАНИЗЪМ (лат. pagânus — езичник) — езичество, идолопоклонство, за каквото христ. църква смятала вярващите в Римската империя, отказали да приемат христ. вероучение.

ПАГОДА (порт. pagoda от инд.) — будистки храм или светилище в Индия, Япония, Китай и други източни страни.

ПАНАГИЯ — неголяма овална икона с изображението на Исус Христос или богородица, съставляваща необходим компонент от облеклото на епископа.

ПАНЕГИРИК (гр. panēgyrikos) — похвална реч, възхвала на светец в църковно-религиозния живот; прен. славословие, прекалена похвала.

ПАНЕГИРИСТ (гр. panēgyristês) — автор на панегирик, прекален хвалител.

ПАНИСЛЯМИЗЪМ — религ.-полит. учение, възникнало в края на XIX в. в страните, където е разпространен islямът. Идеите на П. били издигнати за първи път от Джемал-ад-дин.-Афгани (1839—1897), който предлагал да се осъществи политическо обединение на всички «мюсюлмански» страни. П. въпреки твърдението на неговите идеолози никога не е имал антиимпериалистически характер, не е бил знаме на народните движения, напротив, той е бил

оръдие в ръцете на реакц. класи и правителства за смазване на трудещите се, на прогресивните движения. В СССР по време на гражданската война П. се използва от контрареволюционните сили за борба против съветската власт. В наше време идеолозите на П. издигат проект за създаване на мюсюлмански блок, който трябва по замисъл да се противопоставя на развиващите се в Азия и Африка социалистически тенденции. Антисоциалистическата и антикомунистическата насоченост на П. се използва от реакционните сили.

П. е имало слабо влияние у нас, главно сред някои турци мюсюлмани. В периода между двете световни войни той се използваше за изолиране на трудещите се мюсюлмани от българската работническа класа и под негово прикритие се провеждаше турска буржоазно-националистическа политика, в това число и турцизиране на нетурците мюсюлмани в нашата страна.

ПАНИХИДА (гръц. pannychis— всенощна) — православна заупокойна служба. По време на гоненията на ранните християни тя се извършвала нощем, заради което получила названието «всенощна». П. може да се извърши както над тялото на умрелия, така и след неговото погребение — на 3, 9, 20 и 40-ия ден след смъртта, а също и в дните на раждането или смъртта. В това е отликата на П. от другата заупокойна служба — опело, което се извършва само над покойника. Според православното вероучение целта на П. — това е да се избавят умрелите грешници от задгробни мъки или макар и частично да се облекчи тяхната участ. Освен индивидуални П. в църквата се служат също общи или вселенски П.

ПАНТЕИЗЪМ (гръц. pan — всичко, theos — бог) — философско учение, което отрича съществуването на надприроден личен бог и което признава съществуването на безличен дух, вътрешноприсъщ на природата, сливащ природата и бога в единно цяло. П., източник на който е философията на стоиците и неоплатониците, е изиграл прогресивна роля в периода на феодализма, бидейки опозиция на официалната религ. идеология не само заради отклоненията си от църк. догми, но и по силата на съдържащите се в него натуралистически и материалистически

тенденции. Логически изводи от П. са идеите за несътворимостта на света от бога, за безкрайността на Вселената, естествената закономерност в природата. П. не е бил еднороден. Разделят П. на атеистичен и религиозно-мистичен. Първия представят Бруно и Спиноза. У Дж. Бруно под пантеистическата обвивка се скрива материализъм. Б. Спиноза, като отъждествява понятията «бог» и «природа», също излиза от материалистически позиции. Църквата забранявала и преследвала всякакви прояви на П. В наше време П. е изчерпал някогашната си прогрес. роля и се използва от идеалистите (напр. персоналистите) за примиряване на науката и религията. Наблюдават се и тенденция към обновяване на религията посредством включване в нея на елементи на П. Сред вярващите се засилват пантеистичните настроения, което свидетелствува за кризата в съвр. религ. съзнание.

ПАНТЕОН (гръц. Opantheon от pan и lheos — бог) — понятие с няколко значения в наше време. 1. В древна Гърция и Рим — храм, който е посветен на всички богове. 2. Монументална сграда, в която се пазят останките на заслужили хора. 3. Съвкупност от всички богове на дадена многобожествена религия.

ПАНТЮРКИЗЪМ — реакционно политич. течение за обединяване на всички тюркски народи под ръководството на Турция с цел да се създаде огромна тюркска империя, господствуваща идеология в която да е islямът, подчинен на антинародните интереси на реакционните кръгове от турската буржоазия. Под прикритието на П. твърде често се провежда асимилаторска политика на турцизиране на нетурски тюркски племена и народи, каквито са случаите с турцизиране на татари, черкези и други тюркски етнически групи в СССР, България и други страни.

ПАПА (гръц. pappas, лат. papa) — върховен първосвещеник на катол. църква, който се смята за наместник на ап. Павел и за непогрешим.

ПАПИЗЪМ (фр. papisme от лат.) — реакционно политическо течение, което цели да установи властта на римския папа над целия свят.

ПАПСТВО (гръц. pappas, лат. papa — *баща, наставник, възпитател*) — институт на висшите ръководители на катол. църква. Възникнало в резултат на развитието на християнската църковна организация, благодарение на все по-нарастващата роля на римските епископи и порасналото им влияние сред другите епископи. Римските епископи започват да се наричат папи през IV век, а титлата се утвърждава през V век. Папата се избира от съвета на кардиналите пожизнено. В неговите ръце се съсредоточва абсолютната власт над катол. църква и светската власт в града-държава *Ватикан*. Развивайки се в условията на феодалната разпокъсаност в Зап. Европа, П. се стремяло да се бори като носител на общоевропейско единство, претендирайки за ръководна роля по отношение на светската власт. П. винаги е проявявало теократически претенции. В известния под названието «Диктат на папата» документ от 1075 г. папа Григорий VII е формулирал програмата на *теокрацията*. П. е провеждало неизменно политика на жестоко преследване на прогресивно мислещите. Протестът на потиснатите маси, техните борби против феодалното общество срещали активно противодействие не само от феодалните режими, но и от П., което свързало здраво съдбата си с експлоататорските режими. Обявявайки такива движения за ереси, П. водило борба против тях със средствата на специално създадената *инквизиция*. В условията на капитализма П. защищава устоите на буржоазното общество, утвърждавайки експлоататорския строй, бори се активно против революционното работническо движение. П. се обяви активно срещу Великата октомврийска социалистическа революция в Русия и бе един от организаторите на кръстоносния поход на четиринадесетте империалистически държави срещу младата Съветска република. П. поддържаше фашистките режими, служеше като център на антисъветска дейност, благославяше и поддържаше фашистката агресия срещу Съветския съюз. След завършването на Втората световна война П. не прекрати да води антикомунистическа политика, като подкрепи агресивната политика на САЩ. От 1958 г. насам в политиката на П. се забелязват тенденции към разбиране на реалната обстановка, създадена в света в резултат на укрепването и развитието на световната социалистическа система, на изменението в съотношението между

силите в света в полза на социализма. Тези нови тенденции в политическия курс на П. са свързани с имената на папа Йоан XXIII (1958—1963) и папа Павел VI (1963—1978).

ПАРАКЛИС (гръц. para Klēsis — утешение) — малка църква без осветен престол; прицърквие. У нас се строи обикновено в крайселски местности, където има оброчища и където населението извършвало своите дохристиянски обичаи и празненства.

ПАРАЗИТИЗЪМ РЕЛИГИОЗЕН — способност на религията да изземва от другите форми на общественото съзнание едни или други въпроси и техните отговори и да ги изпълва със свое съдържание, с което си обезпечава известна реалистичност и по-дълготрайна жизненост. Така например религията изземва от традиционния морал на хората т. нар. общочовешки норми (изискващи децата да почитат своите родители, младите хора да се отнасят с уважение към възрастните и др. т.), с което се представя пред вярващите като «създателка» и пазителка на общочовешкия морал.

ПАРАСТАС (гр. parastasis) колона в стена; пиластър, а също така и панихида.

ПАСТИР (лат. pastor) — духовник, духовно лице (дякон, монах, свещеник, епископ).

ПАСТОР (лат. pastor — овчар, пастир) — протестантски духовник.

ПАСХА (ВЕЛИКДЕН) — главният христ. празник, регистриран като ден на «чудното възкресение» на Исус Христос. Истор. наука свидетелствува, че християнството е заимствувало празника П. от юдеизма, като при него той е получил ново съдържание. В древните скотовъдни племена този празник се е свързвал с «умилостивяването» на духовете, след това с развитието на култа ЯГВЕ, станал празник, с който се отбелязвало митическото «излизане» на евреите от Египет. Връзката на древн. обичай се проследява в много обреди на съвр. християнска П.

(напр. боядисването на яйца, приготвянето на козунаци и др.). В ранното християнство празнуването на възкресението на Христос е съвпадало с юдейската П. Първият вселенски събор на христ. църква в 325 г. обаче установил, че П. трябва да се чествува през първото възкресение след пролетното равноденствие и пълнолуние, непременно отделно от деня на празнуването на юдейската П. По такъв начин христ. П. станала «пътуващ» празник, който попада в разни дни в периода от 22 март до 25 април по стар стил. Празнуването на П. служи за укрепване в съзнанието на вярващите на антинаучните представи, на проповедите на идеите за класов мир и всеопрощение.

ПАТЕРИЦА (гр. paterikòs — който принадлежи на отец) — понятие с три значения. 1. Владишки жезъл. 2. Специално дървено приспособление за подпиране при ходене на сакати хора с болни крака. 3. Тояга за подпиране при ходене. Освен това означава и ходене на гости на следния ден след имен ден (на патерица).

ПАТРАХИЛ (от гръц. epi — на и trachēlos — врат) — вид богослужебна одежда, която има формата на тясна престилка и се надява на шията; стига до глезените.

ПАТРИАРХ (гр. patriarchēs — родоначалник) — духовен сан на върховните йерархии в редица христ. църкви. В катол. църква патриаршески сан носят главите на отделните епархии. От 1559 г. патриаршеството съществува и в Руската православна църква. През 1721 г. то било отменено. Мястото на П. било заето от Синод, който се възглавявал от оберпрокурор. Патриаршеството е възстановено от Събора през 1917—1918 година. Избраният П. Тихон обаче разгърна активна антисъветска дейност, с което загуби авторитета сред вярващите. Негов приемник стана митрополит Сергий, който по-късно бе избран за П. Днешният П. на Руската православна църква е Пимен. П. в България е прекъсвано на два пъти по време на чуждестранните робства. Неговото възстановяване стана едва в годините на народната власт през 1953 г. Съвременната българска православна църква имаше за първи патриарх

Кирил, който след неговата смърт бе заменен от патриарх Максим.

ПАТРИАРШИЯ (гр. patriarchia) — понятие с три значения: 1. Независима църква, която се ръководи от патриарх. 2. Област, която се управлява от патриарх. 3. Сграда за канцелария и жилище на патриарха на съответната църква. (вж. *Българска екзархия.*)

ПАТРИСТИКА (лат. pater — баща) — христ.-религ. философия от II—VIII в., създадена от т. нар. *църковни отци*. Ранният период на П., *апологетиката* (II — началото на III в.), е свързан с обосноваването на християнството в борбата му с езичеството, юдеизма и ересите, по-специално с *гностиците*. Апологетите призовавали римските императори да не преследват християните, опитвайки се да докажат лоялността на христ. църква към Рим. Някои от тях (Юстин, Климент Александрийски, Ориген) смятали, че тясно свързаното с античната философия християнство решава по-съвършено поставените от нея задачи. Други (Татиан, Тертулиан) се отнасяли отрицателно както към предшествуващата езическа култура, така и към всякакви опити за изследване на християнските догми от позициите на разума. Апологетите не са създали философски системи, но са поставили богословски проблеми, разработени по-късно от християнските теолози. Разцветът на П. е свързан с превръщането на християнството в държавна религия. През II—V векове се създават трудове, които обосновават християнската догматика от философски позиции. Използват се при това идеалистическо-мистични елементи на античната философия (от неоплатонизма, стоицизма). Представители на този етап са Атанасий Александрийски, Василий Велики, Григорий Ниский, Григорий Богослов, Августин. Основните черти на П. са пренебрегване на науката, на светската култура, издигане на вярата и принизяване на разума, религиозна нетърпимост, лицемерие (например проповядване на любов към ближния и едновременно оправдаване на експлоатацията). Последният период от П. (V—VII в.) по същество не дава нищо ново. Неговите представители (Леонтий, Боеций, Йоан Дамаскин) само обработват и систематизират натрупаните по-

нятия. Периодът на П. поставя началото на многовековното господство на христ. мироглед в европейската философия.

ПАТРОЛОГИЯ (гр. patrologia) употребява се и в смисъл на патристика (богословска «наука» за живота и произведенията на църковните писатели), и като сборник от съчиненията на тези писатели.

ПАЦИФИЗЪМ РЕЛИГИОЗЕН (лат. pacificus — умиротворяващ) — религиозна разновидност на буржоазно-либерално течение, в чиято основа е пасивното проповядване на мира и осъждане на всички войни. Идеен извор на П. р. е идеалистическото разбиране за същността на войните. П. р. обяснява възникването на войните с липса на истинска религиозност на масите, с порочността на човешката душа. Изхождайки от библейската заповед «не убивай», той призовава вярващите към пасивна съпротива срещу войната (пропаганда против войната, отказ от военна служба). Като не приемат марксисткото учение за справедливостта и закономерността на революционните войни, за деленето на войните на справедливи и несправедливи, пацифистите осъждат революционните действия на масите. В периоди на силен революционен подем П. р. играе винаги ролята на спирачка на прогресивното движение на народните маси, доколкото вместо активно действие предлага бездействие и молитви, което развързва ръцете на реакционните сили. През 1915 г. В. И Ленин писа, че «една от формите на оглупяване на работническата класа са пацифизмът и абстрактното проповядване на мира» (т. 26, с. 165). Днес почти във всички страни на света има пацифистки религиозни организации. Независимо от това, че методите на П. р. не са приемливи за марксистите, комунистите подкрепят всички действия, които са насочени към запазване на мира, които се борят за сплотяване на всички миролюбиви сили.

ПЕТДЕСЕТНИЦИ — християни от евангелската вяра — религ. организация, основа на която е митът за «слизане на дух свети» над апостолите на 50-ия ден след възкресението на Христос, вследствие на което те получили «пророчески дар» — «говорене на чужд език». Това протест. течение възникнало в началото на XX в. в САЩ. Във ве-

роучението на петдесетничеството голямо място заема проповедта за близостта на второто пришествие, за края на света и хилядолетното управление на Христос. П. съблюдават обредите кръщение, хлебопреломление, голямо значение придават на мистич. общение с бога. При това особена роля се отрежда на «светия дух», смята се, че човек, който е угоден на бога, може да стане оръдие на «Слезлия над него дух». Такова «слизане» се извършва в условията на крайна религ. екзалтация, довеждаща до умопомрачаване по време на молитвените събрания и намираща израз в глосолалия. За П. е характерна мистич. обстановка на молене, вярата в «явления» и «видения», култът към пророците и пророчиците. Като последици от молитвените събрания и обреди настъпва психическо изтощение, крайни прояви на религ. фанатизъм. Дейността на някои групи П. носи антиобществен характер.

В България петдесетничеството се появява през 1921 г. под влиянието на руските емигранти Д. Заплишний, И. Е. Воронаев и Е. Колшовски, членове на петдесетническата община в Ню Йорк и изпратени за подмолна работа в Съветска Русия. Във връзка с това те временно се установяват в Бургас, за да влияят в религ. дух на врангелистите в нашата страна. Петдесетничеството у нас обективно е целело чрез създаване на «ново» християнство да отдалечава българите и в религиозно отношение от Съветския съюз. През 1928 г. петдесетничеството се разпада, като от него се отделя групата на Стоян Тинчев, последователите на която са известни като «тинчевисти». И двете крила на петдесетничеството проповядват изолиране от светския живот — отказ от кино, театър, гледане на телевизия и др. т., с което целят да предпазят вярващите от влиянието на съвременната обществена действителност.

ПЕТОКНИЖИЕ — първата част от Библията, която се състои от пет книги, приписвани на Мойсей.

ПИЛАТ ПОНТИЙ — римският прокуратор (управител) на Палестина, който според църковните историци осъдил Исус Христос на кръстна смърт.

ПИЕТА (ит. pieta) — милосърдие, благочестие. Картина, която представя оплакването на Христос от Дева Мария.

ПИЕТЕТ РЕЛИГИОЗЕН (нем. Pietät, фр. piété от лат. pietas) — набожност, благочестие. Възторжена почит към религията или някои нейни елементи.

ПИЕТИЗЪМ РЕЛИГИОЗЕН (фр. piétisme) — протестантско течение от XVII в., което издига в култ нравствения живот, благочестието и смирението срещу официалната обредност. Мистично настроение, благочестивост.

ПИТИЯ (гр. Pythia) — древногръцка жрица и пророчица при храма на Аполон в Делфи, която изричала неразбираеми думи и изречения за «тълкуване» от оракулите.

ПЛАЩЕНИЦА — копринено платнище с изображението на Исус Христос в гроба. Изнася се в средата на храма за общо поклонение в «страстния» петък.

ПОГРЕБЕНИЕ РЕЛИГИОЗНО — църковен обичай при заравяне на умрял. Първоначално населението на нашата страна практикувало широко трупоизгарянето на умрелите, но с утвърждаването на христ. религия възприема и трупозаравянето, с което се свързва съвременното П. р.

ПОДВИЖНИК — аскет (гръц. asketes — упражняващ се) — човек, който се стреми да постигне нравствено съвършенство и общуване с бога чрез потискане у себе си на «светските» потребности и желания. Подвижничеството е характерно за много религии. В християнството още в началото на ранното средновековие стихийното христ. подвижничество се трансформира в *монашество,* поставено под строгия контрол на държ. църкви. Нравствените обети на П. били включени в монашеските устави и приспособени към класовите интереси на църквата. Макар наред с религ.фанатизъм в подвижничеството да се проявява също така и един своеобразен протест против съществуващата в експлоататорското общество социална несправедливост, обективно то способствувало за разпространението и укрепването на влиянието на религията, за раздухване на религиозната нетърпимост.

ПОКРОВ — платно, с което покриват мъртвец, саван.

ПОКРЪСТВАНЕ — мирно или насилствено християнизиране на дадено лице, племе или народ. Българският народ е покръстен през 865 г. при княз Борис I (852—889).

ПОЛИЕЛЕИ, ПОЛИЛЕИ, ПОЛЮЛЕИ (гр. polyelaios от poly и гр. elaíon — елей, «маслинено масло») — употребява се най-вече в два смисъла: 1. Висящ светилник с много лампи, многосвещник, многолампеник. В христ. църкви обикновено има няколко полиелея, от които един е главен — големият полиелей. 2. Отбрани псалми, които се четат през време на дадена празнична църковна служба.

ПОЛИТЕИЗЪМ (от гр. poly — много и theos — бог) — многобожие, вяра в много богове, за разлика от монотеизма, който е вяра в един бог. Противопоставянето на единобожието на многобожието, което се утвърдило в богословската литература, е несъстоятелно. В действителност всички религии в по-малка или в по-голяма степен са политеистични.

ПОМАЗАНИК — според религ. учение човек, който е определен от бога за нещо велико, «божи избраник».

ПОМОХАМЕДАНЧВАНЕ — мирно или насилствено ислямизиране на цял народ, племе или на части от тях, както е случаят с част от нашия народ по времето на османското иго. В резултат от П. у нас се е формирала голяма група българи, изповядващи исляма, част от които постепенно са загубили своя народностен облик и са се турцизирали.

ПОСЛАНИЯ НА АПОСТОЛИТЕ — религ. книги, които духовенството смята за написани от апостолите на Исус Христос.

ПОСТИ — религиозни забрани или ограничения върху храната изобщо или върху някои видове храна. Във всички религии на П. е придадено духовно-нравствено, «очистващо» значение като «най-действено средство за очистване и обновяване на човешката душа». В православието многодневните и еднодневните пости заемат повече от

двеста дни в годината. Към многодневните пости се отнасят великите пости — преди Великден (седем седмици), пости за Рождество (шест седмици преди Рождество), Петрови пости — преди празника на ап. Петър и Павел (от една до пет седмици, в зависимост от ранния или късния Великден) и двуседмичният успенски П. — преди празника Успение. Еднодневни пости са сряда и петък. Наред с въздържането от храна на вярващите се забранява в периода, когато са П., да извършват тайнствата на брака, а на онези, които се намират в брак, се предписва въздържание от съпружеско общуване, забранява се участието в каквито и да са светски увеселения. При съвременните условия правосл. църква не изисква строго изпълнение на всички без изключения П., но задължава вярващите да знаят църковните предписания за сметка на това, за да се създава у всеки, който пости или не пости, «настроение на покаяние». В катол. църква П. не са толкова строги — допуска се приемане на млечна храна. В юдеизма съществуват обществени П. (в деня на съда над хората, в паметни дни на легендарни събития) и индивидуални П. по обет, а също и П. в деня на годишнината от смъртта на родителите. В исляма важно място заема постът оруч (известен у нас повече като пост «рамазан», когато в течение на 30 дена вярващите не вземат вода и храна от рании утрин до вечер). Спазването на постите и изискванията, свързани с тях, преследва целта да укрепва религиозността.

ПОТОП — в религията се различават два потопа — минал и бъдещ. Според т. нар. свещени книги на юдеизма християнството и исляма в миналото нашата планета е претърпяла един потоп, когато в резултат на поройни дъждове и прииждане на реките Земята е била залята и били унищожени всички хора, освен праведника Ной (в исляма — Нух) — взетото с него на т. нар. Ноев ковчег (кораб). Според религ. учение в неопределено бъдеще отново ще настъпи П.,ще настъпи краят на света поради греховността на хората, когато всички ще бъдат изправени пред «божия съд», за да получат възмездие за своите дела приживе.

ПРАВЕДНИК — човек, който живее в съгласие с религ. предписания и не извършва грехове; който е безгрешен, невинен пред бога.

ПРАВО ЦЪРКОВНО — съвкупност от правни норми, определящи организацията, вътрешното устройство и дейност на църквата, а също и нейното отношение към държавата и отделните лица. Съставна част на П. ц. е каноническото право. Религ. дейци твърдят, че П. ц. се основава на т. нар. божествен закон. Съгласно с този «закон» правната власт в църквата била учредена от Христос и е предадена от него на апостолите (в католицизма — на ап. Павел), от които уж тя е преминала в техните приемници — епископите. Сферата на действие на П. ц. е била най-широка през средните векове. П. ц. се е използвало от църквата за борба против ересите и свободомислието, за потискане свободата на съвестта, за борба с научноматериалистическия мироглед и атеистичните идеи.

ПРАВОСЛАВИЕ — едно от трите основни направления на християнството, което се оформило след разделението му през 1054 г. на западна (католическа) и източна църква. В П. има 15 самостоятелни църкви (вж. *Автокефалия*). Източници на православното вероучение са «свещеното писание» *(Библията)* и «свещеното предание» (постановленията на *вселенските* и *местните събори,* творенията на *църковните отци,* древната богослужебна практика). Същността на вероучението на П. е изложена в «символ на вярата», приет на вселенските събори от 325 и 381 година. В 12 члена от него се говори за бога, за неговото отношение към света, към човека, за триединството на бога, за боговъплъщението, за изкуплението, за възкръсването от мъртвите, за кръщението, задгробния живот и т. н. Бог в П. се проявява в три лица: бог-отец (творец на видимия и невидимия свят), бог-син (Исус Христос) и бог-дух свети, който се явява само от бог-отец. Триединният бог е едносъщ, недостъпен за човешкия разум.

Основното предназначение на православния култ е разпространението и поддържането на религиозността, въздействията върху чувствата и емоциите на хората. Православните църкви обръщат голямо внимание на вътрешното оформление на храмовете, на провеждането на богослуженията, в които важно място заема молитвата. Православните свещенослужители изискват от вярващите задължително да посещават храмовете, да носят кръстчета на шията си, да извършват тайнства, които в П. (както в ка-

толицизма) са седем: кръщение, причастие, миропомазване, покаяние, брак, свещенство, елеосвещение.

В капит. страни правосл. църкви оправдават съществуващите обществено-икономически отношения, обявяват ги за висш израз на «всеобщите християнски ценности», като твърдят, че усъвършенстването на условията за живот на човека е възможно само в резултат на «оздравяването» на капитализма, на неговата «християнизация».

В условията на социалистическата действителност правосл. църкви са принудени да изменят политическата си ориентация, да преразгледат отношението си към прогреса, да внасят поправки във вероучението и в култовата си практика. Те издигат тезата за непротиворечивостта между комунизма и християнството, които уж били способни при взаимно уважение да създадат най-добри условия за живот на Земята.

Днес правосл. църкви се борят за мир, против войните, против колониализма и неоколониализма, осъждат расовата дискриминация и т. н. Обаче това съвсем не означава, че П. е изменило своята антинаучна, чужда на комунистическия мироглед същност. Като внушава на вярващите надежда за вечен живот на онзи свят, то парализира активните, творческите начала у човека.

ПРАЗНИЦИ РЕЛИГИОЗНИ — дни, в които църквата и религ. организации отбелязват едни или други събития от църковната история, религиозната митология, паметни дати. П. р. са неотменна част от религ. култ. Те са възникнали през първобитната епоха и са били свързани първоначално със стопанската и битовата дейност на хората, с древните форми на религията: *тотемизма, анимизма, магията*. С празненства, които били съпровождани от жертвоприношения и различни магически действия, се отбелязвало началото на полските работи, на лова, на прибирането на реколтата и други важни събития от живота на рода и племето. Основният смисъл на всички тези действия бил насочен към «умилостивяване», превръщане на свръхестествените сили в «по-добри», към осигуряване на тяхната подкрепа и покровителство. По-късно стопанското, битовото съдържание на празниците се загубва и на преден план изпъкват чисто религ. мотиви. Създадените църковни организации на класовото общество използват религ.

празници за пропаганда на религиозния мироглед, религиозния морал. Празничните ритуали се организират, за да оказват влияние върху чувствата на вярващите, да укрепват в тяхното съзнание проповядваните от църквата идеи и представи. В социалистическото общество П. р. се запазват като вредна отживелица от миналото, която поддържа изостанали, суеверни представи и в значителна степен помагат на жизнеността на религията като цяло.

ПРАЗНИЦИ СВЕТСКИ — дни, в които хората отбелязват тържествено едни или други важни (най-вече радостни, но понякога и тъжни) събития в своя личен, семеен и обществен живот. В първобитнородовото общество празниците на хората са били «сплав» от религиозни и светски елементи. В класовото общество започва относително обособяване на религиозните и светските празници. П. с. на експлоататорските класи обаче били винаги вплетени с едни или други религ. моменти и мотиви (например светското празнуване на «възшествието» на разните императори, крале, халифи, султани и т. н. се е съпровождало с религ. част — всевъзможни религ. молебени, религ. освещения). С появата на работническата класа П. с. започват да се отърсват от всякакви религ. примеси — каквито са Първи май, честването на Парижката комуна, а след това и на годишнините от Великата октомврийска социалистическа революция и т. н.

В условията на социалистическото преустройство и развитие на обществото се извършва процес на преодоляване на П. р., като едновременно се запазва всичко ценно и красиво от миналите празници на народа и постепенно се изгражда нова (социалистическа) система от празници.

ПРАМОНОТЕИЗЪМ (първобитно единобожие) — псевдонаучна теория, която има за цел да подкрепи библейската легенда за боговдъхновения произход на религията и за вечността на *монотеизма*. П. има два източника: руски и английски. В Русия с теорията на П. излиза в 1873—1890 г. мистикът В. С. Соловьов. Поради очевидния спекулативен характер и съмнителни аргументи версията на В. С. Соловьов не получила признание даже в клерикалните среди. В Англия съответствуващият опит се оказал на първо време по-«успешен»: в 1898 г. английският журналист

и фолклорист Е. Ленг публикувал монография «The making of religion» («Възникване на религията»), в която привел няколко факта на поклонение на върховно божествено същество сред отделни изостанали народи, изказвайки предположението, че тези факти говорят за вечността на П. Хипотезата на Е. Ленг получила подкрепа от катол. кръгове; под ръководството на патер В. Шмид от Виена се организирало цяло религ. направление, дейците на което щателно събирали, систематизирали и преизтълкували етнографските факти в полза на теорията на П. През 50-те г. на XX в. обаче теорията на П. е скандално разобличена: оказа се, че етнографските факти в нейна полза са фалшифицирани. От специалисти бе доказано, че идеята за единния бог — висше небесно същество или дух — е сравнително по-късно явление в историята на религията, свързана с усложняването на социалната структура на обществото.

«ПРЕДАНИЕ СВЕЩЕНО» — христ. богословие — религиозно положение, което се разглежда като «божествено откровение», предадено на хората в устна форма, за разлика от «свещеното писание» (Библията). В православието и католицизма П. с. се ползва с такъв авторитет както и «свещеното писание». Правосл. църква отнася към П. с. съчиненията на «църковните отци» и постановленията на първите седем вселенски събора, а катол. църква — по-широк кръг литература и решенията на всички вселенски събори. В протестантизма и сектите от протестантското направление се отрича «боговдъхновеността» на П. с.

ПРЕДОПРЕДЕЛЕНИЕ — религиозна догма в християнството, юдеизма, исляма и някои други религии, чиято същност се заключава в това, че всичко, което става в света, зависи в крайна сметка от волята на божеството. Обаче опитвайки се да премахнат отговорността за всички човешки нещастия: епидемии, глад, войни, убийства и т. н., богословите издигат тезата за свобода на волята и прехвърлят по този начин отговорността за съществуването на злото на Земята върху човека. В ранното християнство се разгърнали ожесточени спорове за П. и за свободата във връзка с въпроса за условията за «спасение» на

човека. Едни богослови смятали, че човек е способен със своите сили да се стреми към доброто, докато други заявявали, че «спасението» и самият стремеж към него можели да бъдат резултат само на въздействието на «светия дух». Формулираната в спора на богословите от ранното християнство дилема за отношението между П. и свободата на волята е своеобразно въплътена в различните направления на християнството. Католицизмът и православието заемат при решаването на този въпрос междинна позиция. По тяхно мнение, опирайки се на собствената си воля, човек не може да стане безпогрешен. Само църквата като носител на божествена благодат чрез системата от *тайнства, обреди* и добри дела дарява човека със «спасение». Отхвърляйки ролята на църквата за «спасението» на човека, калвинизмът издигнал тезата за абсолютното П. Според неговото учение бог предопределя съдбата на човека още преди неговото раждане. Учението за П. принизява значението на човека в изменението на околната действителност, внушава му идеите на смирение и покорност.

ПРЕЛАТ (лат. praelātus — предпочитан) — висш духовен сановник от катол. или англиканската църква.

ПРЕОБРАЖЕНИЕ — един от *дванадесетте празници* на христ. църква. Сред вярващите е известен под названието второ спасение, отбелязва се на 6 (19) август и е установен в чест на измисленото чудно «преображение» на лицето на Исус Христос. В Евангелието от Лука се говори, че осем дена след като ап. Петър признал в Христос спасителя, вземайки със себе си учениците, Христос се изкачил на планината и започнал да се моли. По време на молитвата неговото лице се преобразило, дрехата му станала бяла. От облака, който се явил на Христос и неговите ученици, се раздал глас божи: «това е моят възлюблен син; него слушайте» (Лука, 9,35). Въпреки вариантите в описанието на това «чудо» в евангелията, за обща основа на тях служи старозаветният мит за «преображението» на Мойсей (Изход, 24, 34). Като преработили този мит, ранните християни направили всичко възможно, за да издигнат Христос и християнството в очите на техните последователи: ако Ягве на Синай е назовал Мойсей своя пророк,

то той е назовал Исус син божи. Празникът П. е бил въведен в църк. календар през IV в. П. се пада в края на лятото, когато започва събирането на плодовата реколта. Църквата обявила за греховна употребата на плодове до настъпването на П. Като използва евангелския мит за П., христ. църква получила още една възможност да оказва влияние върху бита и живота на вярващите.

ПРЕСТОЛ (СВЕТИ) — четириъгълна маса в средата на олтара в катол. и православните храмове, на която са поставени *антиминс, кръст, евангелие*. На нея се освещават хлябът и виното за причестяване.

ПРЕСТОЛНИ ПРАЗНИЦИ — годишни храмови празници в православието, посветени в памет на някой «светия», особено почитан в дадена местност, в чест на който се изгражда храм или олтар с повдигната четириъгълна маса, която се нарича престол. Към П. п. се отнасят празниците на Николай Чудотворец, денят на св. Илия и др.

ПРИМАС (лат. primas — първосвещеник) — архиепископ на старинна катедрала в католическата и англиканската църква. Архиепископ.

ПРИТВОР — западната част на катол. и православни храмове. Тя е предназначена за каещите се в грехове, за друговерци, които желаят да приемат християнството, и за четене на четиридесетдневна очистителна молитва.

ПРИЧАСТИЕ — употребява се в два смисъла: 1) вино с просфора, давано на християните при причестяване, комка; 2) извършването на самото тайнство причестяване (вж. *Евхаристия*).

ПРОВИДЕНИЕ — занаятие, дейност — според религ. представи — недостъпна за човешкия разум дейност на висшето същество, направляващо всичко, което се върши в света в съответствие с неговата воля. Представата за направляващата сила на висшите същества се заражда още в древността като илюзорно отражение в съзнанието на човека на неговата зависимост от стихийните сили на природата. У древните гърци тази зависимост е намерила из-

раз в представата за богините на съдбата — Мойри. С развитието на производителните сили човек се освобождава от стихийните сили на природата. Обаче в класовоантагонистичното общество човек попада под зависимостта на външни, неподвластни на него социални сили, които в религиозното съзнание се отразяват като представа за недостижимото действие на бога-създател. Обявявайки божествената воля за движеща сила на историческото развитие, църквата извежда всички обществени отношения от божественото П. и по такъв начин свежда човека до послушен изпълнител на божията воля. С учението за П. църквата възпитава пасивно отношение към света, оправдава с името на бога съществуващата в буржоазния свят социална несправедливост.

ПРОВИДЕНЦИАЛИЗЪМ (от лат. provideo — предвиждам) — религиозно-идеалистическо учение, което обяснява историческите събития като изява на провидението (на бога).

ПРОЗЕЛИТИЗЪМ — упорит стремеж да се привличат към своята религия последователи от други вероучения.

ПРОИЗХОД НА РЕЛИГИЯТА — един от корениите проблеми на философското и историческото знание. Опит да се реши този проблем е налице още в произведенията на мислителите материалисти от античната епоха — Епикур (ок. 341—270 г. пр. н. е.) и Лукреций (ок. 99—55 г. пр. н. е.). От тези времена е създадена огромна научна и богословска литература за П. р. До наше време не се прекратяват опитите на фидеистите да защитят и подкрепят библейската версия, че реилгията е внушена на човека при неговото сътворение. Тази антинаучна реакц. концепция противостои на марксистко-ленинската теория за П. р. Марксизмът счита, че религията не е вечна. Нейното възникване се предшествува от твърде продължителна *безрелигиозна епоха,* когато човек се е формирал като разумно и нравствено социално същество. Религията има *социални* и *гносеологически корени,* които обуславят нейното възникване. Марксистко-ленинската теория прави извода, че религията е породена от безсилието на човека пред стихиите на природата и социалните сили. При това се отчитат осо-

беностите на човешкото съзнание, които откриват възможност за възникване на различни фантазии, за отразяване на действителността в изопачена форма. С разделението на обществото на антагонистични класи и с формирането на първите деспотични държави гносеологическите и психологическите предпоставки на религията получили устойчива социална ориентация. В класовите антагонистични формации главни са социалните корени на религията, социалната потиснатост на масите. Науката разглежда формирането на първите религ. представи и вярвания като твърде продължителен процес. Има достатъчно основания да се приеме, че началото на религията датира от последния стадий от древнокаменния век, че то съвпада с формирането на матриархалното родово общество; тази епоха е отдалечена от нас в миналото примерно на 40 хилядолетия.

ПРОМИСЪЛ — според религ. учение грижата и участието на божеството за света и хората; провидение.

ПРОПОВЕД — изказване, беседа на религиозно-догматична или религиозно-нравствена тема с цел да се пропагандират религ. представи. По степента на сложност и важност се различават няколко вида П. — беседа, катехизисна беседа, поучение, слово. Православната църква изисква всяка проповед, за каквото и да се говори в нея, винаги да завършва с «призив или разяснение» на необходимостта от *спасение*. Препоръчва се на свещениците да провеждат проповеди не по-рядко от един път седмично. П. се произнася в края на *литургията*. През последно време се забелязва активизиране на проповедническата дейност в християнските течения, особено в сектите.

ПРОРОЧЕСТВО РЕЛИГИОЗНО — предсказване на бъдещето въз основа на т. нар. божествени озарения, откровения, знамения и др. Според религ. учение развитието на събитията в действителността в крайна сметка зависи от божията воля. Хората не могат да предвидят неговите замисли и пътища, по които той ще насочи развитието на събитията, и следователно те не могат самостоятелно да предвидят бъдещето. Бог им дава възможност да надникнат в бъдещето с помощта на «пророчества». Многозначителността и мъглявостта на П. р. създават илюзия за тях-

ната реализация, когато под общите фрази на предсказанията се подвеждат многобройни събития от обществения живот, които външно си приличат с предсказаните. Затова всяка една война може да служи като доказателство за «сбъдването» на П. р. за бъдещите войни. Редица П. р., обявени от Библията за сбъднати, са били описани със задна дата, т. е. след като «предсказаните» събития са станали тепе в действителност. По-специално това се отнася за «пророчествата» на Даниил за падането на Вавилон, разцвета и упадъка на Персия, засилването на македонското царство. Голямо значение за П. р. се отдава на предсказването на «края на света». В *«Откровението на Йоан»* началото на «гибелта на света» се предсказва в най-близко бъдеще. В историята са правени много опити да бъде изразена в библейска алегория «точната» дата на края на света: «гибел на света» са очаквали например през 1000, 1198, 1524, 1819, 1832, 1846, 1932 г. и т. н. Но всички прадсказания на самозваните пророци се оказаха неосъществени. Особено много място се отделя на П. р. във вероучението на *адвентистите, йеховистите* и др. Научните предвиждания се различават коренно от П. р. Те се основават на дълбоко познаване на самата действителност и на тенденциите в нейното развитие. Научните предвиждания доказват силата на човешкия разум и разкриват несъстоятелността на опитите да се мистифицира развитието на социалната действителност.

ПРОСКОМИДИЯ (гр. pros Komidē — «приношение») — част от литургията, по време на чието изпълнение се приготвят хлябът и виното за причастието.

ПРОСФОРА (гр. prosphora — приношение) — пшеничен хляб, който се употребява при литургия като приношение на безкръвна жертва.

ПРОТЕСТАНТИЗЪМ (лат. protestatio — провъзгласявам, тържествено заявление) — едно от трите основни направления на християнството заедно с католицизма и православието. П. възниква в резултат на широкото антикатолическо движение — *Реформацията*, обхванало през XVI в. редица страни на Европа. Протестантите осъждали злоупотребата на катол. църква, изисквали привеждане

на църк. организации в съответствие с принципите на първоначалното християнство. Те отхвърлили учението за църквата като посредница между бога и хората, издигнали принципа «оправдание на вярата», значително опростили култа, отказвайки се от почитането на «светиите», ангелите, иконите, мощите и др.

Първоначално П. се свързал с учението на Мартин Лутер (1483—1546), а след това протестанти започнали да се наричат последователите на учението на Калвин (1509—1564) и други реформационни движения. Към средата на XVI в. П. се разпространил в Германия, Швейцария, Англия, Швеция, Дания, Норвегия, проникнал във Франция, Холандия, Белгия, Чехия и други страни на Европа. От XVII в. той започва да прониква в задморските колонии на европейските държави. През XVI—XVII в. П. отразявал интересите на буржоазията. Не само буржоазията, но и селячеството и експлоатираните слоеве на градското население се обърнали към идеологията на П. в борбите си против феодализма и една от неговите най-важни опори — катол. църква. По-късно П. се разпада на множество църкви и течения. От първоначалните форми на П. (лутеранство, англиканство, калвинизъм, цвинглианство и др.) възникват нови течения — методисти, реформаторство, презвитерианство, конгрегационализъм, *баптизъм, адвентизъм, петдесетници* и др. В наше време протестантството наброява повече от 272 млн. През 1948 г. по инициатива на протестантските църкви бе създаден *Световен съвет на църквите,* който се стреми да обедини различните направления в християнството. Като оправдава и освещава капитал. отношения, Световният съвет на църквите се обявява в същото време за намаляване на международното напрежение и за запазване на мира. Всички направления в П. представляват буржоазна форма на християнството. Затова не е случайна широката поддръжка, която буржоазните държави, а така също и едрите монополи оказват на различните протестантски църкви и течения.

ПРОТОДЯКОН (гръц. protos пръв и día Konos) — титла за усърдна служба на дякон; пръв *дякон* (вж.).

ПРОТОИЕРЕЙ — старши по чин православен свещеник.

ПРОТОПРЕЗВИТЕР (гръц. protopressbytemos — пръв свещеник) — най-висшата от трите почетни титли за усърдна работа на свещеник (протоиерей, свещеноиконом и протопрезвитер).

ПРОТОПСАЛТ (гръц. protopsaltēs) — почетно звание, което се дава на отличил се църковен певец. Първи певец на църквата.

ПРОТОСИНГЕЛ (гръц. protos — пръв и syn Keleuo — съветвам) — помощник на духовник (на патриарх, екзарх или митрополит), обикновено монах.

ПСАЛМИ (гръц. psalmos — песен) — религ. песнопения и химни, които съставляват библейския сборник псалтир, авторството на който църквата приписва на юдейския цар Давид. В действителност П. имат по-късен произход и принадлежат не на едно лице, а на много автори, живели в разни времена. Още в древността 150 П. били събрани в пет книги. Тези книги се отличават една от друга по жанр и по стил. П. са написани от първо лице, пронизани са от чувство на смирение и възпяват величието на божеството, неговите «справедливи» решения, доброта и светост. Много от тях са култови химни, които се изпълнявали по време на богослужение в Ерусалимския храм. Духовенството препоръчва П. в качеството на душеспасително четене, тъй като те възпитават хората в дух на безропотност и упование на помощта на бога.

ПСАЛТ (гръц. psaltés) — църковен певец.

ПСАЛТИР (гр. psalterion) — книга от Стария завет, която съдържа библейски псалми (хвалебствено благодарствени химни), за чийто създател се смята древноевр. цар Давид. Преведен на старобълг. ез. от Кирил и Методий. В килийните училища бил учебен предмет.

ПСИХЕЯ — вж. *душа*.

ПСИХОЛОГИЯ НА РЕЛИГИЯТА — дисциплина, която изучава структурата, съдържанието и функциите на религиозната психика, т. е. на съвкупността от представи,

вярвания, чувства, настроения, привички и традиции, свързани с определена система с култово значение. П.р. е възникнала в края на XIX в. почти едновременно в най-развитите капит. страни на Европа и Америка. За времето на своето съществуване буржоазната П. р. е натрупала значителен опит в изучаването на психиката на вярващите, обаче идеалистическата ѝ методология е попречила да стане последователно научна дисциплина, превърнала я е в слугиня на богословието.

Марксистката П. р. се формира и развива като научна дисциплина, извикана на живот от нуждите на атеистичното възпитание. Тя се основава на методологическите принципи на марксизма и е тясно свързана с марксистката философия, социология, психология, от които заимствува редица теоретически положения и конкретни методи на изследване. За марксистката П. р. главен е социалнопсихолог. подход към явленията на религ. съзнание, доколкото религиозността не може да бъде разбрана и изучена откъснато от пораждащата я социална среда. За емпирическа база на П. р. служат конкретните изследвания. Изучаването на законите на формиране, развитие и функциониране на религ. съзнание се провежда в няколко основни направления: 1) общата теория на П. р. решава въпросите за съдържанието и структурата на религ. съзнание, за психологическите функции на религията в живота на индивида и обществото; тук се отнасят въпросите за съотношението между емоционалното и рационалното в съзнанието на вярващия, за спецификата на религ. чувства, за същността на религ. вяра и т. н.; 2) диференциалната психология изучава влиянието на соц.-демографските и субек.-психолог. фактори върху характера на религиозността; 3) психологията на съвременните вярващи цели да разкрие типовете вярващи, особеностите на религ. съзнание и поведение в условията на кризата на религията, връзките на религиозността с политическите убеждения, социалната активност, семейно-битовите отношения и т. н.; 4) психологията на религ. групи включва въпросите, които са свързани със социално-психическите механизми на религиозното общуване, ролята на внушението, подражанието, влиянието на груповите установки върху съзнанието и поведението на вярващия; 5) психологията на атеистичното възпитание се занимава с изучаване на пре-

ходните степени от религиозността към осъзнатия и целенасочен атеизъм и разработва психологически обоснованите методи на атеистично въздействие върху хората.

ПУРИТАНИ (лат. purus — чист) — най-последователните привърженици за провеждане на реформа в църквата в Англия и Шотландия през XVI—XVII в. в духа на *калвинизма*. П. изисквали очистване на обредите и организацията на англиканската църква от остатъците на *католицизма:* отменяване на епископския институт, конфискация на църковните земи, поевтиняване на църквата, не признавали постите, «светиите», повечето от религ. празници. Тези изисквания отразявали интересите на укрепващата се буржоазия, която се обявила против кралския абсолютизъм и феодалното дворянство и се стремяла да заеме господствуващо положение в обществото. П. противопоставяли на разкоша на феодалите и дворянството строгия морал на буржоазията от епохата на първоначалното натрупване на капитала: трудолюбие, скъперничество, пестеливост. Англиканската църква жестоко преследва П. В началото на XVII в. П. се разпаднали на два лагера — умерен, който се състоял от презвитериани, и радикален, който бил съставен от индепендентн (*конгрегационалисти*).

ПЪКЪЛ — вж. *ад*.

ПЪРВОРОДЕН ГРЯХ — според юдеизма и христ. вероучение — нарушаването от Адам и Ева в рая на «заповедта» на бога. Както разказва Библията (Бит. 3, 1—24), бог забранил на първочовеците да ядат от «дървото на познанието на доброто и злото». Но сатаната във вид на змия убедил Ева да откъсне от забранените плодове, от които дала и на Адам. Затова те били изгонени от рая и превърнати в смъртни. Мъжът трябвало с пот на чело да се труди, а жената в мъки да ражда своите деца и да се подчинява на мъжа. Този наивен библейски разказ, отразяващ безпомощността на човека от родовото общество да си обясни социалното неравенство, бил използван от църковните служители на юдеизма и християнството за основа на най-реакционни и антихуманистични богословски построения. Така отговорността за злото, несправедливостта

и нещастието на хората пада върху самите тях и «всемогъщия творец» няма никаква вина за мъките, изпитвани от народа в експлоататорските общества. Първородният грях уж извратил чов. природа — първоначално създадена съвършена от бога — и станал причина за нейната порочност, вследствие на което хората по рождение са склонни към злото и греха. Това налага извода за необходимостта от «божията благодат», т. е. религията и църквата, за «спасението» на хората. Христ. църква приема, че «първородният грях» тежи на всички послеродени и от него човек се «измива» само чрез изпълнение на тайнството кръщение. Религ. идея за «първородния грях», която се среща и в други религии, цели да даде религ. обяснение и оправдание на социалните бедствия и злини в живота на хората и в същото време да ги отдръпва обективно от борбите за реалното преодоляване на тези бедствия и злини.

Р

РА (АМОН) — според егип. митология — главен бог и бог на Слънцето, създател на Вселената, на останалите богове и на хората.

РАВИН — служител на култа в юдейската религия.

РАЗКАЯНИЕ РЕЛИГИОЗНО — действие, при което вярващият изказва съжаление за извършените от него грехове и моли бога да му опрости същите. Чрез разкаянието и опрощението на греховете църквата примирява вярващите с наличната социална действителност и ги отдръпва от борбата за нейното изменение и усъвършенствуване.

РАЗКОЛ РЕЛИГИОЗЕН — една от формите на вътрешноцърковните борби, в които участвуват широки кръгове от вярващите. В резултат на Р. р. възникват две или няколко самостоятелни църкви или се отделят групи на несъгласните с тях вярващи. Причините на Р. р. обикновено са изменението на социално-икономическите отношения и нарастването на класовите противоречия. Такива причини са обусловили Р. р. през 1054 г. — разделението на християнството на католичество и православие.

РАЙ — според религ. представи — място за вечно блаженство за праведниците след тяхната смърт, които са удостоени с тази награда за вярна служба на бога през своя живот. Представите за Р. са илюзорно отражение на стремежите на експлоатираните хора към по-добър живот. Потиснати от непосилен гнет и вечна нужда, отчаяли се, че ще се избавят от безкрайните страдания, те търсели утешение в надеждата, че след смъртта бог ще ги възнагради за всичките мъки, които са търпели в своя живот. В класовото общество религ. учение на Р. служи за примиряване на трудещите се с експлоатацията. В условията

на социализма то играе реак. роля, защото като ориентира вярващите към грижи за *вечното спасение* със самото това отвлича тяхното внимание от реалните задачи на комунистическото преустройство на живота на земята.

РАМАЗАН — деветият месец от мюсюлм. лунен календар, в течение на който мюсюлманите спазват ежедневен строг пост от изгрев до залез слънце.

У нас с понятието Р. се обозначава и самият пост, който на арабски се нарича «саум», а на турски — «оруч». До появата на исляма този пост е бил спазван от арабите само през лятото, когато големите горещини не са позволявали да се работи през деня, във връзка с което вземането на вода и храна се вършело през нощта. Арабските халифи обаче въвели нов лунен календар, който е по-къс от староарабския, и така постът започнал да се «движи» напред с около 11 дена на година, като се откъснал от породилите го географско-климатични и стопански условия на живот в Арабския полуостров.

РАННИ ФОРМИ НА РЕЛИГИЯТА — това са преди всичко религ. вярвания на хората от първобитно родовото общество: тотемизъм, вредоносни обреди, знахарство, еротически обреди и култове, раннеплеменен култ, майчинородов култ, патриархално-семеен родов култ, шаманизъм, култ на тайните съюзи, култ на вождовете и др. Във всички тях са «вплетени» в една или друга форма и фетишизмът, магията и анимизмът, по линия на които и те проникват в остатъчна форма в по-късните религии (в това число и т. нар. световни религии).

РАСО (игр. rhason от лат.) — свещеническа и монашеска горна широка дреха от черен плат.

РЕВИВАЛИЗЪМ — религ. мистично учение, съгласно с което църквата има възможност да се противопостави на процеса на преодоляването на религията и да осигури нейното «възраждане», да осигури нейния подем в съвременните условия на живот. Ревивализмът е разпространен главно сред някои по-фанатични секти на протестантизма, а в последно време и сред някои мюсюлмански църкви. Във връзка с революционните брожения и движения в т.

нар. мюсюлмански страни някои идеолози на исляма смятат, че в наше време процесът на деислямизацията е спрян и е започнал процес на реислямизация, на подем и тържество на исляма. В действителност в дадения случай става дума за едно закономерно използване на исляма като форма за изразяване на социалния протест, стремеж и борби на все повече трудещи се в страните от т. нар. трети свят.

РЕКВИЕМ РЕЛИГИОЗЕН (лат. requiem) — понятие с няколко значения: 1) заупокойна молитва у католиците; 2) траурно циклично музикално произведение за хор или за хор и солисти с инструментален съпровод, с текст на латински език; изпълнява се концертно; 3) скръбна вест.

РЕЛИГИОЗНАНИЕ — научна система, която се развива както на буржоазно-идеалистически, така и на научно-материалистически основи. Буржоазното религиознание обикновено избягва да изследва същността на религията, а се занимава най-вече със социалните функции на религията, които интерпретира твърде често като положителни в системата на социалните отношения. Марксистко-ленинското религиознание изследва произхода, същността и особено преодоляването на религията в наше време с цел да даде теоретическа основа на социалното управление на съвременния процес на преодоляване религията — особено в страните от световната социалистическа общност. Марксистко-ленинското религиознание е стройна система, в която се развива комплекс от науки за религията: философия на религията, социология на религията, психология на религията, история на религията и т. н.

РЕЛИГИОЗНОСТ — реализацията на религията в съзнанието и в поведението на вярващите. Р. е свързана главно с определена религия, но не се изчерпва единствено с нея; тя винаги е синкретична. В нея има елементи от древните (т. нар. езически) вярвания, от съвременната официална (богословска) религия, а също така и елементи, които самите религиозни лица формират и защищават в личната си религиозност. Синкретичният характер на религиозността у българите е толкова силен, че даже богословите и буржоазните учени трябваше да го признават, като твър-

де често наричаха религ. вяра на българите «двуверие». В съвремениите условия, особено в страните от световната социалистическа система, религиозността на вярващите се изпълва с една своеобразна «социалистическа» осмисленост и насоченост, която не само усложнява религиозния синкретизъм в нея, но все повече внася в нея нерелигиозни елементи,поради което тя се превръща в особена «сплав» от религиозно и нерелигиозно, прави лабилни границите между религиозността и нерелигиозността на съвременния вярващ.

РЕЛИГИЯ — една от формите на общ. съзнание, в която действителността се отразява във фантастични, илюзорни образи, представи, понятия. По своята същност всяка Р. е фантастично отражение «в главите на хората на ония външни сили, които господстуват в техния всекидневен живот — отражение, в което земните сили вземат формата на неземни» (К. Маркс и Ф. Енгелс. Т. 20 с. 324). С това Р. изопачава реалните отношения в природата и обществото, дезориентира човека в неговите стремежи към познание и преобразуване на света. Бидейки отражение на пълната зависимост на хората от социалните условия на тяхното съществуване, Р. закрепва, увековечава и оправдава тази зависимост. Именно затова К. Маркс нарича Р. «опиум за народа», «илюзорно щастие», превратен мироглед на превратен свят. Основен признак на Р. — това е вярата в свръхестественото: в бог, неземен свят, задгробно възмездие, безсмъртие на душата, възкресение на мъртвите и др. Вярата в свръхестественото се свежда не толкова до признаване на реалността на илюзорния свят, но и до неговата определяща роля за настоящето и бъдещето на човека. С това в религ. съзнание светът се раздвоява на духовен и материален, на естествен и свръхестествен, на действителен и измислен. Земното битие на човека като временно и преходно се обявява само за подготовка към вечния живот в другия свят. Освен вярата в бог Р. включва в себе си съвкупност от религ. действия, обреди, религ. култове. Предназначението на култа, който се определя като най-важно средство за общуване с бог, се свежда до пропагандата с помощта на театрализирани средства на религ. представи, закрепващи религ. вяра по пътя на въздействието върху разума

чувствата и емоциите на човека. Като правило религ. комплекс включва също и религ. учреждения (църкви, молитвени домове, джамии, синагоги), в които се провеждат богослужения и които имат щатно духовенство, изпълняващо богослужебни функции.

Възникването на Р. е свързано с ниската степен на развитие на общественото производство, обусловило безсилието и страха на човека пред стихийните сили на природата, чиято същност той не можел да си обясни. В експл. общество към зависимостта от природата се прибавят класовият гнет, безпомощността на трудещите се пред всеобщата нужда, тяхното отчаяние, заробването им. В. И. Ленин изтъква, че «безсилието на експлоатираните класи в борбата им с експлоататорите поражда също така неизбежно вяра в по-добър задгробен живот, както безсилието на дивака в борбата с природата е пораждало вяра в богове, дяволи, чудеса и др. т.» (т. 12, с. 142). Социалната природа на Р. определя и нейната кл. същност. В класовоантагонистичното общество Р. защищава експлоататорските порядки, благославя класовото неравенство, отстоява принципите на частната собственост. Експлоататорите винаги са използвали Р. за своите политически цели като идейно оръжие на своето класово господство.

Р. — това е преходна форма на общественото съзнание. Тя се е появила на ранните етапи от развитието на човечеството и ще отмре в развитото комунистическо общество. Но нейното преодоляване не може да се осъществи автоматически. За това е необходимо пълно унищожаване на социалните корени, които я подхранват, утвърждаване на научно-материалистическия мироглед, осъществяване на програмните искания за комунистическото възпитание на масите, засилване на атеистичната пропаганда. В наше време всички Р., без изключение, преживяват дълбока криза. Повсеместното намаляване на влиянието на Р. намира отражение в нарастване на религ. индиферентизъм, в разрива на много вярващи с Р. и църквата. Признак за нарастващата криза е наличието на голямо число различни богословски течения, предлагащи един или други рецепти за спасение на нейния разклащащ се авторитет, за повишаване на престижа на Р. и съгласуване на религ. архаизми с новите условия на живот и съзнание на хората. За това свидетелствуват и острите богословски спорове от-

носно тълкуването на традиционните религ. представи, за границите и възможностите на тяхното обосноваване. Позициите на Р. са особено силно подкопани в страните на социализма, където тя съществува главно като отживелица от миналото.

РЕЛИКВИ (лат. reliquiae — остатъци, останки) — различни предмети, които уж са свързани с дейността на Христос, Богородица, «светиите», а също и техните останки, издигнати в обект на религ. почитание. Към Р. се отнасят мощите, части от кръста, на който уж е бил разпънат Христос, останки от негови дрехи, от дрехите на Богородица и др. Култът към Р. е разпространен особено широко в католицизма. Някои манастири привличат и днес поклонници, демонстрирайки «мляко от богородица», «пот от Христос», и пр. Р. служат като средство за най-безсрамно измамване на доверчивите хора, като източник на значителни доходи за църквата.

РЕФОРМАЦИЯ — социално-политическо движение в много страни на Европа през XVI—XVII в., насочено против котол. църква и имащо като цяло антифеодален характер. Р. е поставила началото на новата разновидност на християнството — протестантизма. Причините, които са предизвикали Р., са свързани с развитието на буржоазните отношения, с изострянето на класовата борба между феодалите, от една страна, и буржоазията, селяните и градската беднота, от друга страна. Тъй като котол. църква е заемала през средните векове първенствуващо място във всички сфери на живота и е била главна опора на феодализма, то и Р. е била насочена най-напред против нейното господство. Р. започнала в Германия с изказването на Мартин Лутер (1483—1546), в Швейцария — с изказването на Улрих Цвингли (1484—1531), обхванала повечето от европейските страни. По време на Р. в много европ. страни се образували протестантски църкви. Те били провъзгласени за независими от римския папа. В Р. съществували три основни течения: консервативно-католическо, бюргерско-умерено и плебейско-революционно. Селско-плебейските маси във всички страни издигали почти еднакви искания: равенство в обществените отношения, отмяна на крепостното право и съсловните привилегии. Бюргер-

ското течение имало свои особености в редица страни, който факт е свързан с различните цели на националната буржоазия. Катол. църква отговорила на Р. с контрареформация, което довело до религ. войни.

РИТУАЛ РЕЛИГИОЗЕН (лат. rituālis) — понятие, което има няколко значения. 1. Установен ред на обредни действия при извършването на религ. акт. 2. Прието начин за извършване на нещо; церемония, церемониал. 3. Книга, в която се излагат обредите в тяхната последователност.

В наше време се формират нови (граждански, социалистически) ритуали, които са най-значимият в обществено отношение момент в различни обредни комплекси — каквито са например тържественото сключване на брак или именуването на новородени в народните съвети. Създаването на новото семейство (сватбата) и именуването на новородените са сложно организиран обреден комплекс, в системата на който има както предритуални, така и следритуални обреди и обичаи, които народът спазва в една или друга гама.

РОЖДЕСТВО БОГОРОДИЧНО — един от *дванадесетте праздника* в православието, установен в памет на рождения ден на Мария, майката на Исус Христос. Празнува се през септември. Установил се през първите векове на християнството. За неговото учредяване било използвано църковното предание, че на бездетните «благочестиви» Яков и Ана им се родила дъщеря благодарение на божията милост. Времето на раждането и името на момичето били съобщени на престарелите родители от ангел. В действителност митът за Р. б. е резултат от продължителна еволюция на христ. представа за «божията майка». Някои негови елементи са заимствувани от древните култове. Тържествените богослужения в чест на Р. б. са призвани да внушат на вярващите надежда за божествена милост за тяхното послушание и покорност.

РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО — един от главните празници на християнството, който православната църква отнася към *дванадесетте праздника*. Установен е в чест на раждането на Исус Христос. Историческата наука е доказала,

че християните са заимствували този празник от древноезическите култове. В древните религии са празнували раждането на «великите» богове — древноегипетския Дионис (6 януари), древноиранския Митра (25 декември) и др. Датите на тези празници са определени не случайно. Двадесет и пети декември е денят на зимното слънцестоене, «обръщане към пролетта». Раждането на боговете се свързвало с обновяването на природата, с нейното възраждане. Имайки предвид вкоренилия се обичай да се празнува раждането на езическите богове, христ.църква се погрижила да измести древните празници, като ги изпълва с нова християнска тържественост. Първоначално Р. Х. се празнувало на 6 януари като троен празник — кръщение, рождество, богоявление. Едва през IV в. Р. Х. било утвърдено на 25 декември, а на 6 януари започнали да празнуват кръщението. В богослужебния канон на рождеството са влезли много езически обреди и обичаи, които са се запазили и до наши дни. Редица обреди на този празник, като общинните празнични пиршества, коледуване и др., са запазени в бита на рождествените обреди. Църквата придава особено значение на празника Р. Х. Религ. проповедници усилено пропагандират идеята, че с раждането на Христос, който е изпратен от бога като «изкупителна жертва» (вж. *Изкупление*) на земята, се създава възможност за класов мир, тъй като в христ. вяра хората се обединяват независимо от социалната им принадлежност, от тяхното място в обществото. Пред всички, които са повярвали в Христос, се открива перспектив за постигане на райско блаженство. Идеите за класов мир притъпяват класовото самосъзнание на трудещите се, помагат за примиряване на хората със социалните несправедливости на експлоататорския строй.

РЪКОПОЛАГАНЕ, хиротония (гръц. cheirotonia — действие на силата на ръката) — в православието и католицизма — обред за въздигане в свещенически сан (дякон, свещеник, епископ). По време на обреда ръката на архиерея се поставя върху главата на посвещавания. В процеса на Р. на човек уж се придава «божествена благодат». Евангелистките християни-баптисти извършват Р. при посвещение на презвитери.

С

САВАН — (гръц. — saβ·non) — бяло платно, с което покриват мъртъвците за погребение; покров.

САВАОТ (евр. цебаот, букв. — бог на войнството) — един от боговете на древноеврейския пантеон. В Библията се среща преди всичко в единство с бог Ягве, който по начало е бил бог на юдейските племена (колената) (Иегуди), след образуването на съюза от племена станал бог-воин (Цебаот), небесен предводител на «израелските войнства». Митът за юдейския бог Ягве под названието Саваот е послужил за основа на формирането на христ. бог-отец, първото лице на троица.

САКРАЛИЗАЦИЯ (от лат. sacer — свещен) — включване в сферата на религ. регулиране различни форми на общественото и индивидуалното съзнание, на социални отношения, дейност на учреждения и хора. Този процес е свързан с нарастване влиянието на религията, с разширяване на нейните функции в обществото. Най-ярко тенденцията към С. се проявява в онези обществено-икономически формации, където съществуват *социални корени на религията.* При социализма влиянието и сферата на действието на религията се стесняват непрекъснато, тъй като нейните корени са подкопани.

Терминът С. се употребява също за обозначаване на процедурата за освещаване на разни предмети, благодарение на което те придобиват свръхестествени свойства и се включват в системата на култа.

САМАРЯНИН — понятие с две значения. 1. Жител на областта Самария в древна Палестина. 2. ост. Член на дружество за подпомагане на болни и нещастни. Самарянски дружества се създават предимно от жени към някой храм, откъдето идва и названието «сестри самарянки».

САРКОФАГ (гръц. sarkos — месо и phagos — който яде)— погребален ковчег изобщо и по-специално от камък, който уж ускорявал гниенето на чов. тяло; надгробен паметник във вид на ковчег.

САТАНА — вж. *дявол*.

САТИР (гр.) — в античната митология — горско полубожество с кози крака и рога, олицетворение на похотливост.

САТУРНАЛИИ (лат. Saturnalia) — тридневен, а по-късно и седемдневен празник през декември в древния Рим в чест на бог Сатурн, когато си припомняли «златното време» на неговото управление без роби и господари. По време на С. на робите и слугите давали пълна свобода, докато продължава празникът.

СВАСТИКА РЕЛИГИОЗНА — кръст с равни, пречупени като буквата «Г» рамена — някога религ. символ у разни народи, особено в Индия, а по-късно символ на фашизма и расизма (пречупен кръст).

СВЕТЕЦ СВЕТИЯ — понятие с три значения в нашата страна. 1. Човек, който е провъзгласен след смъртта му за божи угодник, комуто вярващите отдават религ. почит: светия; 2. нар. Лице от христ. календар, смятано като покровител на дадена черква, манастир, оброк, занаят и т. н. или на жив човек, който носи неговото име; 3. Селска, еснафска или семейна гощавка в чест на светеца-покровител, широко разпространена по-рано в живота на нашия народ — особено в лицето на т. нар. селски сборове.

СВЕТИ МЕСТА — места, свързани с различни събития от църк. история, с деянията на *Христос,* Богородица, «светиите» и служещи като обект за поклонение на вярващите Това са реки, езера, планини, хълмове, дървета, гробове на «светци» и др. т. По суеверни представи поклонението на светиините уж носи изцеление от недъзи, изпълнява различни родове желания. У католиците с широка известност се ползва френският град Лурд с неговия «свят извор», водата на който уж притежавала чудодейна сила.

Първоначално религ. представа за «свети места» е свързана с неумението на древните хора да си обяснят някои природни явления (например лековитостта на минералните извори), а по-късно с илюзията за «светии» и «светици», чиито гробове могат да притежават чудодейна сила. Твърде често «светите места» са свързани с древни (езически) храмове и оброчища, които христ. религия не е могла да заличи напълно в съзнанието на вярващите, поради което е била принудена да ги свърже със своята митология.

СВЕЩЕНИК — в християнството — сан на служител на култа, който има право да извършва богослужения и тайнства (освен тайнството свещенство).

СВЕЩЕНСТВО — едно от седемте христ. *тайнства,* посредством което човек се въздига в свещенически сан (дякон, презвитер, епископ). Според христ. представи чрез тайнството С. се предава особената *благодат* на «светия дух», даваща на посвещавания духовна власт спрямо вярващите. Облеченият в такава власт човек става свещеник и получава право да изпълнява редица функции: да учи на «истините» на вярата, да извършва църк. тайнства, да ръководи нравствено-религиозния живот на вярващите. Църквата смята, че божията благодат се предава на различните степени на свещенство в нееднаква мяра: в по-малка — на дякона, в по-голяма — на презвитера, в най-голяма — на епископа. Само епископът може да извършва тайнството С. над посвещаваните в дякони и презвитери, а над въведените в епископи — събранието («съборът») на епископите.

СВЕЩИ ЦЪРКОВНИ — принадлежност към култа в християнството, юдеизма, будизма, отживелица от езическото огнепоклонство. В далечно минало на огъня се приписвало свойството да пропъжда злите духове.

СВОБОДА НА СЪВЕСТТА — право на гражданите да изповядват каквато и да е религия или да не изповядват никаква, да бъдат вярващи или атеисти, да изпълняват религ. култ или да водят атеистична пропаганда. Изискването за С. с. е издигнато в епохата на буржоазните революции, когато буржоазията се е борила против феодализма, опи-

ращ се на държ. църква. Буржоазията се е обявила против вмешателството на катол. църква в държавните дела, като изисквала отделянето на църквата от държавата, религиозна свобода. Обаче нейното разбиране за С. с. е ограничено, едностранчиво. Буржоазната «свобода на съвестта», подчертава К. Маркс, «не представлява нищо повече освен търпимост към всички възможни видове *религиозна свобода на съвестта»* (т. 19, с. 30). Провъзгласявайки на думи С. с., буржоазията не я осъществи на дело. Марксистко-ленинската интерпретация на С. с. и нейното практическо осъществяване са диаметрално противоположни на буржоазното разбиране и практика в капиталистическите страни, където, по същество, С. с. се подавя, а църквата в съюз с държавата натрапва религ. идеология на масите. Тези процеси се засилват в условията на империализма, резултат на което е, както отбелязва Международното съвещание на комунистическите и работническите партии през 1969 г., тенденцията в империалистическата реакция към фактическо ликвидиране на демократичните свободи, в това число и на С. с. Само в условията на социализма се обезпечават условия за свобода на атеизма, отстоява се в борбата против религ. предразсъдъци научното, материалистическото светоразбиране и в същото време не се допуска никакво оскърбяване на религ. чувства на вярващите. Условията за осъществяване на С. с. са: отделяне на църквата от държавата; равноправие на гражданите независимо от тяхното отношение към религията; правно ограничение на възможността църквата да натрапва на населението религ. идеология; секуляризация на църк. собственост; лишаване на църквата от права на юридическо лице; забрана за принудителни събирания на средства в полза на църквата; достъпност на масите до образованието, културата; отделяне на училището от църквата; предоставяне възпитанието на подрастващото поколение изцяло под ръководството на държавата и редица обществени организации. У нас С. с. се гарантира от Конституцията на НР България (чл. 53).

СВОБОДОМИСЛИЕ — идейно течение, което провъзгласява правото на разума свободно, критично да разглежда положенията в религията, а също така и независимо от религията да изследва окръжаващия свят. С. се е проявя-

вало исторически в разни форми: във вид на религиозен скептицизъм, *антиклерикализъм, деизъм, пантеизъм*. През средните векове С. е приемало най-вече религиозна обвивка и се е изразявало в учението на Авероес за двойнствената истина, в рационализма на П. Абеляр, в деистичните и пантеистичните тенденции във философията на Сигер Брабантски, Давид от Динат и др. Под знамето на С. са се извършвали и народните движения (ереси).

Проява на С. на новото време е пантеизмът на Б. Спиноза, деистичният материализъм на Ф. Бейкън, Т. Хобс и др. В наше време носители на буржоазното С. са представители на либерално-буржоазната интелигенция в редица капит. страни, обединени предимно в два съюза: Всемирен съюз на свободомислещите и Международен хуманистичен и етически съюз, чиято дейност е свързана с пропагандата на антиклерикализъм, секуларизация на различните страни от обществения живот, светския морал. Буржоазното С. отделя основно внимание на критиката на догматиката и авторитаризма на религията, ограничавайки задачите на С. до защита правата на личността на свободен избор на идейните ѝ позиции. По въпросите на причините и преодоляването на религията то стои на просветителски позиции. Непоследователността на буржоазното С. се заключава в това, че то откъсва задачите на борбата против религията от онези социални условия и причини, които я пораждат и подхранват.

СВРЪХЕСТЕСТВЕНО — според религ. представи това е нещо независимо от действието на законите на природата и обществото и съществува независимо от тях. Вярата в реалното съществуване на свръхестествени същества, свойства и връзки е характерен признак на всяка религия. В съвременните религии вярата в С. не се свежда само до вярата в бог: свещенослужителите поддържат вярата в различни пророчества, чудеса и други подобни. В действителност всички явления винаги са възниквали, възникват и се проявяват според законите на природата и обществото.

СЕКТА РЕЛИГИОЗНА (от лат. secta — начин на мислене, учение, направление) — едно от видовете религ. обединения, което се характеризира с редица признаци. С. р. въз-

никва като опозиционно течение към едни или други религ. направления. Възникнала от класовите противоречия, С. р. може да се проявява като организация, която да изразява протеста на социалните групи, които са недоволни от своето положение в класовото антагонистично общество. За С. р. е характерна претенцията за изключителността на нейната роля, доктрина, идейни принципи, ценности и установки. С това са свързани тенденциите към изолиране, настроенията на избраничество и др. т., рязко изразени в стремежа към «духовно» прераждане на нейните членове, за признак на което се смята строгото спазване на определен нравствен кодекс и ритуални предписания. Това води често до краен фанатизъм и екстремизъм.

С. р. отрича института на свещенството, не признава деленето на вярващите на клир и на миряни, провъзгласява принципите на доброволно обединение, акцентира върху «обръщението», което предшествува членството в нея. Взети отделно, посочените черти могат да бъдат разкрити и в религиозните обединения от други видове. Обаче съвкупността от признаци, тяхното свързване е характерно именно за С. р. Историческата съдба на С. р. не е еднаква. Едни от тях прекратяват своето съществуване след определен период от време. Други с течение на времето се превръщат в църкви или деноминации, което зависи от съответните социални условия.

СЕКТАНТСТВО РЕЛИГИОЗНО — общо название за обозначаване на религ. обединения, които се отнасят към типа «секта» (вж. *Секта религиозна*).

Сектите се появяват в условията на класовоантагонистичното общество под влиянието на дълбоките социални противоречия. В началото сектантските движения отразяват протестите на различни групи от населението против несправедливите обществени условия.

Социална база на христ. сектантство в средновековна Европа са били селско-плебейските слоеве, излезли с най-радикални искания, или бюргерството, издигнало умерени социални програми. В периода на разложението на феодализма и формирането на капитализма в Зап. Европа възникват сектантски течения от протестантски характер, чиито социални искания носят буржоазнодемократичен характер (анабаптисти, менонити, баптисти и т. н.).

В епохата на феодалното господство църквата е най-крупен феодален собственик, най-общата санкция на съществуващия строй. Борбата против господствуващата класа се насочила и против църквата. От друга страна, по силата на неразвитостта на съзнанието на масите и значителното разпространение на религ. идеология в този период социалният протест се изявява в религ. форма. «. . .Изявяването на политическия протест в религиозна обвивка — пише В. И. Ленин — е явление, свойствено на всички народи, на известен стадий от тяхното развитие» (т. 4, с. 228).

В капит. общество С. р. заменило опозиционния дух с духа на несъпротивлението, от форма на социален протест то се превърнало в оръдие за борба против този протест.

Проповедта за близкия край на света, акцентът върху нравственото несъвършенство, мотивите на смирение и покорност, характерни за всички съвр. сектантски течения, спъват издигането на политическото съзнание на трудещите се, забулват класовите противоречия.

С. р., както и другите религ. течения, се намира в състояние на дълбока криза в социалистическите страни.

СЕКУЛЯРИЗАЦИЯ (от лат. secularis — земен, светски) — процес на освобождаване на различните сфери на обществото, на индивидуалното, общественото и груповото съзнание от влиянието на религията. Понятието С. включва цял комплекс от процеси, които се извършват на равнището на обществото като цяло, на отделните сфери на обществения живот и социалните институти, на социалните групи, на личностите. Намаляването на влиянието на религията намира израз в изменяне на нейното място в обществото, в стесняване кръга на функциите, които тя изпълнява, в отчуждаването на църковната собственост в полза на държавата, в освобождаването на държавно-правните отношения от религиозно санкциониране, в изземването на образованието от управлението на църквата, в развитието на светското изкуство, морал и т. н.

В капитал. общество процесът на С. има противоречив характер. От една страна, работническата класа, като се ръководи от марксистко-ленинската теория, води борба за изменяне на обществото върху социалистически начала, за освобождаване на масите от социален и духовен гнет, по-

мага за отслабване влиянието на религията. Обаче, от друга страна, действуват редица фактори, които задържат С. и укрепват позициите на религията. В буржоазното общество има дълбоки социални, класови корени —експлоатация, класово потисничество, стихийност на общественото развитие, които неизбежно пораждат религ. вярвания в съзнанието на масите. В условията на общата криза на капитализма империалистическата буржоазия се стреми да използва религията за укрепване на съществуващия строй. Създават се буржоазно-клерикални партии, които се стремят да сакрализират (вж. *сакрализация*) съзнанието на хората и различните сфери на обществения живот. Широко се развиват идеалистическите и религиозните философски течения, потъпкват се принципите на свобода на съвестта.

В социалистическото общество процесът на С. се отличава с особена дълбочина, широта и пълнота. Социализмът премахва частната собственост и експлоатацията, подкопава социалните корени на религията. С. обхваща всички страни на живота на обществото и човека. Наред с преодоляването на религ. възгледи се извършва утвърждаване на научноматериалистическите възгледи за света, на истинските хуманни норми и ценности в съзнанието, поведението и отношенията на хората.

СЕМИНАРИЯ ДУХОВНА (лат. Seminarium, букв. разсадник) — в християнството — средно църковно учебно заведение, предназначено за подготовка на духовници (свещеници).

СИДЕРИЗЪМ (лат. sídus, erís — звезда, фр. sidérisme) — суеверно учение, според което звездите имат влияние върху човешкия живот.

«СИЛАБУС» (лат. Syllabus — списък) — приложение под названието «Списък на най-главните заблуди на нашето време» към папската енциклика от 8 декември 1864 г., в който са изброени и осъдени обществено-политическите и религиозните движения, научните принципи, които подкопават учението на катол. църква и авторитета на римския папа. По-специално тук са подложени на анатема социализмът и комунизмът, атеизмът и исканията за сво-

бода на съвестта, рационализмът и др. През 1907 г. е издаден още един «С»., насочен против прогресивните обществени движения, свободомислието и постиженията на науката, а също и против модернизма в католицизма. Основното предназначение на «С» е да укрепва отслабващото влияние на папството и католицизма в обществената и научната сфера.

СИМВОЛ РЕЛИГИОЗЕН (гр. symbolon) — предмет, образ или действие, които служат за условни знаци на някакво отвлечено религиозно понятие, на някаква идея: кръст — за кръстния живот на Христос; дявол — символ на «злото» според религ. учение и т. н. С. р. означава още и верую, кредо, кратко изложение на вярата, в което се разкрива най-характерното, основното в нея.

СИМВОЛ НА ВЯРАТА — кратък свод от главните догми, които съставляват основата на вероучението на дадено религ. течение или църква. С. в. трябва да се приема сляпо, на доверие, без доказателства. Общохристиянският С. в. се състои от дванадесет части или «членове». В първите осем се говори за троичността на бога, за Исус Христос и изкуплението на човечеството; последните четири са посветени на църквата, кръщението и «вечния живот». С. в. е съставен от «църковните отци» и е утвърден на Никейския (325 г.) и Константинополския (381 г.) събор. С. в. се чете като молитва в богослуженията и при домашни условия, а също и в изпълнение на хор в храмовете. Освен апостолския известни са С. в. на св. Атанасий (по-подробно излага учението за *троицата* и въплъщението на Христос), С. в. на Тридентския събор (С. в. *в католицизма*). Най-подробен е С. в. в англиканската църква: състои се от 39 статии. Подробно тълкуване на С. в. се прави в катехизисите, катехизисните поучения или в специални документи, наричани «изповед на вярата».

СИНАГОГА (от гр. Synagoge — събрание) — юдейска религиозна община, възникнала за първи път вероятно през VI в. пр. н. е. с цел за четене на *Торите* и *молитви*. С разширяването на диаспорите (еврейските колонии извън Палестина) и разрушаването на Ерусалимския храм (I в. пр. н. е.) С. станала център на юдейския култ. Възгла-

вилите я равини насаждали сред евреите религ. идеология, потискали всяка проява на свободомислие. В наше време в държавата Израел има около 6 хил. С., в САЩ — повече от 4 хиляди. С. регламентира живота на вярващите в съответствие със законите на Торите и Талмуда, които притежават реакционен характер и унижават човешкото достойнство. С. се наричат също и култовите сгради в юдеизма.

СИНКРЕТИЗЪМ РЕЛИГИОЗЕН (гръц.) — съчетание от елементи на различни вероизповедания и философски идеи във вероучението на дадена религия. С. р. е характерен за всички религ. течения. Напр. християнството е съединило в себе си представи на древноеврейски секти, източни религии, на гръцката и римската философия.

СИНОД (гръц. Synodos — събрание) — висше църковно управит. тяло при главата на католическата и някои православни църкви. Състои се от висши църковни чинове. 2. Сградата, в която се помещава този орган.

В България С. на Българската православна църква има два състава: а) пълен, в който влизат патриархът и митрополитите от страната, и б) намален, в който влизат патриархът и 4 митрополити. Пълният състав на С. на БПЦ заседава 2 пъти годишно, а намаленият — текущо.

СИНОДИК (гр. Synodikos) — сборник от решения на църковен събор. Послание на църковен събор до епископи и вярващи. Поменна книга с имената на умрели, които трябва да се поменуват по време на съответни богослужения.

СИНТОИЗЪМ, СИНТО (япон., път на боговете) — религия, която е възникнала в Япония върху основата на първобитния култ към природата, към поклонението на родови и племенни божества и различни обреди на магьосничество. С възникването на клас. общество и на държавата се поражда идеята за върховното божество и творческия акт, в резултат на което, според представите на С., се появява богинята на слънцето Аматерасу — главно божество и прародителка на всички японски императори. В С. е запазена вярата в множество богове и духове (син или ками), които уж населявали и одухотворявали цялата природа,

способни да се превърнат във всякакъв предмет (огледало, меч, табличка с имената на божеството или негово изображение), който става обект на поклонение (синтай — което буквално означава божие тяло). За цел на живота в С. се провъзгласява осъществяване идеалите на предците: «спасение» се постига не на онзи свят, а на земния чрез духовно сливане с божеството с помощта на молитви и обреди, които се извършват в храма или край домашните огнища. За С. са характерни пищни празници със свещени танци и процесии. С. е възприел частично етиката на разпространилия се в Япония *будизъм*. Като цяло С. е идеологическа основа на култа към императора, а неговите най-нови секти участвуват активно в пропагандирането на шовинистични и милитаристични настроения.

СКЕПТИЦИЗЪМ РЕЛИГИОЗЕН — съмнение в истинността на едни или други догми и обреди в изповядваната религия, във връзка с което С. р. е бил интерпретиран твърде често като свободомислие и неговите привърженици са били подлагани на всевъзможни църковно-религиозни гонения от официалната църковна власт.

СКИНИЯ (гръц. Skene)— древноеврейски походен храм във формата на шатра, в който се извършва богослужение по време на дълго пътуване.

СКРИЖАЛИ — каменни плочи, на които според Библията Мойсей бил записал десетте божи заповеди. В преносен смисъл означава: непоколебима основа, завет.

СКИПТЪР (гръц. Skêptron) — владетелски жезъл във вид на тояга, украсена със скъпоценни камъни. Носи се от висшите сановници в съответната църква.

СКИТ (гръц. Skêtos) — клон от манастир със строг устав. Малък манастир, устроен в глухи места, където вярващите водят уединен живот, осъществявайки практически «разрив със света».

СЛУЖЕБНИК — книга с молитви — вечерни, утринни и литургии за църковна служба; ръководство за служителите на култа.

СОФТА (тур. Softa от перс.) — турски религиозен учител или проповедник, а също така и студент от мюсюлманско училище.

СОЦИАЛИЗЪМ ХРИСТИЯНСКИ — религ.-политич. течение, което се стреми да вмести в едно идеите на християнството и социализма, да «разтвори» социализма в християнството. Привържениците на С. х. твърдят, че принципите на социализма са провъзгласени за пръв път от Евангелието, че християнството е било винаги защитник на интересите на угнетените и само то е способно да ги избави от социалните бедствия. Съставът, целите и програмата на групите в това течение не са еднородни. В С. х. се различават две основни направления. Източниците на едното от тях тръгват от феодалния социализъм от началото на XIX в. Основните идеи на това направление са представени най-пълно в съвр. социална доктрина на католицизма: оправдаване на капит. общество, отказ от класовата борба, от революц. преустройство на света. Ръководна роля в пропагандата на тези концепции играят катол. църква, нейните профсъюзни организации и различните христ. буржоазни партии.

Другото направление — т. нар. демократическо — се представя от религ. дейци, които не споделят социалната доктрина на църквата. Те критикуват пороците на капит. общество, застъпват се за сътрудничество с комунистите, стремят се да примирят религията и научния комунизъм. Към това направление се отнасят левите католици в редица страни на Европа и Америка, някои леви протестантски свещеници, отделни христ. организации в социалистическите страни.

До Девети септември 1944 г. Българската православна църква се отнасяше като цяло отрицателно към С. х., като само някои нейни идеолози и дейци защищаваха в една или друга форма неговите идеи. След това обаче БПЦ възприе С. х. и все повече застъпва концепцията, че християнството и социализмът са две страни на едно и също явление в живота на човека и обществото, които само в единство могат да обезпечат смисъл и щастие в живота на хората.

Като цяло С. х. е разновидност на буржоазната идеология. Искането за «трета линия», различна от капитализма

и социализма, стремежът да се създаде «християнска демокрация» не излизат извън рамките на буржоазните общ. отношения. Бидейки свързан с реформизма, С. х. се явява проводник на разколническа политика в работническото движение в капитал. страни.

СПАСЕНИЕ РЕЛИГИОЗНО — отърваване от ада, удостояване с «царството небесно».

СПИНОЗИЗЪМ — матер. философско учение на името на холандския философ Б. Спиноза (1632—1677), в основата на което лежи признаването на единствената обективна реалност — природата, която Спиноза нарича бог. С. е изиграл за времето си положителна роля в идеологическата борба на буржоазията против феодалната идеология. Обективно той има и определено атеистично значение в историята, тъй като остро е критикувал рел. догми и с това е облекчил възприемането на атеистичната критика и отрицанието на религията. С. е по същество «срамежлив» материализъм, т. е. материализъм, който не смее (поради обективните обществено-исторически условия) да се признае за такъв, във връзка с което си надява маската на «религия».

СПИРИТИЗЪМ (фр. Spirtisme от лат. Spíritus — дух) — вярване в задгробен живот на духовете на умрелите и във възможността да се общува с тях чрез различни външни знаци и посредничеството на разни медиуми — лица, които уж са надарени със свръхестествена способност за посредничество между хората и духовете на умрелите.

СПИРИТУАЛИЗЪМ (от лат. Spiritualis — духовен) — антинаучно религ. идеалистическо учение, което противопоставя духовното (психическото) на материалното и признава духа (душата) за първооснова на действителността. С. е необходим компонент на всяка идеалистическа философия. В обективния идеализъм за духовна основа на света се смятат откъснатият от човека абсолютен дух, световната душа и т. н. Абсолютизирайки индивидуалното човешко съзнание, субективният идеализъм смята съществуващото в света за производно на това съзнание. Християнският С. говори за самостоятелно съществуване на безсмъртната

душа — за индивидуално оживотворяващо начало, за «образ на бога в човека», с който човешката душа се намира в постоянна връзка. Идеята за безсмъртието на душата се включва в религ. учение за възмездието, за посмъртното наказание на «грешниците» (вж. *ад*) и блаженството на «праведните» (вж. *рай*). Издигайки идеята за първенството на безсмъртната душа по отношение на смъртното тяло, обявявайки плътта за греховна, спиритуалистите призовават хората към отричане от земните блага, към прекратяване на борбата за по-добър живот на земята. Управляващите класи и капитал. общество виждат в лицето на С. съюзник в борбата си против *материализма* и *атеизма*.

СРЕТЕНИЕ ГОСПОДНЕ — христ. празник, в правосл. църква се отнася към числото на дванадесетте празника. Чествува се на 2 (15) февруари. В неговата основа лежи споменаването в Евангелието на Лука за това, че на 40-ия ден след рождението на *Исус Христос* неговите родители го занесли в Ерусалимския храм, за да го «представят на Господа». Младенецът уж бил приет от пророчицата Ана и някой си «мъж — праведния Симеон», който го благословил като бог, съобщавайки, че той е «светлина към просвещението на езичниците». Това сказание противоречи на онова, което се повествува в другите евангелия за първия период от живота на Исус. Така например според Евангелието на Матей родителите на Исус веднага след неговото раждане напуснали Ерусалим, отправили се за Египет, тъй като се опасявали от преследванията на Ирод. Тези противоречия не са смутили христ. църква, която чрез установяването на празнуването на С. г. се е погрижила преди всичко да измести езическия празник на очистването, чествуван на 2 февруари. В християнството С. г. получило напълно определена насоченост: да утвърждава в съзнанието на вярващите мисълта за необходимостта в продължение на четиридесет дена след раждането да донасят младенците в храма, за да ги «представят на Господа», свързвайки ги по такъв начин за цял живот с църквата.

СТАВРОПИГИАЛЕН (гръц. Staurós — кръст и pégé — забиване) — църква или манастир, които са независими от местните църковни власти и са подчинени направо на

върховната църковна власт. Ставропригиални манастири у нас са Рилският, Бачковският др.

СТАРОКАТОЛИЦИ — течение, което се е отклонило от катол. църква през 1871 г., след като I Ватикански събор (1869—1870) провъзгласил догмата за непогрешимостта на папата. За разлика от катол. църква С. отричат върховната власт на папата, догмата за неговата непогрешимост, а също и догмата за непорочното зачатие, обявявайки се против *целибата,* почитанието на иконите и т. н. Старокатолическата църква не е многочислена, има последователи в редица страни (ФРГ, Австрия, Швейцария и др.). Тя се застъпва за сближаване на всички христ. църкви.

СТАРООБРЕДИ — съвкупност от религ. групи и църкви в Русия, които не са приели реформите, проведени от патриарх Тихон през втората половина на XVII в. Старообредничеството е идеологически израз на изострянето на клас. противоречия, на борбата против самодържавието и църквата. Този факт е обусловил в С. наличието на различни социални групи— селяни, боляри, търговци. Съществуването на различни социални групи е оказало влияние върху идеологията на С., обусловило е неговото раздробяване на многочислени разклонения и направления. Главни течения в С. са: поповци, безпоповци, беглопоповци.

СТИГМА, СТИГМАТИ (гръц. stígma, stigmatos — убождане, белег от рана, петно, знак) — зачервяване на кожата, синини или язви, които се появяват върху тялото на човека в онези места, където според библейския мит са били раните на разпънатия Христос от трънения венец и гвоздеите. Църквата разглежда появата на С. като «чудо» и ги използва за разпалване на религ. фанатизъм. Съвременната наука е установила, че в основата на стигматизацията лежи повишената склонност към самовнушение и болезнена чувствителност, свойствена на болните от истерия. Случаи на изменения на кожната обвивка под влияние на внушения и самовнушения (мнимо изгаряне, мним удар и т. н.) са известни в медицината. При определени условия измененията в нормалното състояние на нервната система могат да предизвикат нарушение на процеса на обмяната на веществата и тъканите, което се изразява в

зачервяване на кожата и други аномалии. Същият този механизъм лежи в основата на С.

СТИХИЕН АТЕИЗЪМ — преди всичко атеизмът на народните маси, който се изгражда върху основата на тяхната жизнена мъдрост и опитност, а не върху систематизираните знания, резултат от научното изследване на света. С. а. е изразен най-ярко в главните съставки на устното народно творчество: приказки, пословици, поговорки, видове и др., в които се осмиват попове и попадии, монаси и монахини и се подлагат на частична или цялостна критика религията, църквата и духовенството. С. а. на българския народ е много силно развит и сега продължава да играе важна роля за поддържане на религиозния индиферентизъм, за преодоляване на религията и за атеизацията на трудещите се.

СТРАШЕН СЪД — според религ. представи — това е божи съд над живи и умрели след края на света, в резултат на който праведниците ще получат блаженство в рая, а грешниците заедно с дявола и неговите слуги ще бъдат осъдени на вечни мъки в ада. Догми за С. с. съществуват в христ. религия и в исляма, а също така и в редица други религ. системи. В продължение на столетия те са били използвани за насаждане на страх у хората. Като описва поразителни за въображението картини на С. с., духовенството държало в страх вярващите, обещавайки им в същото време райски живот на небето за безпрекословна служба, подчинение, изпълнение на църковните предписания, следване на указанията на духовните пастири. Митът за С. с. оказва силно психическо въздействие върху вярващите и се използва широко от духовенството за укрепване на позициите на църквата в периоди на остри кризи.

СТЪЛПОТВОРЕНИЕ — съгласно религ. предания хората поискали да построят висока кула (Вавилонската кула), по която да достигнат до небето. Затова бог се разгневил и им изпратил различни езици, за да не могат да се разбират помежду си и да не могат да достигнат неговото «царство». В този смисъл С. означава пълна объркаиост, безизходица.

СУЕВЕРИЕ — празна, лъжлива вяра, която е свързана с представата за съществуването на свръхестествени сили. Към С. се отнасят вярата в съдбата, пророческите сънища, магията, предсказанията, поличбите, пророчеството от различни видове, знахарството, вярата в «свещени места» и др. т. Всички видове С. са остатъци от древни вярвания, които са възникнали върху основата на невежествените представи на нашите далечни предци за окръжаващия ги свят, за причините на извършващите се в него явления. Макар съврем. духовенство да се отграничава от С., отнасяйки ги към езич. култове, суеверните представи влизат във всички съществуващи религ. системи. В «свещените книги» на християнството, исляма, юдеизма, будизма и др. се пропагандират различен род С. С. дезориентират хората, пораждат у тях неувереност в собствените им сили, пречат им да опознаят закономерностите на развитието на природата и обществото. Именно затова в процеса на комунист. възпитание проблемът за преодоляването на С. заема важно място.

СУНА — (араб. — обичай, предаден от предците) — първоначално това са били правила за поведение и обичаи на древноарабската община. След възникването на исляма С. означава действия, постъпки и думи на Мохамед и неговите сподвижници, мюсюлманско «свещено предание». С. се основава върху хадисите, тоест върху разкази на хора, които уж отблизо познавали «пророка». В началото хадисите се предавали устно. Обаче с течение на времето тяхното число станало извънредно голямо и възникнала необходимостта да ги записват и да съставят от тях сборници, които станали предмет за изучаване от мюсюлманските богослови и юристи. С. се състои от шест канонически сборника. Възникването на С. се обяснява с необходимостта да се регулират въпросите, които не са осветени от Корана.

СУНИЗЪМ — ортодоксално («правоверно») направление в исляма. Неговите последователи признават не само Корана, но и «свещеното предание», което се състои от разкази (хадиси) за действията на Мохамед и неговите слова.

С. бил официална религия на арабския халифат. По-късно той се разпространил в Средна Азия, Закавказието,

Поволжието, Сибир, Урал, Мала Азия, Египет и Северна Африка. Мнозинството от мюсюлманите в света са последователи на сунитското направление.

СУРА — глава от «свещената книга» на мюсюлманите (Корана).

СУФИЗЪМ (от араб. суф — вълна, груба вълнена дреха) — мистико-аскетическо направление в исляма. Първите суфистки общини възникнали около 800 г. и обединявали низшите слоеве от мюсюлманското духовенство, което било недоволно от съществуващото социално неравенство, от користолюбнето на висшето духовенство, сляло се напълно с феодалната аристокрация. Проповядването на праведен живот, аскетизъм, критиката на начина на живот на привилегированите класи импонирали на найбедните слоеве от населението. Обаче С. не призовавал към активен протест против експлоататорския строй, а към смирение, страх от бога, «бягство от света», ограничавал се с осъждане на богатството, разкоша, чревоугодничеството и празния живот. Бедността се издигала в култ като най-добро средство за «спасение на душата». С. сковавал волята на народните маси, откъсвал ги от класовата борба. Ортодоксалното духовенство, което като цяло се отнасяло враждебно към С., не пропускало да се възползва от онези страни на неговото учение, които укрепвали мюсюлманската вяра.

СХИЗМА (гръц. Schisma) — отделяне от църквата; разкол, разцепление. Отлъчване на църквата. Такъв е случаят с «отлъчването» на Българската православна църква от Цариградската патриаршия по времето на османското иго, заради искането ѝ да бъде призната от султана за независима. Схизмата над БПЦ е отменена една след победата на Девети септември 1944 година

СХИМА (гръц. Schêma — дреха) — най-строга степен на монашески живот, която изисква от подвижника големи ограничения и пълно отричане от света. Дреха за такъв монах.

СХИМНИК — монах, който е дал обет да изпълнява схима.

СХОЛАСТИКА (от гръц. Schole — училище) — сред. христ. философия, чиято главна цел е била обосноваването на религ. догми. Идейни източници на С. са съчиненията на «църковните отци», на Платон, на неоплатониците, а също и съчиненията на Аристотел. С. заимствувала принципното решение на повечето теологически въпроси от патристиката, обаче нейните идеолози се стремели да създадат философска система. С. се дели на три периода: ранен (VIII—XII в.), зрял (XIII в.) и период на упадък (XIV—XV в.). С. е играла подчинена роля по отношение на теологията, била е нейна «слугиня». Особено внимание тя е отделяла на въпроса за съотношението между вярата и знанието. Схоластиците провъзгласили, че вярата е по-висша от разума.С. се опитала да реши в теологическа форма някои философски проблеми — например въпроса за отношението между общото и единичното. Различните трактовки на християнската догма за троичността предизвикали спор за природата на универсалите (общите понятия), който продължил няколко века и разделил участниците в него на реалисти и номиналисти За родоначалник на средновековния реализъм се смята Ериуген, който мислил, че реални са само общите понятия, които съществуват преди нещата, а светът на единичните неща е нереален. Номиналистите (Росцелин, Абеляр, У. Окам) твърдели, че общите понятия съществуват след нещата, представлявайки техни имена. Номинализмът бил прогресивно течение за своето време. Признавайки първичността на нещата, той според думите на К. Маркс е първият израз на материализма през средновековието. Църквата поддържала така наречения умерен реализъм, разработен от най-големия схоластик Тома Аквински *(вж. Томизъм),* който включил в С. преобразуваната в богословския дух философия на Аристотел. Той издигнал и обосновал учението за хармонията между разума и вярата, което е прието за оръжие на съвременната теология. Против С. през XII в. се противопоставил Сигер Брабантски и възглавяваната от него школа на латинските авероисти. Сигер обосновал идеята за двойнствената истина, която помагала за освобождаването на философията от теологията. В наши дни С. се възражда в различни направления на катол. философия (в неотомизъм, неоавгустинизъм).

СЪБОР — 1. Главен храм в град, в който има няколко други храма. Като правило в С. богослужението в тържествените дни за църквата се извършва от висши духовни лица. 2. Събрание на духовенството. Различават събрание на местното духовенство — провинциален С, на страни — поместен или национален С., на цялата църква — вселенски събор.

СЪБОТЯНИ — вж. *Адвентисти.*

СЪЮЗ НА ВОЙНСТВУВАЩИТЕ БЕЗБОЖНИЦИ (СВБ) — доброволна обществена организация в съветската страна, основана през 20-те години, поставила си за цел да води идейна борба против религията във всичките ѝ прояви. Създадена е на основата на обединението на актива на вестник «Безбожник». През 1925 г. на конгреса на кореспондентите на вестника бил основан Съюз на безбожниците, който през юни 1929 г. получил названието Съюз на войнствуващите безбожници. Тази масова организация разгърнала голяма дейност по пропагандата на атеизма, за създаването на музеи и изложби, за издаване на научна и научно-популярна литература, а така също и на периодични издания (вестник «Безбожник», списанията «Безбожник», «Антирелигиозник», «Войнствуващ атеизъм», «Млади безбожници» и др., излизащи на различни езици на народите на СССР). Броят на първичните организации на СВБ достигнал към 1940 г. 60 хиляди, а броят на членовете на съюза — 3 млн. човека. В СВБ активно сътрудничили видни дейци на Комунистическата партия — Н. К. Крупская, А. В. Луначарски, П. А. Красиков, И. И. Скворцов-Степанов и др. Начело на СВБ през всичките години стоял Ем. Ярославски. През 1947 г. функциите на СВБ преминали към Всесъюзното дружество за разпространение на политически и научни знания (сега дружество «Знание»). Дейността на СВБ внесла значителен принос в развитието на масовия атеизъм в съветската страна.

СЪЮЗ НА ПРОЛЕТАРСКИТЕ СВОБОДОМИСЛЕЩИ В БЪЛГАРИЯ — създаден през 1931 г. по примера на СВБ в СССР. Формиран е около библиотека «Безбожник», с цел да воюва против религията с методите на пропагандата, убеждението и просветата. Имал централно ръковод-

ство и ръководства по места. Към март 1934 г. имал 26 организации и около 80 групи из страната. СПС се обявява формално за безпартийна организация, но стояща безусловно на страната на трудещите се. Фактически той е една от легалните форми на Българската комунистическа партия за работа сред трудещите се в страната. СПС издава вестник «Безбожник», след неговото спиране — вестник «Пролетарски свободомислещ», а след неговото спиране вестник «Свободомислещ». Издава и списание «Научна трибуна». Едновременно с това СПС издава и две библиотеки: «Безбожник» и «Наука и религия», които работят предимно с преводна съветска атеистична литертура. В СПС работят видни дейци на Българската комунистическа партия — било в неговите ръководства, било като негови автори и пропагандисти: Константин Русинов (Червеният поп), Трифон Паров, Сава Гановски и др. СПС е ликвидиран след преврата на 19 май 1934 година. Той обаче поставя основите на широка антирелигиозна дейност в нашата страна, която по-късно се поема и разгръща по различни линии.

Т

ТАБОРИТИ (по името на гр. Табор в Чехия) — последователи на лявото крило на хусисткото движение (XV в.), което се борело против крепостното право и против църковната и светската йерархия.

ТАБУ (полинез. — забрана) — забрани, които се налагат върху определени действия и предмети в първобитното общество. Буржоазните социолози и религиоведи свързват Т. изцяло с *религията* и *магията*, като им придават по този начин определяща роля в духовното и нравственото развитие на първобитните народи. В действителност Т. възникват като естествена форма за социална регулация на поведението на хората преди всичко в сферата на общественото производство (получаването и запазването на огъня, колективния лов и др.) и на потреблението. По-късно Т. се пренасят в областта на семейно-брачните отношения, запазването на властта на господствуващите класи и съсловия, придавайки им религиозна санкция. Т. в *християнството* се трансформират в представата за *греха*.

ТАЙНСТВА (лат. Sacramentum)—култови действия в християнството, определяни от църквата като «създадени от бога» свещени действия, в които «на вярващите се разкрива по видим начин невидимата божия благодат». На съдържанието на Т. се придава догматичен смисъл. Православните и католиците признават седем Т.: *кръщение, причастие, ръкополагане, покаяние* (изповед), *миропомазване, брак, маслоосвещение*. Протестантите отричат Т., освен кръщението и причастието, разглеждайки ги като обикновени църковни обреди, които нямат мистич. смисъл. От ист. наука е установено убедително, че Т. не са чисто христ. действия, както твърди духовенството. Техните извори лежат във вярванията на нашите далечни предци,

в първобитната магия, с помощта на която древните хора са се опитвали да влязат в допир със «свръхестествените сили». При разработката на ритуала на Т. се използват в значителна степен мистериите (тайните обреди) на античните религии, в частност на митраизма. Предписвайки задължително участие на вярващите в извършването на Т., духовенството ги разглежда в качеството на важни средства за укрепване религиозността на хората, мистич. настроения, връзката на човека с църквата.

ТАКСИДИОТ (от гръц. taxidiótés—пътник) — монах, който пътува с поръка да събира помощ за манастир или да кани поклонници в него.

ТАЛАСЪМ (от тур. talasím от гръц.)— според суеверните представи на хората това е зъл нощен дух, който приема различни образи и плаши хората; вампир.

ТАЛИСМАН (фр. talisman от ар., гръц. télesma — заплата, издръжка) — предмет, който според суеверните представи на хората може да предпазва от нещастие и да носи на притежателя му щастие и успех, и дори да му придава естествена сила. Сред мюсюлманите е известен найвече като муска, която обикновено се носи на шията на вярващия в нейната «чудодейна» сила.

ТАЛМУД (от евр. — изучаване) — многостранен сборник от еврейски догматични, правни, религиозно-философски, морални и битови предписания, възникнали в продължение на много векове — от IV в. пр. н. е. до V в. на н. е. Структурни елементи на Т. са Мишна и Хемара. Мишна е обширен коментар на Стария завет. Тя е разделена на 63 трактата, разположени в 6 отдела. Хемара е частта от Т., в която са събрани тълкуванията към трактатите на Мишна. Поради това, че тълкуването на Мишна е станало в Палестина и Вавилон, различават се два Т.: палестински (Т. Иерушалми) и вавилонски (Т. Бавли). Първият е редактиран през III в. от н. е., а вторият — през V в. Първоначално съдържанието на Т. се е предавало устно от поколение на поколение. Затова за разлика от Стария завет, който се е наричал писмен закон, Т. се нарича устен закон. Приспособявайки *Библията* към историческите

условия, талмудистите разработили голям брой правила, постановления и забрани, насочени към усилване на националната затвореност и религиозната обособеност на еврейските народни маси. И днес неговата догматика е основа на *юдеизма*. Т. съдържа антинаучни разсъждения за култа за догматиката, поучения за морала и разнообразни религиозни предписания, а също и елементарни сведения по първобитна медицина, математика и география, притчи и пословици, приказки и легенди, митове и басни. Т. е запазил и някои сведения от исторически характер: за възникването на религиозните партии и групировки в Юдея (книжници, есени, садукеи, фарисеи), за трансформиране на религиозните представи на древните евреи от епохата на «договарянето» на Стария завет. В целия Т. се провеждат реакционните идеи за зависимостта на човека от бога, за непоклатимостта на робовладелските, експлоататорските порядки в света, а също и проповедта за търпение и смирение, от една страна, и презрение към непривилегированите класи в обществото — от друга. Отхвърляйки науката и философията, Т. насажда средновековно теологическо разбиране за света. В ръцете на равините Т. е оръдие за притъпяване съзнанието на трудещите се.

ТАМЯН, ТЕМЯН (гр. Trymiama) — благовонна смола от южно растение, която се употребява при кадене по време на богослужение и извършване на църковни обреди.

ТЕИЗЪМ (от гр. theos — бог) — религ. учение, в основата на което е представата за личен бог като свръхестествено същество, сътворило света и управляващо го. В Т. бог обладава воля и разум, въздействува на всички материални и духовни процеси. За разлика от *деизма*, който отрича вмешателството на бога в живота на природата и обществото, Т. разглежда всичко, което става в света, като осъществяване на божията промисъл и като негово предопределение. Т. лежи в основата на всички съвременни религии, в това число и в християнството, юдеизма, исляма, той е несъвместим с материалистическото разбиране на света.

ТЕКЕ (тур. tekke) — жилище на дервиши, мохамедански манастир, което често се въздига в «свещено място», къ-

дето се организират едни или други мюсюл. богослужения и поклонения.

ТЕЛЕОЛОГИЯ (от гр. téleos — цел, резултат, и lógos — учение, закон) — идеалистическо учение за целесъобразността и целенасочеността на явленията в природата, висше основание, целеполагащо начало и завършек на които е бог. Такова гледище Енгелс е осмял, като пише, че «котките били създадени, за да изяждат мишките, а мишките били създадени, за да бъдат изядени от котките, а цялата природа, за да доказва мъдростта на твореца» (т. 20, с. 350). Т. е опит за обяснение на всеобщата взаимовръзка и закономерност на явленията. Телеологическата концепция се е развивала от Аристотел, Т. Аквински, Лайбниц, Хегел и др. Най-подробно тя е разработена от Т. Аквински, който е формулирал т. нар. телеологическо доказателство за божието битие *(вж. Доказателства за божието битие)*. Учението на Ч. Дарвин разкри несъвместимостта на Т. с научното разбиране на закономерностите и причинната обусловеност на природните явления в биологията; целесъобразното устройство на организмите е резултат на естествения подбор. Марксизмът доказа несъстоятелността на Т., формулирайки положението, че целенасочената дейност, целеустремеността е присъща само на хората; тя е обусловена от материално, социално (класово) битие, а осъществяването на целта се коригира от обективната историческа закономерност.

ТЕМАНЕ (тур. temennah от ар.) — мюсюлмански поздрав, който се извършва, като се прави поклон и дясната ръка се допира до челото, устата и гърдите. В прен. смисъл Т. означава угодничество.

ТЕМИДА (гр. Themís) — според митологията — древната богиня на правосъдието. Разбира се и като правосъдие, справедливост.

ТЕОДИЦЕЯ (от гр. theós — бог, и díkè — право, справедливост: букв. — богооправдание) — религиозно-философско учение, чиято цел е да докаже, че съществуването на злото в света не отрича религ. представи за бога като абсолютно добро. За първи път понятието Т. се среща у

немския философ идеалист Лайбниц (1646—1716), който разглежда света като «съвършено творение», считайки злото за благо на човечеството, за неразривно свързано с доброто. В редица философски системи злото се представя като изпратено от бога изпитание за хората, с помощта на което се укрепват техният дух, тяхната вяра в бога. Практически «оправданието на бога» е служило за оправдаване на експлоатацията, на социалните несправедливости в класово-антагонистичните общества, има за цел да примири масите с тяхното тежко положение.

ТЕОКРАЦИЯ (от гръц. théos — бог, и krátos — власт; боговластие) — форма на управление, при която държавната и духовната власт е съсредоточена в ръцете на главата на църквата и духовенството, които уж изпълнявали волята на върховния управник — бог. За пример на теокр. държава може да служи Папската област, където управлението на римския папа се поддържа от военните сили на европейските страни, и градът-държава *Ватикан*. Идеята за създаване на теократичен строй се проповядва от *йеховистите*. Теократическите общества са една от формите за икономическо и духовно заробване на трудещите се.

ТЕОЛОГИЯ — вж. *Богословие*.

ТЕОЛОГИЯ ДИАЛЕКТИЧЕСКА, или «теология на кризата» — една от богословските школи в *протестантизма*, която възниква след Първата световна война в Швейцария и Германия. Основател на това ново направление е швейцарският калвинист Карл Барт. Идеите на Т. д. се развиват по-късно от Е. Брунер, Р. Бултман, П. Тилих и др. Между тях има редица разногласия, но всички те поддържат необходимостта да се критикува либералната теология, разпространена в протестантското богословие от края на XIX век. Противоположно на либералната теология, която сближава божественото и човешкото, представителите на Т. д. разделят бога и човека с непроходима пропаст. Върху тази основа се издига тезата за невъзможността да се опознае бог с помощта на разума и религиозната вяра да бъде обоснована по рационален начин. «Да се доказва вярата, би означавало тя да се опровер-

гава» — твърдят представителите на Т. д. Според Т. д. човек трябва сляпо да вярва в бога и да очаква онзи момент, когато бог ще му се открие. Истинската религия е религията на откровението. Т. д. е нова форма за приспособяване на религията към изменилите се условия. Представителите на Т. д. признават кризата на буржоазното общество и даже критикуват някои страни на капитализма, но смятат, че обществото не е противоречиво по силата на противоречивостта на социалните условия, а по силата на несъвършенството на човешката природа. По такъв начин кризата на капитализма се представя като криза на цялото човечество. Основното противоречие — твърдят представителите на Т. д. — това е противоречието между бога и човека, а социалните противоречия (класовите, националните, расовите и др.) не са така съществени. Противоречията в живота са неразрешими, човек трябва да се уповава на волята на бога. Възникването на Т. д. свидетелствува за кризата на протестантската теология, то е един от изразите на кризата в буржоазната идеология като цяло.

ТЕОМАНИЯ (гр. theós — бог и mania — лудост) — лудост на религиозна основа, която се придобива в резултат на някои крайни форми на фанатична вяра в бога и в неговия персонаж.

ТЕОМАНТИЯ (гр. theós — бог, и mantéia — предсказание) — предсказване на бъдещето по «внушение» на бога.

ТЕОСОФИЯ (от гръц. theós — бог, и sophia — мъдрост, знание; буквално — богопознание) — реакционно религиозно-философско учение за възможността за «непосредствено постигане на бога» с помощта на мистични интуиции и откровения, достъпни за избран кръг от «посветени» хора. По правило представителите на Т. се опитват да обосноват формалнологически субективния мистичен опит на «богопознанието», което ги отличава от традиционните мистици. Теоретическата основа на Т. е пантеистичната представа за единния, безличен, всеобхватен бог, за божествената същност на нещата. Практическата страна на Т. намира израз в мистичните «озарения» и *магията*. Признаването на възможността за непосредствени контакти със

свръхестествените задгробни сили сближават Т. със спиритизма и окултизма. Изворите на Т. отвеждат в дълбока древност. Елементи на Т. могат да се открият в *брахманизма, будизма, кабалата*. От духа на Т. са пронизани неоплатонизмът и гностицизмът в древния свят, сектата на катарите, орденът на розенкрайцерите, цехът на алхимиците през средните векове. През XV—XVII в. идеите на Т. се развиват от Парацелз, Вайгел, Бьоме, Сен-Мартен, Сведенборг и др. В най-ново време теософските възгледи усилено се насаждат от «Теософското дружество», създадено през 1875 г. от Елена Блаватска първо в Ню Йорк, а след това в Мадрас (Индия). Дружеството разгръща пропагандистка дейност в редица страни на света. Теософите признават превъплъщението на душите. Проповядват социално-утопични идеи за общочовешко братство, за търпимост към всички религии, тъй като във всяка от тях имало единна божествена същност, поставят си за цел «да развиват свръхестествените сили на човека», което в действителност се превръща често в безсъвестно мошеничество и мистификация.

ТЕОФОБИЯ (от гръц. theós — бог, и phóbos — страх) — болезнен страх от бога.

ТЕУРГИЯ (гръц. theourgía) — магьосничество, според което се смятало, че е възможно да бъдат подчинявани духовете и боговете и да се променя ходът на събитията по волята на теурга (вълшебника, магьосника).

ТИНЧЕВИСТИ — отцепници от петдесетниците у нас (1928 г.) по името на техния ръководител Л. Тинчев от с. Долни Дъбник, Плевенско. Мистична религ. секта, която отрича постиженията на съвременната култура (кино, театър, телевизия и т. н.), с цел да държи вярващите в изолация от социалния напредък в нашата страна.

ТИПОЛОГИЯ НА ВЯРВАЩИТЕ (гръц. týpos — образец, и lógos — наука) — научна систематизация (класификация) на вярващите според определени признаци — пол, възраст, образование, социално положение и т. н. Т. в. може да се изгражда върху социологически и несоциологически признаци. Най-съществената несоциологическа

типология е т. нар. религиоложка типология, която взема под внимание степента на религиозна убеденост и нейната реализация в поведението на вярващите, във връзка с което вярващите обикновено се типологизират на фанатични, традиционно, разколебано вярващи и т. н.

ТОЛСТОИЗЪМ — религ.-утопическо направление в Русия, което възниква на базата на учението на Л. Н. Толстой в края на XIX в. — началото на XX в. В неговата основа лежи стремежът да се преустроят светът и обществените отношения с помощта на нравственото усъвършенстване на хората. Толстой дава дълбока картина на съвременното му общество, но заедно с това призовава към отказ от революцията. Като средство за усъвършенствуване на живота той счита нравственото въздействие върху хората, създаването на нова религия. Имайки предвид тази страна от учението на Толстой, В. И. Ленин пише, че то «е безусловно утопично и, по своето съдържание, реакционно в най-точния и в най-дълбокия смисъл на тази дума» (т. 20, с. 103). Тези идеи на Толстой били възприети от Т. Т. третира бога като «световен дух», който пребивава във вътрешния духовен свят на човека, съставящ същността на неговото «аз». Главните принципи на религиозно-етическото учение на Т. са «несъпротивление на злото с насилие», всеопрощение, всеобща любов, нравствено самоусъвършенствуване на личността. На границата на XIX—XX в. Т., като прониква дълбоко сред селските маси, се превръща в антиправославно движение. След революцията 1905—1907 г. неговите последователи създават дружества по местата, които са свързани с живота на Л. Н. Толстой, и проповядват своите възгледи сред интелигенцията и учащите се. Църквата и държавата преследвали Т., като някои от неговите последователи били заточени. В наше време вън от границите на СССР, по-специално на Изток, пропагандата на идеите на Т. обективно е насочена против революц. движение. Толстоистките идеи за «класов мир» и аполитичност се разобличават от комунистите и се отхвърлят от напредничавите работници.

Т. прониква в България най-вече в началото на нашия век. Идеите на Т. се пропагандират в редица списания: «Възраждане», «Свободно възпитание», «Вегетариански преглед» и др. Българските толстоисти създават в Бурга-

ско и Пловдивско свои колонии, стопански общежития — «комуни». Някои от тях са поддържали писмени връзки със самия Л. Н. Толстой. По време на Втората световна война и особено след победата на социалистическата революция у нас Т. запада и изчезва като явление в духовния живот на страната.

ТОМИЗЪМ — религ.-филос. учение, което поставя науката в служба на богословието и признава божественото начало за висша реалност. Основател на Т. е монахът-доминиканец Тома Аквински (1225—1274). Стремейки се да систематизира вероучението на христ. църква, Т. Аквински използва учението на Аристотел и на неговите последователи, след като изхвърля от него предварително всички матер. идеи. Катол. църква провъзгласява през 1323 г. Т. Аквински за «светец» и го причислява към «църковните отци». В основата на томистката философия лежи метафизическото учение за битието (онтологията), смисълът на което е насочен към обосноваване на божието битие. Висша същност в Т. е «чистото» потенциално битие (бог), което се разглежда като начало на всичко съществуващо и като необходима съставна част на всички категории и понятия на Т. Заимствуваните от Аристотел категории същност и съществуване, акт и потенция, материя и форма се изпълват с религиозно-идеалистическо съдържание. В Т. има два източника за познаване на истината: естествен и свръхестествен, знание и вяра. Т. провъзгласява «хармония» между вярата и разума. Признавайки правото на разума при познаването на истината, Т. Аквински ограничава неговите възможности, като счита, че само низшите истини са достъпни за познание от човека. Съществуват «висши», «последни» истини, свръхразумни, които могат да се опознаят само в божественото откровение. Самият бог като творец е частично достъпен за познанието на разума и в този смисъл теологията и науката съвпадат в своите истини за бога, тъй като те и двете откриват бога. Но на науката се отрежда второстепенна роля, тя се провъзгласява за слугиня на теологията. В основата на социалната доктрина на теологията е идеята за частната собственост и класовото разделение на обществото, за защита на властта на монарха, която е осветена от бога. В наше време Т. е официална философска доктрина

на католицизма (енциклика Aeterni patris, 1879 г.) и се проявява под формата на *неотомизъм*. Той е едно от най-реакционните учения на църквата, враждебно на обществения прогрес, разума и науката.

ТОРА (евр. — ученик) — първите пет книги от *Ветхия завет*. Петокнижие. Авторството на тези книги в юдейската и христ. традиция се приписва на митич. Мойсей. Съдържанието на Т. съставляват митове за сътворението на света, разкази за потопа, разрушението на Содом и Гомор, легендата за това, как Яхве открил Мойсей, за връчването на *десетте заповеди* от бога, наставления за култа и др. Богословите представят Т. за цялостно произведение, написано от Мойсей непосредствено с думите на Яхве. Научните изследвания решително опровергават религ. версия за нейната боговдъхновеност и убедително разкриват чисто земните източници на съставящите я книги: Второзаконие (написано от жреците на ерусалимския храм през VII в. пр. н. е.) и Жреческия кодекс.

ТОТЕМИЗЪМ (букв. — негов род) — първобитна представа за съществуването на родствена връзка между членовете на човешкия колектив, от една страна, и между един или друг вид животни или растения, от друга, по-рядко с неодушевени предмети. За обект на поклонение (тотем) се смятали предците-покровители на племето на рода. Т. е най-древна степен и форма на *религията*. Като система от възгледи Т. изразява идеологията на ранното родово общество, когато човекът още не е осъзнавал по какво се различава от природата и не е отделял себе си от нея. С развитието и укрепването на матриархата Т. се разпада, макар и негови отживелици да се запазват в класовото общество в някои религ. ритуали («причастие на тялото и кръвта Христова», митовете за непорочното зачатие и др. т.).

ТРАНС РЕЛИГИОЗЕН (фр. transe) — силна нервна възбуда, придружена със загубване на съзнанието, предизвикана от фанатична вяра в едни или други свръхестествени същества и сили. Обикновено се среща при някои болни (епилептици и др.), които църквата се е опитвала в миналото да представи като «божи избраници».

ТРАУР РЕЛИГИОЗЕН (нем. Trauer) — жалене, скръб, поради загуба на близък човек, изразено чрез външни белези: носене на черно облекло, специални знаци — ленти, воали, небръснене за определен период от време, въздържане от веселия и др. т.

ТРЕБА — църковна служба или обред от частен характер: изповед, панихида, кръщение и др.

ТРЕБНИК — богослужебна книга, която съдържа молитви, изпълняващи се при треби.

ТРИМИРЕНЕ (от гръц. treis, tria — три, и hēméra — ден) — тридневно постене, пълно въздържане от ядене в продължение на три дена.

ТРИПТИХ РЕЛИГИОЗЕН (гръц. tripthychos — троен) — икона от три части, като двете ѝ странични части се сгъват върху средната. По принцип Т. е картина от три отделни картини, обединени от една обща идея.

ТРОИЦА — 1. Според христ. догматика бог съществува в три лица — бог-отец, бог-син, бог-дух свети. Неприемлив за разума, този догмат трябва безпрекословно да бъде приеман на вяра от всички християни. Представата за Т. не се е създала в християнството изведнъж. Изследователите отнасят нейното възникване към средата на II в., а се оформя окончателно по-късно. Източниците ѝ водят началото си от древн. представи за божествените семейства — древноегип. Т. — Озирис, Изида, Гор; в Древна Индия — Врахма, Вишну, Шива и др. Христ. догма за Т. окончателно се утвърждава на II Константинополски вселенски събор в 381 г. и в продължение на много векове служи като средство за укрепване на вярата в бога, в неговото всемогъщество.

2. Един от най-значителните христ. празници, отбелязван на 50-ия ден след *пасха* (нерядко се нарича петдесетница).

ТРОПАР (гръц.) — кратка църковна песен, чието съдържание е свързано със същността на празника или живота на светеца, чиято памет се празнува.

У

УЛЕМ (от араб. ulama — ученик) — богослов-мюсюлманин, който е и законодател.

УНИАТСТВО (от лат. unio — съюз) — редица христ. вероизповедания, които сключват съюз (уния) с католическата църква, подчиняват се на властта на римския папа, приемат догмите на *католицизма,* като запазват при това традиционната си богослужебна и обредна практика. Съществуват униатски църкви от рода на гръцкия, маронитския, арменския, коптския и други обреди. У. е средство за разпространение на катол. влияние.

В България У. е известно от времето на Калоян (1197—1207), когато той сключва уния с катол. църква, която обаче не оставя почти никакви следи в националната ни история. По време на петвековното иго се правят опити чрез У. да се привлекат катол. държави на Европа в подкрепа на освободителното дело на българския народ, които обаче също не са могли да формират що-годе съществено явление в националната ни история.

УПАНИШАДИ — свещени книги за индусите, които допълват ведите.

УРАЗА (араб.) — пост у мюсюлманите, по време на който през деня не се яде и пие нищо в продължение на един месец; *вж. Рамазан.*

УРНА — съд за запазване праха на умрял човек, подложен на изгаряне (кремация).

УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО — един от *дванадесетте празника* (непреходни) на правосл. църква. Чествува се на 15 (28) август. Установен е в памет на смъртта на дева Мария, майката на *Исус Христос.* Празникът У. б. се е офор-

мил едва в края на V — началото на VI в., когато е била формирана «земната биография» на Богородица, написана от църк. автори. Още през четвъртото столетие църк. историк Епифан Кипърски твърди, че за земния живот и смъртта на Дева Мария не е известно нищо, защото «писанието» мълчи за нея. Впоследствие била създадена фантастичната картина за «успение богородично», която легнала в основата на църк. празнenство. У. б. било нагласено към древното празнуване на деня на смъртта на богиня Кибела, като способствувало за неговото заличаване от народния бит. В празничния култ на У. б. (в Русия и в други славянски страни и народи, и у нас, в България) влезли много древни обреди, в това число и обичаи на древните славяни, които чествували през август завършването на жътвата. Църквата е използвала и използва У. б. за внедряване на култ към Дева Мария в съзнанието на масите, на представата за небесните покровители, в чиято власт уж се намира съдбата на хората.

УТЕШЕНИЕ РЕЛИГИОЗНО — една от функциите на религията, която осъществява илюзорна компенсация за мъките и загубите в човешкия живот. Утешението е едно от средствата, с помощта на които религията оказва влияние върху съзнанието на вярващите.

У. р. е свързано с проповедта за «греховността» на човека, за неизбежността на страданието и надеждата за милосърдната любов на бога. Главното в него е обещанието за «вечно блаженство» на небето като награда за понесените на земята страдания. Особено изтънчена система на У. р. съществува в християнството. Концепцията за У. р. в съчетание с проповедта за търпение, покорност и несъпротивление в класовото общество служи за оправдаване на социалната несправедливост и експлоатацията. Вместо борба против условията, които пораждат страданията, религията призовава търпеливо да се понасят тежестите на живота, възпитавайки у хората пасивност, притъпявайки активното им отношение към света. У. р. запазва своя антихуманен характер и в условията на социал. общество, защото предлага на хората вместо активна дейност христ. принцип на смирение.

В противоположност на това марксизмът призовава на борба против условията, които пораждат нещастията и

страданията на масите, за създаване на комун.общество, което обезпечава реални възможности за щастие на всички хора. Научният атеизъм не отрича необходимостта от утешение при неизбежни лични страдания, свързани например със смъртта на близък човек. На човека е нужно утешение, но активно, хуманно, истински човешко и произтичащо от човека — другарско съчувствие, подкрепа, помощ за облекчаване на страданията. Такова утешение се основава върху истински човешки, хуманни отношения между хората в съответствие с принципа на моралния кодекс на строителя на комунизма «Човек за човека е приятел, другар и брат».

УТОПИЯ (гръц. ou — не, и tópos — място) — несъществуващо място) — учение за неосъществим съвършен обществен строй, което религ. хора преобразуват в учение за «живот след смъртта», за «царство небесно», за измислен «рай» на небето и др. т.

Ф

ФАКИР — скитащ и просещ мюсюлмански монах; също като *дервиш* — *вж. Дервиш.*

ФАНАРИОТ (гръц. phanariótēs) — грък от цариградския квартал Фенер (Фанар), който принадлежи към богата аристократична фамилия или към висшето духовенство и преследвал националното възраждане на българите. Употребява се и в смисъл на подъл, коварен човек.

ФАНАТИЗЪМ РЕЛИГИОЗЕН (лат. fanaticus — фанатичен, яростен) — сляпа привързаност към религ. идеи и стремеж към безпрекословното им спазване в практическия живот, нетърпимост към друговерците и мислещите по друг начин. Във фанат. вяра емоционалното преобладава над рационалното; фанатикът смята религ. догми за абсолютни и неизменни истини въпреки доводите на разума. Ф. р. се проявява в различни форми: в безпрекословно спазване на религ. норми, религиозни обети (напр. монашество), «аскетически подвизи» (пустинничество и др.), в актовете на саможертва (напр. самоизгаряне), в натрапване на «истинската вяра» на окръжаващите и т. н. Краен израз на Ф. р. е религиозното изстъпление. Църквата и експлоататорските класи използват религиозно-фанатичните настроения за разпалване на омраза към представителите на другите вероизповедания, за подготовка и разпалване на войни, за разправа с «еретиците», атеистите, учените.

ФАТАЛИЗЪМ (лат. fatalis — предопределена съдба) — антинаучна концепция за предопределеността на събитията в природата, обществото, в живота на отделния човек. В една или друга форма Ф. е присъщ на много идеалист. учения. Ф. заема важно място в религ. мироглед. Признаването на бога за творец и господар на света води неиз-

бежно до отричане способностите на човека да оказва влияние върху събитията, обрича го на пасивност и бездействие. Във вероученията на различните религии Ф. се проявява в различна степен. Той пронизва вероучението на исляма. Идеите на Ф. са твърде ясно изразени в калвинизма. В редица религ. направления съществуват опити за отдалечаване от Ф. Хората притежават «свободна воля», имат право сами да се разпореждат със собствената си съдба. Обаче в крайна сметка теологията достига до непримиримо противоречие, защото се оказва неспособна да примири божествената воля със «свободната воля» на човека. Ф. е несъвместим с научния мироглед, който се основава на принципа на обективната необходимост, на закономерностите на природата и обществото, които човек не може произволно да изменя. Но това не означава, че той е пасивен и безсилен пред природните закони. Откривайки законите на природата или на общественото развитие, човек ги използва в своята дейност. В противоположност на това Ф.утвърждава робското подчинение на хората на тяхната съдба, увековечавайки несправедливостта на експлоататорското общество, внушава на хората необходимостта от смирение пред «неизбежните» обстоятелства.

«ФАТИМСКО ЧУДО» — една от съвр. инсценировки на явяване на Богородица, което уж било през 1917 г. в португалското селце Фатима, близо до Лисабон. «Ф. ч.» било използвано от катол. църква за пропаганда на християнството, а също и за организиране на масово поклонение във Фатима, което вече седмо десетилетие донася на църквата огромни доходи. И в наше време това «свято място» е огнище на разпространение на невежествени представи, суеверия, мракобесие.

ФАТУМ (лат. fatum) — вж. *Провидение*.

ФЕРЕДЖЕ (тур. ferace от араб.) — покривало, което по предписанията на шерната жените мюсюлманки са длъжни да носят, за да се предпазвали от мъжката похот. В действителност Ф. цели да подчертава безправното положение на жената. В СССР и НРБ този унизителен обичай е почти изцяло изживян.

ФЕТИШИЗЪМ (от фр. fétiche — идол) — поклонение на неодушевени предмети (фетиши), на които се приписват мистични чудодейни свойства. В първобитното общество Ф. е бил съществен и задължителен елемент на вярванията. Отживелици от първобитния Ф. в християнството са мощите, иконите, кръстът и т. н.

ФИДЕИЗЪМ (от лат. fides — вяра) — реакционна концепция, която утвърждава първостепенната роля на вярата като единствен източник за познаване на истината над разума. «Съвременният фидеизъм — писа В. И. Ленин — изобщо не отхвърля науката; той отхвърля само «прекалените претенции» на науката, а именно претенцията за обективната истина» (т. 18, с. 127). В. И. Ленин отнася *философския идеализъм* към една от формите на Ф., който според неговото определение е само изтънчена, рафинирана форма на Ф., изискана защита на попщината. Идеолозите на буржоазията прибягват към услугите на «изисканния» Ф. във връзка с трудностите, които религията изпитва във връзка с развитието на науката.Те се опитват с всякакви средства «изкуствено да запазят или да намерят някакво местенце за фидеизма» (т. 18, с. 327). В. И. Ленин отбелязва, че в условията на жестока борба между идеите и направленията във философията всякакви гносеологически хитрости на «дипломираните лакеи на попщината» имат само една цел — да разчистят пътя на идеализма и фидеизма.

ФИНАЛИЗЪМ (от лат. finalis) — вж. *Теология, Богословие.*

ФРАНКМАСОНСТВО (от фр.) — международно религиозно-политическо движение, със своя тайна организация и мистични обреди, което отначало е движение на прогресивната буржоазия, а по-късно става враждебно на работническата класа — т. нар. свободно зидарство, масонство. Ф. се появява в България в края на XIX и началото на XX в. и има известно влияние сред някои представители на либералната бужоазия. Не успява да се наложи като цялостно движение и постепенно замира още в условията на буржоазното развитие на страната.

ФРАНЦИСКАНЦИ — членове на монашески орден в католицизма, основан през XIII в. от Франциск Азиски. Проповядването на аскетизъм, бедност, отказ от жизнени блага, личния пример на Франциск, доброволното изоставяне на обезпечения живот и приемането на монашество обусловили популярността на Ф. сред широките маси вярващи през първия период от съществуването на ордена. Папството използвало това и видяло в «братството» на Ф. ефективно средство за борба с противниците на катол. църква. Като приели да участвуват в преследванията на другояче мислещите, Ф. били използвани по такъв начин като мисионери, които разпространявали и пропагандирали идеите на католицизма, привличайки към християнството жителите на страните, подложени на колониалната експанзия на капиталистическите държави. С течение на времето «бедният» орден се превърнал в богат собственик В наше време има около 50 хил., които разполагат с редица институти, различни пропагандни центрове. Мисионерите на ордена провеждат своята дейност в много страни на Азия, Африка и Лат. Америка.

ФУНДАМЕНТАЛИЗЪМ — в широк смисъл означава онези религ. направления, които провъзгласяват неизбежността на догматиката и изискват да се приемат буквално съдържащите се в «свещените» книги пророчества и чудеса, като при това отхвърлят всеки опит за тяхното алегорично тълкуване, предпочитайки сляпата вяра пред доводите на разума, настоявайки за строги и задължителни изпълнения на всички традиционни предписания на религията.

В тесен смисъл този термин се използва за обозначаване на ортодоксалното течение в съвр. протестантизъм, възникнало в навечерието на Първата световна война сред най-реакционната част от америк. протестанти като отрицателна реакция на нарастването на богословския модернизъм и либерализма в християнството. Своето название течението получило през 1909 година. Фундаменталистите изискват да се укрепва вярата в традиционните догми на християнството и особено в безусловната непогрешимост на *Библията*, придържайки се към нейното буквално тълкуване, без да допускат каквото и да е критическо отношение към съдържанието на която и да е нейна част. След

Първата световна война идеите на Ф. получават широко разпространение в САЩ. През 1919 г. във Филаделфия е основана Световна фундаменталистка асоциация, президент на която станал лидерът на това движение В. Б. Райл. Асоциацията достига най-големия си разцвет през 20-те години. През 30-те години фундамент. движение започва да запада, загубвайки все повече своето влияние сред вярващите протестанти. През 1942 г. неголеми групи фундаменталисти организират Национална асоциация на евангелистите в състава на Американския съвет на християнските църкви. Към 1955 г. в този съвет останала само незначителна група фундаменталисти. Обаче през 60-те г. те активизират своята дейност, за което способствува засилването на кризисните явления в капит. свят.

Х

ХАДЖИЛЪК (тур. hacilik от араб.) — отиване на поклонение в свети места: Ерусалим за християните, Мека и Медина за мюсюлманите, след което се става хаджия. В исляма се изисква всеки мюсюлманин поне веднъж в живота си да извърши хаджилък, за да бъдат опростени греховете му. Ако той не може да извърши «големия хаджилък» (поклонението в Мека и Медина), от него се изисква да извърши неколкократни хаджилъци в други «свети места» на исляма. Подобни изисквания съществуват и в християнството, но те нямат тази строгост, каквато все още съществува в исляма.

ХАДИС — предание в ислямската религия, което уж предава достоверно мисли и постъпки на Мохамед при един или друг случай от неговия живот. Върху основата на хадисите мюсюлманските законодатели в миналото се опитвали да дадат решение на ония казуси, за които не можели да намерят отговор в шерията.

ХАЛИФ (тур. halife от араб.) — титла на върховния мюсюлмански управител, който има духовна и светска власт като наместник на Мохамед. Титла на турските султани до 1924 г. като носители на духовната власт.

ХАЛИФАТ (тур. halifelik от араб.) — държава, която се управлява от халифи. Разбира се и като политическо и религиозно учение, според което духовната и светската власт над всички мюсюлмани принадлежи на халифа (в началото на арабските халифи, а след това — на турските султани).

ХАРИЗМА — вж. *Благодат*.

ХЕНОТЕИЗЪМ (гръц. heis — един, и theós — бог) — една

от формите на многобожието (политеизма), при която един от множеството богове се издига в ранг на най-главен бог, около който предимно се съсредоточава религиозният култ.

ХЕРОС (гръц. heros)— тракийски бог, изобразен като млад конник с плащеница, копие и щит в ръцете или с кожа на убит дивеч, преследващ бик, глиган, елен, коза или заек. По-късно се уподобява със св. Георги в христ. религия.

ХЕРУВИКО (гръц. cherouvíkón) — църковна песен през време на литургията (по името на втората дума на песента).

ХЕРУВИМ (ст. евр.) — висш ангел с крилe.

ХИДЖРА (араб. higra — преследване) — начало на мюсюлманското летоброене, което започва от бягството на Мохамед от Мека в Медина (622 г. от н. е.). Според мюсюлманските историци проповедническата дейност на Мохамед в началото била посрещната враждебно от меканската аристокрация и тя решила да го убие, поради което той бил принуден да бяга в Медина, където събрал сили, за да наложи проповядваната от него религия.

ХИЛИАЗЪМ (гръц. chílíoi — хиляда) — християнско учение за хилядолетното царство божие, което уж ще бъде установено след победата на «небесните сили» над «силите на злото». Идеите на Х. са изразени ясно в ранно-христ. произведение «Откровението на Йоан». По-късно обаче Х. бил осъден от църквата като ерес. Въпреки това обаче идеите на Х. получили широко разпространение сред редица средновековни секти. Бедните хора свързвали с тях надеждите си за освобождение от потисничеството, за небесно възмездие. Нерядко хилиаст. мечти се свързвали с установяването на «царство божие» на земята. Ф. Енгелс не случайно отбелязва, че те представлявали понякога изходен пункт за християнско-плебейската ерес (*вж.* т. 7, с. 363). В епохата на капитализма идеите на Х. се възраждат във вероученията на редица секти (адвентисти, йеховисти и др.). Вярата в хилядолетното «царство божие» редовите вярващи свързват с надеждата за избавление от

бедственото, безправно положение, в което те се намират в условията на експлоататорския строй.

ХОДЖА (тур. hoca) — мюсюлмански свещеник.

ХОРАЛ (к. лат. chorális от гръц.) — едногласно църковно пеене у католиците, обикновено на латински език. У протестантите — многогласно църковно пеене. Музикално произведение за такова пеене.

ХОРОСКОП (гр. hóra — време, и skopós — наблюдател) — астрологическо «предсказване» за съдбата на човека в зависимост от разположението на звездите в часа на неговото рождение или «предсказване» за развитието и изхода на събития въз основа на разположението на звездите по времето, когато то става. Схематична карта на звездното небе, по която става това «предсказване».

ХРАМ (ст. слав. — хороми) — специална сграда за изпълнение на религ. култове. В повечето съвр. религии на всички детайли, на общата архитектура и оформление на Х. се придава голямо значение като на мощно средство за въздействие върху вярващите. Съществува особена храмова символика, в съответствие с която всяка част от сградата или неин детайл има свое смислово значение. Неголеми Х. без олтар се наричат параклиси. В православието Х. се наричат също църкви, в католицизма — костели, в исляма — мечити, в юдеизма — синагоги.

ХРИСОВУЛ (гръц. chrysós — злато. и boùlla — печат от лат. bulla) —важен църковен документ (дарителна грамота, договор и др.), скрепен с шнур или лента със златен печат, който носи образа на владетеля. Българските князе и царе с Х. са отдавали на един или друг манастир определени дарения (земи, гори и т. н.).

ХРИСТИЯНСКИ СОЦИАЛИЗЪМ — вж. *Социализъм християнски*.

ХРИСТИЯНСТВО — една от световните религии (наред с *будизма* и *исляма*). Възникнало е в началото на I в. в източните провинции на Римската империя в резултат на

сливане и взаимопроникване на идеите на редица месианистични секти на Източното Средиземноморие. Х. включило в преработен вид някои елементи от гръцко-римската и източната религия, а също и редица идеи на античната идеалистична философия. Възникнало като религия на робите и обезправените,възлагащи надежди за избавление от тежкия гнет в задгробния свят, Х. се приспособило с времето към целите на управляващите класи и се превърнало в началото на IV в. в държавна религия на Римската империя.

К. Маркс характеризира така класовата същност на Х.: «Социалните принципи на християнството оправдаваха античното робство, превъзнасяха средновековното крепостничество и умеят също така, когато е нужно, да защищават, макар и с жалки гримаси, потискането на пролетариата. Социалните принципи на християнството проповядват необходимостта от съществуване на класи — господствуваща и потисната — и изказват само благочестиво пожелание първата да бъде благодетелна към втората» (т. 4, с. 204). Именно това е и направило Х. приемливо за всички форми на експлоататорското общество — робовладелско, феодално и капиталистическо. Х. се изменяло и под влиянието на развитието на обществените процеси, приспособявайки се към изискванията, които поставял животът.

Основата на Х. съставлява учението за изкупителната жертва на божия син Исус Христос. Като приемат библейската картина за света, признавайки за истина мита за грехопадението, привържениците на Х. вярват, че Исус Христос е бил изпратен от бога на земята, за да страда за греховете на хората. Той бил осъден на смърт от управителя на Юдея Понтий Пилат, след което възкръснал и се възнесъл на небето. Християните вярват, че в бъдеще ще се състои второ пришествие на Христос, когато ще бъде и «страшният съд» над живи и умрели, дарувайки «вечен живот» на праведните, обричайки на адски мъки грешниците. Обещанието за небесно въздаяние на «този свят» пренасяло в неопределено бъдеще въпроса за избавяне на трудещите се от робството, жестоката експлоатация, социалното неравенство и по същество увековечавало несправедливите обществени порядки.

В процеса на своето развитие Х. се разпадало на три

основни клона; *католицизъм, протестантизъм* и *православие,* които също се състоят от редица разклонения и секти. Въпреки многото различия всички направления признават, че началото на тази религия са поставили проповедите на *Исус Христос,* «син божи», който дошъл на земята, изтърпял многочислени страдания, приел мъченическа смърт, за да избави хората от «първородния грях». На привържениците на Х. се внушава, че те са длъжни да изпълняват заповедите на Христа, да понасят тежестите на живота безропотно,както това е правил сам Христос, а възнаграждение за това ще получат в бъдеще, в задгробния свят. Проповедта за страданието, смирението и покорността е изгодна за управляващите класи, тя ги заставя по всевъзможни начини да поддържат Х., да виждат в него опора на своята власт.

В наше време съществува тенденция към сближаване на отделните направления на Х., за създаване на единен фронт против атеизма. Както и всяка друга религ. идеология Х. има преходен характер и с ликвидирането на експлоатацията, с развитието на научния мироглед се създават предпоставки за неговото пълно преодоляване.

По данни на ООН (1962) в света се наброяват над 1 млрд. християни.

ХРИСТОС, ИСУС (от гръц. christos — помазаник, месия) — според Новия завет, основател на христ. религия. Евангелските сказания разказват, че се е родил в Галилея (Витлеем) от Дева Мария, която го заченала «непорочно от дух свети», и бил кръстен от Йоан Кръстител, проповядвал в Палестина, творил чудеса. В годините на управлението на Пилат Понтий бил разпънат на кръст за това, че се обявил за син божи, но наскоро след това Христос възкръснал и се възнесъл на небето. Християните вярват, че в бъдеще ще стане второ пришествие на Х. на земята, страшен съд над живите и умрелите, ще бъде установено хилядолетно царство на праведните *(хилиазъм)*. Всички направления на научната библеистика са единни в това, че приписваните на Х. чудеса, както и чудните обстоятелства, които съпровождали неговото раждане, възкресение, възнесение и т. н., са религиозна измислица на многочислени автори и на редакторите на Новия завет. Обаче сред учените съществува разногласие по въпроса за исто-

ричността на Х. Едни (историческата школа) смятат, че легендата за Х. съдържа някакво рационално зърно — някои факти от живота на един от скитащите проповедници, който се провъзгласил за месия. Други библеисти (митологическата школа) приемат, че образът на Х. се е формирал по пътя на очовечаване на божеството и е продукт на митотворчество. За марксизма проблемът за историчността на Х. не е мирогледен, а конкретно-исторически, който не влияе върху отношението към религията като цяло и по-специално към християнството.

ХРИСТОЛОГИЯ (гръц. christós — помазан, и lógos — наука) — богословско учение за Исус Христос като спасител.

ХУРИЯ (перс.) — красива девойка в мюсюлманския рай, която според мюсюл. предание аллах създава от кръвта на животните, които мюсюлманите колят като жертва за него (курбан). Идеолозите и апологетите на исляма говорят, че на всеки «правоверен» аллах ще даде по 70 хурии, за да направи живота им в рая още по-сладък.

ХУСИЗЪМ — учението на Ян Хус (1369—1415), чешки религ. реформатор, който се борил против тиранията на римската църква. Последователите му — хусисти.

Ц

ЦАРСТВО НЕБЕСНО БОЖИЕ — съгласно с религ. представи — идеален обществен порядък, който ще настъпи след *страшния съд*. В представите за Ц. б. са намерили въплъщение вековните мечти на експлоатираните маси за справедливо обществено устройство. Като не виждат реални средства за избавяне от непосилния гнет, те обръщат взор към небето, откъдето чакат да се избавят, с идването на Ц. б. всичко ще се измени, ще възкръснат всички мъртви и заедно с живите ще се явят на съд, където всеки ще получи според заслугите си — грешниците ще бъдат осъдени на вечни мъки в *ада* (по христ. и мюсюл. представи) или пък ще бъдат окончателно унищожени (по юдейските представи, споделяни също от адвентистите и иеховистите), а праведните ще влязат в Ц. б., където ще блаженствуват вечно в *рая*. Учението за Ц. б се е използвало винаги от църквата за оправдаване на експлоататорските порядки на земята. Нейните служители внушават на угнетените, че земният живот — тази «долина на плача» е дадена на човека за изпитания, че за тези, които вярват непоколебимо в бога, ще настъпи блаженство в Ц. б след техния земен живот, но за това е необходимо да се проявяват смирение, покорство, безропотност, защото само «взтърпелият до края ще бъде спасен».

ЦВИНГЛИАНСТВО — течение от църковната реформация в Швейцария през XIV в., по името на неговия основател Цвингли — 1484—1531. Отрича индулгенциите, църковния култ,поклонението на мощи и цялата йерархия на църквата; тълкува твърде свободно тайнствата и признава за източник на христ. учение само Новия завет; пронизано е от песимизъм и преследва всяко празненство и веселие.

ЦЕЛИБАТ (лат. caelebs — неоженен) — безбрачие; обет,

който поема катол. свещеник, въведен в XI век. Главната причина за въвеждането на Ц. бил стремежът на църквата да запази своята поземлена собственост, да не допусне нейното раздробяване между наследниците. Съществена роля за въвеждането на Ц. изиграло също така и намерението на църквата да повиши престижа на духовенството в очите на вярващите, да приведе начина на живот на служителите на култа в съответствие с нормите на христ. аскетизъм. Въвеждането на Ц. довело до разпространението на разврат в средите на духовенството. В наше време служителите на катол. култ в редица страни се изказват за отмяна на Ц.

ЦИОНИЗЪМ (от планината Сион, на която според вехтозаветния разказ бил построен Ерусалимският храм) — националистическо движение на еврейската буржоазия, което възникнало в края на XIX в. и чиято цел е да създаде «правоопазващо убежище» за евреите в Палестина. Съвр. Ц. е идеология на шовинизма и политиката на антикомунизма на едрата евр. буржоазия, тясно свързано с империал. кръгове на капитал. страни. Ц. проповядва реакц. идея за «богоизбраността» на евр. народ, за «братство между всички евреи» независимо от тяхното социално положение. По такъв начин Ц. се стреми да отвлече трудещите се евреи от общата борба на работ. класа от различните националности против буржоазията, да внесе разкол в револ. движение на трудещите се по национален признак. Адептите на Ц. още в неговата зора заявяват, че те придават огромно значение на юдеизма, тъй като той е запазил «самобитността» на евреите и може да стане основа за бъдещо обновление на техния духовен живот. В наше време ционистите използват максимално догмите на юдеизма в своята дейност. В държавата Израел, възглавявана от ционисти, юдеизмът е държавна религия. Клерикалните партии се стремят да наложат на израелското общество ветхозаветните и талмудистките правила и предписания. При Министерството на културата на Израел действува департамент по разпространение на Библията и Талмуда. Под негово управление се намират редица училища и курсове, в които младите хора изучават талмудистката «мъдрост», приспособена към потребностите на господствуващите класи. Наред с това в Израел има и

демокр. сили, възглавявани от комунистическата партия и работническата класа, които водят борба против експлоатацията и духовния гнет, против бурж. национализъм, Ц., за политика, която да отговаря на интересите на всички трудещи се в страната.

ЦЪРКВА — обединение на вярващите, изградено върху основата на общност от догматически, обредови, канонически принципи. Изграждащи елементи на Ц. са вероучението (*символите на вярата*), култовата дейност (богослужението, извършването на *тайнства*, молитвата), църковната организация. В Ц. действува определена система от норми (религ. норми, каноническо право), ценности, образци и санкции, с помощта на които се осъществява ръководството на поведението на нейните членове. В *православието, католицизма, ламаизма* и др. членовете на Ц. са разделени на клир и миряни. Според христ. представи, Ц. е «мистично тяло на Христа», а вярващите са «членове» на това тяло. За глава на Ц. се смята Исус Христос. За смисъл в живота на Ц. се обявява общуването на нейните членове с бога и помежду им, а за цел — спасението на вярващите. Тъй като се приема, че Ц. е създадена от «божия син», богословите я разглеждат като организация от «особен род», която не можела да се характеризира с помощта на понятията на научната социология и трябвало да бъде обозначена като «мистично единство» в името на Христос. Специфичното за Ц. е това, че отношенията на нейните членове се формират в съответствие с един лъжлив мироглед (с вероучението), на основата на една илюзорно-практическа, култова дейност. Заедно с отмирането на религията ще отмре и Ц. като неин институт.

Ч

ЧАЛМА (тур. çalma) — парче плат, което се увива около феса. Ч. и фесът са един от атрибутите на рел. облекло на мюсюлманите.

ЧАДРА (перс. чадор) — вид покривало, което по предписанията на *шериата* са длъжни да носят жените мюсюлманки.

ЧАСОСЛОВ — книга с молитви за различните часове на денонощието; наустница.

«ЧЕРНИЯТ КАМЪК» — според мюсюл. предания — това е «свещен камък», който се намира в «свещения храм» на мюсюлманите (Кааба) в Мека. Някога той уж бил бял, но от допира на грешници почернял. Притежавал чудодейна сила — при досег с него той опрощава греховете на грешните мюсюлмани, на болните дава здраве и т. н. Учените изказват предположението, че това по всяка вероятност е къс от метеорит, който при навлизането в плътните слоеве на атмосферата е обгорял и е получил сегашния си цвят. «Ч. к.» в ислямската религия е остатък от найдревните вярвания, които са обожествявали различни материални неща — животни, растения, камъни, изворн и т. н.

ЧЕРКВА — вж. *Храм* (сграда).

ЧИСТИЛИЩЕ — според катол. учение в задгробния свят освен *рая* и *ада* има още и Ч., където душите на умрелите се подлагат на очистване, преди да отидат в рая. Очистването на душите се извършва чрез различни изпитания. Роднините и близките могат да облекчат изпитанието на душата на покойника чрез молитви и подаяния в полза на църквата. По такъв начин съдбата на душата на умре-

лия зависи не само от поведението на човека в земния живот, но и от усърдието и материалните възможности на неговите роднини и близки.

ЧУВСТВА РЕЛИГИОЗНИ — емоционално отношение на религ. хора, свързано с вярата в *свръхестественото*. Ч. р. са съществен елемент на религ. съзнание. Богословите смятат, че на човека е присъщо особено, принципно различно от другите «религиозно чувство», което има свръхестествен източник. В действителност «религиозно чувство» не съществува. По своята физиологическа основа и психологически особености Ч. р. не съдържат нищо специфично. Те се различават по насоченост (по обект) и по оная роля, която играят в живота на личността и обществото.За обект на Ч. р. служат свръхестествени същества, свойства и отношения, които са продукт на изопачена фантазия, но които се представят за вярващите като реално съществуващи, вън от съзнанието на човека. Понякога обект на Ч. р. може да стане реален предмет (напр. икона) или човек (напр. «светия»). Това става обаче в онези случаи, когато на реалния предмет или човек се приписват свръхестествени свойства. Религ. насоченост могат да придобият най-различни чувства на човека — страх, любов, възхищение, благоговение, радост и др.; в този случай те се проявяват като «страх господен», «любов към бога», «радост от общението с Христос» и т. н. Илюзорният характер на обекта на Ч. р. обуславя и тяхната социална роля. Емоционалната сфера на вярващите се деформира, изразходват се напразно физически и духовни сили на човека. Ч. р. служат като мотив за извършване преди всичко на култови действия, постъпки, насочени към постигане на нереални, религ. цели и идеали,които намаляват активността на вярващите в сферата на социалния живот. Ч. р. могат да заглушат гласа на разума, да предизвикат изтощение на нервната система. Нерядко у фанатично настроените вярващи Ч. р. служат като мотиви за бягство от обществото, за извършване на «аскетически подвизи» (отшелничество, стълпничество, полова кастрация), а понякога и на явни престъпления. Ч. р. са «обществен продукт» (К. Маркс), който се поражда от определени социални условия. Те (както и религията изобщо) представляват изопачено отражение на ония външни сили, които господству-

ват над хората в техния всекидневен живот. В социалистическото общество интензивността на Ч. р. у вярващите, като правило, е незначителна; с отмирането на религията емоционалният свят на вярващите се освобождава от религиозните чувства.

ЧУДО — според религ. представи — необикновено явление, извършено по волята на свръхестествени сили, въпреки съществуването на обективните закономерности. Вярата на Ч. играе голяма роля в религ. пропаганда. Религ. организации вземат непосредствено участие в неговото фабрикуване («обновяване на икони», явяване на «светии», «чудесни изцеления» и др. т.), за засилване влиянието му върху вярващите, за разпалване на *фанатизъм*. Науката отрича категорично възможността за съществуването на Ч. Закономерният характер на социалните и природните явления се потвърждава от целия ход на развитието на човешката практика. Вярата в Ч. изчезва с развитието на научното знание, с освобождаването на човека от природната зависимост и класовия гнет,с повишаване на неговото културно и образователно равнище.

Ш

ШАМАНСТВО (евенк. — шаман, саман — знахар) — в широкия смисъл на думата — особена форма на първобитните вярвания и култ от епохата на разпадането на докласовото общество. За Ш. са характерни следните черти: особени служители на култа, способни да преминават публично в състояние на екстаз и по този начин да въздействуват на околните, създавайки у тях мистични настроения; особен ритуал камлания, когато в състояние на екстаз шаманът произнася безсмислени фрази или думи и извършва различни движения с тялото, които уж имали свещен смисъл; особен ритуален инвентар — звънче, дрънкулки, шапка със страшна форма и др. т. В тесен смисъл на думата Ш. е религия на аборигенните народи на Сибир. В наше време в качеството си на изчезваща отживелица Ш. битува още в западните бурятии, якути, хакаси, тофалари, ханти, манси, шорци, ненци и др.

ШАХСЕЙ ВАХСЕЙ — дни на траур у мюсюлманите-шиити, които се съпровождат с жестоки самоизтезания на вярващите в памет на мъченика Хусейн, внук на *Мохамед*. Духовенството използва Ш. в. за възбуждане на религ. фанатизъм, предизвикан от публичните самоизтезания, от кървавите рани, които вярващите си нанасят, и т. н.

ШЕЙХ (араб. — старец, старейшина) — ръководител на дервишки орден или на друга организация в *исляма*, почетно звание в мюсюлманското духовенство. Ш. се нарича също главата на рода или племето, селски старейшина в араб. страни.

ШЕЙХ-Ул ИСЛАМ (тур. seyh от араб.) — глава на ислямската църква.

ШЕРИАТ (араб. — законоположение) — сбор от закони,

съставени на основата на *Корана* и *сунната* в периода на феодализма в страните, където е разпространен islямът. Съдържа норми от държавното, наследственото, наказателното, семейно-брачното право, предписания за *хаджилък* и *газават* (война за вяра — Н. М.), регламентира молитвите, поста и др. т. Ш. обявява частната собственост за божествено установена и защищава интересите на господствуващите класи във феодалното общество и на духовенството. Сферата на неговите действия намалява в зависимост от обществения прогрес на държавите. В социалистическите страни, където ислямът има едно или друго разпространение (както е например в СССР и у нас). Ш. няма правова сила.

ШЕРИФ (тур. şerif — от араб.) — лице от знатен произход в мюсюлманските страни, което се смята за потомък на Мохамед. Знатен, благороден, свещен.

ШИИЗЪМ (араб. шиа Али — партията на Али) — второто по численост направление в *исляма*. Началото на Ш. е поставено от групата привърженици на Али — братовчед на *Мохамед*, която се е стремяла да издигне Али в халиф. Последователите на Ш. признават 12 имама (имам — духовен глава на всички мохамедани) от числото на преките потомци на Али. Според тяхното учение дванадесетият поред законен имам се е родил в 873 г., но впоследствие изчезнал тайно. Той трябвало да се появи в ролята на спасител. По волята на аллах неговото пришествие ще обезпечи победата на Ш. в цял свят, ще настъпи златен век, век на социално равенство и справедливост. Учението за «изчезналия имам» и неговото бъдещо пришествие в качеството на спасител на света цели да внуши на вярващите необходимостта от търпеливо очакване на възмездието за безропотното понасяне на жизнените несгоди. Шиитите, както и сунитите, признават светостта на *Корана*, пратеничеството на Мохамед, традиционната мюсюл. обредност. Но тяхното тълкуване на редица догми на исляма се различава в известна степен от това, което правят сунитите. Шиитите вярват във възможността за преселване на душите, приемат, че в телата на имамите е въплътена пророческата душа на Мохамед. Освен това шиитите имат свое предание — хабер или ахбар. Наличието на две направления в исляма се използва нерядко за разпалване на национални вражди и за отслабване единството на трудещите се в борбата им против експлоататорите.

Ю

ЮДЕИЗЪМ — религия, която е разпространена най-вече сред евреите. Основните догми на Ю. са: признаване на единния бог Ягве и «богоизбраността» на евр. народ, вяра в небесния спасител (месия), в светостта на Ветхия завет и Талмуда. Историята на Ю. се дели условно на четири периода: библейски, талмудистки,равински и реформационен. В библейския период на Ю. са съществували примитивни вярвания от времената на древн. евреи, които се изразяват в почитане на планини, луната, растения и животни·В средата на 2-рото хилядолетие пр. н. е. евреите чергари нахлули в Палестина и заимствували някои религ. обреди от хананейците. В условията на разложението на родовия строй и възникването на класите (края на 2-рото хилядолетие пр. н. е.) благоговението пред силите на природата се пренася върху ваалите — т. е. върху идоли-покровители на полята, маслинените гори, а също и върху властта на вождовете и старейшините. През XI в. пр. н. е. се формира робовладелска държава; извършва се процес на отделяне от многото богове на единен, главен бог, Ягве. След религ. реформи, проведени от цар Исай в 621 г. пр. н. е., жреците и пророците, които проповядвали монотеизъм, обосновали догматиката на Ю., която е зафиксирана във Ветхия завет. Когато юдейската държава била покорена (първоначално от Александър Македонски в IV в. пр. н. е., а след това от Рим през I в. от н. е.), идеолозите на Ю. започнали да приспособяват библейския Ю. към новите условия. По такъв начин се създала обширна литература, събрана и редактирана през V в. под названието Талмуд.

През епохата на феодализма възникнало мистичното учение Кабала, в което елементи на Ю. се преплитат с възгледи на сектите в християнството и исляма и с гръцко-арабската философия. Опора на Ю. в средните векове станал равинът, който в обширна литература тълкувал религ.

обреди и предписания, изложени във Ветхия завет, установил своеобразна система от ограничения, призвани да държат народа в изолация, невежество и смирение. През XVIII в. в Полша и Украйна възникнало религ. движение хасидизъм.

В епохата на капитализма възниква реформираният равинизъм. В началото на XIX в. в Германия възниква реформираната синагога, която се обявила против авторитета на Талмуда и идеите за небесното избавление. Реформираният Ю. санкционирал ционизма, който възникнал в края на XIX век. След Първата световна война центърът на Ю. се премества в САЩ, където се наброяват повече от четири хиляди синагоги. Идеолозите на Ю. в САЩ се опитват да свържат юдейското вероучение със съвр. реакц. философ. системи. Съвременните израелски жреци на Ю. проповядват неохасидизма с неговата теза, че духът на бог Ягве се е появил за първи път и пребивава постоянно в Израел, с концепцията на ционизма. Израелската синагога защищава шовинистичната идея за избраността на евр. народ, излиза против смесените бракове, против дружбата между араб. и евр. население.

В социал. страни, заедно с ликвидирането на експлоататорските класи се подровиха и социалните корени на Ю., както и на всяка друга религия.

В миналото Ю. бе разпространен сред определена част от евр. население на България. След Втората световна война обаче голяма част от българските евреи се изселиха в Израел. У нас фактически не съществува оформена юдейска религиозност, а наличните синагоги в страната имат предимно исторически характер.

ЮРОДЛИВИ — психически непълноценни, фанатично вярващи в бога хора, които според христ. представи притежават пророчески дар. В христ. литература Ю. се определят като подвижници в името на бога, отказали се от жизнените блага, отрекли се «от обикновеното използване на разума, доброволно приели за себе си безумен вид». Според църк. версия те «под булото на юродството нерядко са извършвали. . . граждански подвизи», разобличавайки несправедливостта, говорейки «правдата в очите на силните в този свят», с молитви «са избавяли своите съграждани от грозящите ги бедствия». В действителност, както

е установено от истор. наука, разказите за изобличаването от Ю. на нравствените пороци, беззакония и др. т. в голямото си число са измислици. Ю. не са били «народни изобличители», които под булото на психически ненормални хора да скриват «истинската мъдрост». Те са били болни хора, които църквата е използвала за своите интереси. Проповядвайки култ към Ю., широко разпространен в дореволюционна Русия, причислявайки Ю. към образа на «светиите», правосл. църква се е стремяла да убеди вярващите в необходимостта да покорят плътта на духа, земното — на «небесното», да водят аскетичен начин на живот, да понасят всякакви страдания заради достигането на вечното блаженство на небесата.

Я

ЯХВЕ — название на единния бог в *юдеизма*. Предполага се, че в древноеврейския език с думата Я. се е обозначавало Яху (напр. «Халелу — йа» — «Да бъде прославен господ») или Ехо (напр. Ехошуа — помощ на бога). Четенето на четирибуквеното изобразяване на името Я. — IHVH — се забранявало, тъй като вярващите евреи придавали на неговото произнасяне магически смисъл. Във *Ветхия завет* под указаното изобразяване се поставяла гласната дума Адонай («Господ мой»), който и произнасяли вместо Я. Юдейските и христ. богослови твърдят, че уж древните евреи били от самото си начало привърженици на монотеизма. Обаче изучаването на историята на развитието на образа на Я. дава възможност да се установят етапите на формирането на представите за единния бог на евреите. Едва с образуването на класово-монархическата държава Я. станал цар на небесата, а след това, с укрепването на монархизма — единствен бог, изключващ всички други божества.

ЯНУС — (лат. Janus) — обоготворен баснословен италиански цар, който бил изобразяван с две глави, обърнати в противоположни страни; бог на времето и на всяко начало и край. В говоримия език се употребява за обозначаване на двулик, неискрен човек.

ЯШМАК (тур. Yaşmak) — воал от бял муселин, който се носи под *фереджето* на мюсюлманката. Я. закрива долната част на лицето, носа, устата и брадата. Понякога в качеството на Я. се използва ъгълът на кърпата за глава, шалът. По мюсюл. предписания носенето на Я. е показател за благопристойно поведение. С това жената проявява своята покорност и опазва другите от «нечистотата» на своето дихание. В наше време, заедно с други обичаи, които унижават жената, Я. отминава в миналото.

ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

Стр.	Ред	Напечатано	Да се чете
146	9 отгоре	също	само
167	3 отдолу	Puodič	Pudič
179	3 „	извора	изтока
234	12 „	въпреки	въпреки това
320	12 отгоре	Георгиев	Георгиева
341	2 отдолу	дванадцати	двадцати
351	2 и 6 отгоре	XVII	XVIII
361	3 отдолу	twelve	twenty

Паисий Хилендарски